

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків

Пояснювальна записка

до дипломної роботи
магістра

на тему: «**Військова справа ахейських греків**»

Виконав: студент II курсу
магістратури
деної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності)
032 – історія та археологія
Демчук Андрій Олександрович

Керівник: к.і.н. Токарев А. М.

Рецензент: д.і.н., доц. Литовченко С. Д.

Харків – 2024

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Історіографія, джерельна база та методологія дослідження.....	6
Розділ 2. Організація війська та методи ведення війни	33
Розділ 3. Наступальне та захисне озброєння ахейців.....	66
Висновки.....	100
Список використаних джерел та літератури.....	104
Додатки.....	114
Резюме.....	134
Summary.....	135

Вступ

Розвиток озброєння, яке є однією з основ будь-якої військової організації, можна розглядати не тільки як надзвичайно важливий фактор військового мистецтва та показник загального технологічного та економічного рівня того або іншого суспільства, але й досліджувати його в більше широкому загальноісторичному контексті – як один зі значимих компонентів людської культури, як феномен, що має зіткнення й з релігійними поглядами, і з державною ідеологією, з торговельними контактами, міграційними процесами, військовим правом й іншими сферами життєдіяльності армії та суспільства в цілому.

Все це повною мірою відноситься до ахейської Греції, для історії якої значення військового фактора в цілому і наявність передової зброї зокрема важко переоцінити. У силу особливих історичних умов формування та розвитку Греції у добу бронзи військові потреби і завдання мали величезний вплив на весь уклад життя давніх греків, еволюцію їхнього державного ладу, ідеологію, моральні ідеали і національний характер. Війна та військова діяльність буквально з часів становлення мікенської цивілізації і до епохи так званого «колапсу Бронзового віку» вважалися найважливішими та одними з найбільш почесних занять для кожного вільного ахейця й, у першу чергу, для представників правлячої еліти. Не дивно, що ахейці завжди приділяли особливу увагу озброєнню, що сприймалося як фізичне втілення їхніх військових успіхів і панування над скореними народами.

При цьому вивчення ахейського військового спорядження пройшло певну еволюцію. Ще двадцять років тому дослідження зброї епохи бронзи були спрямовані виключно на з'ясування його типологічного розвитку, а вивчення його практичного використання ставилося під знак питання. Однак, нове покоління дослідників почало розглядати об'єкт свого вивчення під новим кутом. Сьогодні вже проведено вивчення на зброї слідів його застосування, проведено експерименти з реконструкції, які показали,

наскільки добре організованими та небезпечними були бойові дії в епоху бронзи, це ж зараз підтверджують й анатомічні дослідження поранень. Такий розворот в науці не лише дав змогу закрити білі плями, а, практично, навпаки, лише додав ще більше питань у вивчення бронзової зброї. При цьому досі залишаються невирішеними питання, щодо тактики використання луку, колісниць на полі бою, технік фехтування на мечях тощо. Все це в сукупності не тільки затрудняє вивчення військового спорядження, але й породжує численні суперечки серед учених про виготовлення, функціональне призначення та й саме існування в різні періоди тих або інших видів і типів озброєння. Отже, дослідження ахейського військового спорядження є **актуальною проблемою** при вивченні історії Стародавньої Греції доби бронзи.

Об'єктом дослідження є військова справа мікенської Греції.

Предметом роботи є розвиток та еволюція ахейської зброї у добу бронзи.

Хронологічні рамки роботи охоплюють мікенську добу в історії Стародавньої Греції XVI-XI ст. до н. е. Верхня хронологічна межа – це приход ахейських племен на Балканський півострів, нижня – завоювання ахейської Греції дорійцями і падіння мікенських палаців-цитаделей.

Територіальні рамки роботи обмежуються Балканським півостровом, Егейським регіоном та західними та південними областями півострова Мала Азія.

Метою роботи є визначення основних тенденцій розвитку військової справи ахейської Греції.

Відповідно до позначеної мети для вирішення **основних завдань** дослідження необхідно:

- дати аналіз організації ахейського війська та методів ведення війни;
- послідовно систематизувати набори наступальної зброї та захисного спорядження бронзової доби;

- скорегувати уявлення про техніку фехтування на бронзових мечях;
- розглянути питання про місце та тактику лучників під час військових дій;
- переглянути питання про застосування колісниць на полі бою;
- систематизувати дані про практику застосування основних видів ахейської зброї.

Новизна роботи полягає у системному огляді розвитку військової справи ахейської Греції, а також спробах розв'язання окремих дискусійних питань, пов'язаних з тактикою ведення бою різними частинами ахейського війська, як-от лучники, колісниця тощо. Крім того, важливим є розуміння, яким чином мікенські воїни проводили в бій на мечях.

Структура роботи відповідає поставленим цілям та завданням. Вона побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, резюме і додатків.

Розділ 1. Історіографія, джерельна база та методологія дослідження

Наявність певної кількості джерел, рівень вивченості окремої проблеми в історіографії та наявність загальних і спеціальних методів отримання інформації з усієї маси джерел безпосередньо впливають на вибір теми дипломної роботи. У зв'язку з цим велике значення набуває характеристика різних видів джерел, огляд сучасних досліджень за темою роботи та аналіз методів історичного дослідження.

1.1. Історіографія.

Вивчення мікенської зброї в сучасній історіографії було уривчастим та пройшло через декілька етапів. Першим з них стало відкриття мікенської цивілізації та накопичення археологічних артефактів. Як звісно, народженням науки про вивчення військової справи ахейських греків, безсумнівно, були блискучі відкриття, зроблені німецьким підприємцем і археологом-самоучкою Генріхом Шліманном у 1871-1873 рр. У північно-західному куточку півострова Мала Азія він провів розкопки пагорбу Гіссарлик, де знайшов залишки старовинного міста, котре в своїх творах видатний давньогрецький поет Гомер, описав як Трою, проти якої греки-ахейці нібито вели облогу протягом 10 років. Розкопки велися варварськими методами, багато артефактів було назавжди втрачено, Г. Шліманн не зважав на культурні шари і копав пагорб траншейним методом. Не зважаючи на це, була знайдена велика кількість залишків зброї: фрагменти бронзового шолому, цілий бронзовий щит, бронзові наконечники списів та стріл, бойові сокири та кинджали з бронзи, церемоніальний срібний кинджал, ножі¹. Ще більш плодотворними були розкопки у Мікенах у 1876 р., де в шахтних гробницях були знайдені золоті обладунки великих щитів та прикрашені

¹ Schliemann H. Ilios: the City and Country of the Trojans. New York, 1881. №№ 795-799, 801-814, 823, 901, 927-968, 1245-1247, 1422-1424, 1430.

золотом піхви до мечів, самі бронзові мечі з візерунком левів, що деруться, тощо. Також були відкриті декілька кам'яних стел, на деяких з них були зображені сцени полювання та битви, як приклад, колісниця, запряжена конем, озброєний мечем воїн¹.

Після смерті Г. Шліманна розкопки у Трої та Мікенах продовжив німецький фахівець Вільгельм Дерпфельд, значно поповнивши кількість знахідок мікенської зброї².

Набагато більш плідними були розкопки на острові Крит славетного англійського археолога Артура Еванса у 1901-1903 рр. Він не лише відкрив нову, ще старішу цивілізацію, – мінойську та її видатне місто – Кносс, а й ввів в науковий обіг величезну кількість археологічного матеріалу: глиняні таблички лінійного письма В, чисельні знахідки ахейської зброї, мікенський вазопис, фрески з зображенням ахейських воїнів, їхньої зброї та військових кораблів³.

Накопичення археологічних матеріалів продовжилося під час розкопок американського археолога Карла Блегена, який провів розкопки Трої у 1932-1938 рр. Цим подіям він присвятив щорічні звіти з описами величезної кількості знахідок⁴. К. Блеген також знайшов стародавній Пілос, де провів плідні розкопки у 1939-1969 рр. Результатом цього стала трьохтомна монографія, яка у 2015-2016 рр. була перевидана у двох томах, де наводяться

¹ Бартошек А. Златообильные Микены / пер. с чеш. Москва, 1991. С. 16.

² Бузескул В. П. Введение в историю Греции. Обзор источников и очерк разработки греческой истории в XIX и в начале XX в. Санкт-Петербург, 2005. С.483-485.

³ Evans A. J. The Palace of Minos at Knossos. Vol. 2, 2: Town houses in Knossos of the new era and restored West Palace Section. London, 1928; Evans A. J. The Palace of Minos at Knossos. Vol. 3: The great transitional age in the northern and eastern sections of the Palace. London, 1928; Evans A. J. The Palace of Minos at Knossos. Vol. 4,1: Emergence of outer western enceinte, with new illustrations, artistic and religious, of the Middle Minoan Phase. London, 1935; Evans A. J. The Palace of Minos at Knossos. Vol. 4,2: Camp-stool Fresco, long-robed priests and beneficent genii. London, 1935.

⁴ Blegen C. Excavations at Troy, 1934 // The American Journal of Archaeology. 1935. Vol. 39. P. 1-34; Blegen C. Excavations at Troy, 1935 // The American Journal of Archaeology. 1935. Vol. 39. P. 550-587; Blegen C. Excavations at Troy, 1936 // The American Journal of Archaeology. 1937. Vol. 41. P. 17-51; Blegen C. Excavations at Troy, 1937 // The American Journal of Archaeology. 1937. Vol. 41. P. 553-597; Blegen C. Excavations at Troy, 1938 // The American Journal of Archaeology. 1939. Vol. 43. P. 204-228.

дані про знайдення так званого «палацу Нестора», мікенської воєнної цитаделі, архіву глиняних табличок лінійного письма В, багата частина яких, присвячена військовим справам, про знахідки ахейської зброї та знаменитих пілоських фресок, які зображали колісниці, воїнів та їхню амуніцію¹.

Другий етап у вивченні військової справи ахейських греків розпочався у 30 рр. ХХ ст., коли з одного боку в науковий обіг були введені архіви хетських царів, після дешифровки хетського клинопису, а з іншого боку, вчені відмовилися від гіперкритичного підходу та стали використовувати поеми Гомера, як цінне історичне джерело. Зокрема, ще в першому виданні знаменитої «Кембриджської історії стародавнього світу» взагалі не було розділу, присвяченому ахейському періоду. Навпаки, вже згаданий К. Блеген у 30-х рр. ХХ ст. видав монографію, в якій дослідник критикує застарілі погляди на мікенську цивілізацію, надає їй нову хронологію та обережно виказує думку про історичність Троянської війни².

Третій етап розпочався у 50-х рр. ХХ ст. після дешифровки лінійного письма В у 1950-1953 рр. Майклом Вентрісом та Джоном Чедвіком, після чого у науковий обіг було введено величезний об'єм писемних та іконографічних матеріалів³. Таблички, написані на архаїчній грецькій мові містять в собі багато інформації, щодо організації військової справи, командного складу, формування військ, колісничної справи, морського флоту, різних видів зброї та її чисельності⁴.

¹ The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia / Eds. K. Blegen, M. Rawson. Vol. 1: The Buildings and Their Contents. Princeton, 2015; The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia / Eds. M. L. Lang. Vol. 2: The Frescoes. Princeton, 2016.

² Блеген К. Троя и троянцы. Боги и герои города-призрака / пер. з англ. Москва, 2004.

³ Чедвик Дж. Дешифровка линейного письма В / пер. с англ. // Тайны древних письмен. Москва, 1976. С. 105-251.

⁴ The Pylos Tablets. Texts of the Inscriptions found 1939-1954 / Ed. E. L. Bennett. Princeton, 1955; Ventris M., Chadwick J. Documents in Mycenaean Greek. Three Hundred Selected Tablets from Knossos, Pylos and Mycenae with Commentary and Vocabulary. Cambridge, 1959. P. 183-194, 110-116, 119-124, 360-384; Chadwick J., Godart L., Killen J. T., Olivier J. P. Sacconi A., Sakellarakis I. A. Corpus of Mycenaean Inscriptions from Knossos. Volume 1. 1-1063. Cambridge, 1986.

В цей час з'являються перші загальні роботи, присвячені мікенській цивілізації, де військова справа та зброя не залишається поза увагою та займає важливе місце. Тут, безперечно, на перше місце треба поставити англійського мікенолога Леонарда Палмера. Вчений всебічно вивчав різноманітні аспекти ахейської цивілізації, спираючись на нові дані, отримані за допомогою аналізу табличок лінійного письма В, що згодом вилилося у декілька монографій¹. Щоправда, спираючись на модернізаторський підхід, фахівець неоправдане характеризує ахейське суспільство як феодальне. Крім того, він присвятив увагу й військовій справі мікенських греків. Зокрема, Л. Палмер в окремій статті проаналізував організацію військового захисту цитаделі в Афінах².

З свого боку, американський дослідник Ентоні Снодграсс у 60-ті рр. ХХ ст. підготував спеціальні монографії, присвячені захисній та наступальній зброї греків, де дав стислий огляд військовій зброї ахейців³. Навпаки, Н. Сендарз присвятив окрему статтю детальному огляду перших бронзових егейських мечів їхньої ранньої еволюції⁴.

Вагомий внесок у розробку багатьох питань у мікенології вніс вищезгаданий Дж. Чедвік. Історик у своїй монографії «Мікенський світ» проаналізував мікенську географію, соціальну структуру, державне управління, релігію, сільське господарство, ремесло та торгівлю ахейських греків. Окремий розділ він присвятив зброї та військовій справі, де акцентував головну увагу на даних з табличок лінійного письма В⁵.

¹ Palmer L. R. *The Interpretation of Mycenaean Greek Texts*. Oxford, 1963; Palmer L. R., Boardman J. *On the Knossos Tablets*. Oxford, 1963; Palmer L. R. *Mycenaean and Minoans: Aegean Prehistory in the Light of the Linear B Tablets*. New-York, 1965.

² Palmer L. R. *Military arrangement for the defense of Pylos* // *Minos*. Vol. 4. Fasc. 2. 1956. P. 120-145.

³ Snodgrass A. M. *Early Greek Armour and Weapons, from the End of the Bronze Age to 600 B. C.* Edinburgh, 1964; P. 12-31; Snodgrass A. M. *Arms and Armor of the Greeks*. New-York, 1967. P. 14-44.

⁴ Sandars N. K. *The First Aegean Swords and Their Ancestry* // *American Journal of Archaeology*. 1961. Vol. 65, 1. P. 17-29.

⁵ Chadwick J. *The Mycenaean World*. Cambridge, 1976. P. 159-179.

Початок мікенологічних студій у радянському антикознавстві наприкінці 50-х рр. ХХ ст. поклав професор Львівського університету Соломон Лур'є. У своїй монографії «Мова та культура мікенської Греції» вчений докладно виклав граматику мікенських грецьких написів, а у другій частині висвітлив різноманітні сторони Греції мікенської доби, присвятивши окремий розділ військовій та морській справі ахейців, при цьому спираючись на велику кількість нового матеріалу з пілоського та кносського архивів¹.

Надалі цей напрямок розвивала Тетяна Блаватська, яка в наступні десятиліття опублікувала дві монографії: «Ахейська Греція у другому тисячолітті до н. е.» та «Грецьке суспільство другого тисячоліття до нової ери та його культура». В цих книгах вона дослідила багато сторін життя мікенських греків, в основному зосередившись на вивченні соціально-економічних та культурних проблемах. Організації військової справи приділено мало уваги, але дослідниця аналізує окремі питання, присвячені командуючому складу та описам окремої зброї у Гомера².

У 1964 р. Вільям Тейлор, який після смерті К. Блегена очолив розкопки Пілоса, видав наукову роботу, присвячену мінойській цивілізації. За традицією він присвятив окремий розділ військовій справі ахейців, де зосередив свою увагу переважно на мікенській колісничній справі та зброї і захисних обладунках³.

Відомий чеський мікенолог Антонін Бартонек у своїй науково-популярній книзі «Золоторясні Мікени» надав досить докладний огляд військової справи ахейських греків. Він аналізує військовий устрій Пілоського царства, під час якого дискутує з Дж. Чедвіком, розглядає мікенську зброю з точки зору даних табличок лінійного письма В, наводить

¹ Лурье С. Я. Язык и культура микенской Греции. Москва-Ленинград, 1957. С. 324-346.

² Блаватская Т. В. Ахейская Греция во втором тысячелетии до н. э. Москва, 1966; Блаватская Т. В. Греческое общество второго тысячелетия до новой эры и его культура. Москва, 1976.

³ Тейлор У. Микенцы. Подданные царя Миноса / пер. с англ. яз. Москва, 2003.

цікаві дані про колісничну справу у мікенців, та намагається дешифрувати протоджерело «Каталог кораблів», яким користувався Гомер¹.

Видатний англійський історик Мозес Фінлі у своїй монографії 1970 р. в окремому розділі стисло проаналізував військово-адміністративну організацію Пілоського царства².

Навпаки, радянська дослідниця Галина Полякова дуже докладно вивчила це питання в розділі про державний устрій Пілосу, окремо показавши місце в ньому – таких посад, як ванакт, лавагет, корети та ін. Також вона висвітлила організаційні функції палацу³.

Один з авторів «Кембриджської історії стародавнього світу» Ф. Струббінгз дав комплексний аналіз історії останніх 200 років мікенської цивілізації, наполягаючи на історичності Троянської війни, яка, з його точки зору, підірвала економічні можливості ахейських держав і призвела їх до загибелі⁴.

У своїй загальній книзі Ричард Карьер досліджує різні аспекти військової історії, включаючи зброю та технології виготовлення зброї в давніх цивілізаціях, таких як Месопотамія, Єгипет, ахейська Греція та Рим. Автор також зосереджується на стратегіях військових дій та розвитку військових технологій⁵.

В цей же час Борис Петерс присвятив свою статтю дуже дискусійній темі, а саме розвитку морської справи в егейському регіоні⁶.

Монографічна робота Юрія Поплинського присвячена більш широкій та дуже складній проблемі етнокультурних контактів народів Африки та

¹ Бартошек А. Златообильные Микены / пер. с чеш. Москва, 1991. С. 180-194.

² Finley M. I. Early Greece: the Bronze and archaic ages. New York, 1970.

³ Полякова Г. Ф. Социально-политическая структура пилосского общества. Москва, 1978. С. 213-266.

⁴ Strubbing F. H. The recession of Mycenaean civilization // The Cambridge Ancient History / Eds. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, E. Sollberger. Vol. 2, 2: History of the Middle East and the Aegean Region c.1380-1000. Cambridge, 1975. P. 338-358.

⁵ Currier R. L. Weapons and Warfare in Ancient Times. London, 1976.

⁶ Петерс Б. Г. О морском деле в Эгейском мире // История и культура античного мира. Москва: Наука, 1977. С. 160-169.

Егейського світу. Фахівець, зокрема, звертається до ролі морського флоту та колісничної справи в рамках цих контактів¹.

Засобам використання ахейських бойових колісниць на полі бою присвячена стаття М. Літтауера та Дж. Кроувела. Зокрема, автори приходять до висновку, що колісниця більше підходила як база для лучників, ніж чим для списометальників².

Англійські вчені Джон Дриссен та Конор Макдональд звернулися до розв'язання проблеми існування ахейської держави та військового апарату у Критському Кноссі крізь призму даних військових табличок лінійного письма В, знахідок ахейських мечів та воєнних поховань³.

Британський журналіст та історик Майкл Вуд в своїй науково-популярній роботі, опублікованій в 1985 р., на основі попередніх думок, висунув гіпотезу про те, що Троянська війна мала історичну основу. Він, на користь цього, наводить багато даних з археологічних розкопок та різних історичних джерел⁴.

Відомі радянські філологи-класики склали предметно-понятійний словник грецької мови у Крито-мікенський період, чим дуже облегшили роботу фахівців-мікенологів з текстами табличок лінійного письма В⁵.

Книга польського фахівця Олександра Кравчука присвячена подіям Троянської війни, історії та культури Трої та Греції ахейського періоду. На основі писемних пам'яток, творів античних істориків, легенд, та залишків матеріальної культури, виявлених Г. Шліманом, А. Евансом та ін. під час розкопок в Малій Азії та на півострова Пелопоннес, автор відтворює картину

¹ Поплинский Ю. К. Из истории этнокультурных контактов Африки и Эгейского мира: Гарамантская проблема. Москва, 1978 С. 58-64, 118-119.

² Littauer M. A., Crouwel J. H. Chariots in late Bronze Age Greece // *Antiquity*. 1983. Vol. 57. P. 187-192.

³ Driessen J., Macdonald C. Some Military Aspects of the Aegean in the Late Fifteenth and Early Fourteenth Centuries B. C. // *The Annual of the British School at Athens*. 1984. Vol. 79. P. 49-74.

⁴ Wood M. *In Search of the Trojan War*. New-York, 1985.

⁵ Предметно-понятійний словарь греческого языка. Крито-микенский период / Сос. В. П. Казанскене, Н. Н. Казанский. Ленинград, 1986.

історичних подій, соціальних відносин, побуту та військової справи. О. Кравчук намагається навести докази реального існування Троянської війни¹.

У колективній монографії радянських вчених А. А. Молчанова, В. П. Нерознака та С. Я. Шарипкіна дана історична та лінгвістична інтерпретація пам'яток найдавнішої грецької писемності другої половини II тис. до н. е. крито-мікенських текстів, виконаних лінійним письмом В. Розкривається значення табличок лінійного письма В з палацових архівів Кносса та Пілоса як історичного джерела. Надається повний опис граматичної структури мікенського діалекту та її лексики². Крім того, дослідники присвятили значну увагу аналізу командного складу ахейського війська, значенню цитаделей у військовій справі, колісничній та морській справі, а також наступальній та захисній зброї мікенців³.

У книзі Михайла Гореліка «Зброя Стародавнього Сходу» узагальнено та систематизовано великий археологічний та образотворчий матеріал, а також дані письмових джерел, що дозволяють простежити розвиток, як у формально-типологічному, так і, переважно, у функціональному аспектах, усіх видів наступального та захисного озброєння народів стародавнього Сходу. Автор для більш повного аналізу наводить у відповідних місцях аналоги бронзової зброї з егейського регіону⁴.

Російській філолог та історик Леонід Гіндін присвятив свої наукові студії вивченню етнологічних процесів, що відбувалися в ареалі, південно-східної частини Балканського півострова та північно-західної Анатолії, у III-II тисячолітті до н. е. крізь призму історії стародавньої Трої та гомерівських поем. Автор робить досить оригінальні заяви, щодо переважання протофракійського етнічного компонента у складі населення гомерівської

¹ Кравчук А. Троянская война. Миф и история / пер. с пол. Москва, 1991.

² Молчанов А. А., Нерознак В. П., Шарыпкин С. Я. Памятники древнейшей греческой письменности. Введение в микенологию. Москва, 1988.

³ Там само. С. 38-44, 54-56.

⁴ Горелик М. В. Оружие древнего Востока (IV тысячелетие – IV в. до н.э.). Москва. 1993.

Трої. Він зводить Троянську війну до одного з конфліктів під час так званого переселення «народів-моря»¹.

У своїй роботі, опублікованій в журналі у 1995 році, Е. Клайн дослідив питання про походження мікенських мечів, які були знайдені в Хаттушаші та їхній зв'язок з ахейськими майстрами².

Англійський історик Ієн Морріс аналізує дані епосу Гомера крізь призму археологічних артефактів, які були знайдені на території Близького Сходу, вказуючи на широкий ареал мінойської цивілізації. При цьому він знаходить підтвердження існування як політичних, релігійних, так і військових зв'язків між близькосхідними народами та греками-ахейцями. З іншого боку дослідник підкреслює, що до даних Гомера стосовно бронзового віки слід ставитися дуже обережно, бо в його поемах збереглося багато реалій залізного віку³.

У 2000 р. світ побачила колективна монографія «Війни бронзового віку: виготовлення та використання зброї». Статті в цьому томі охоплюють аспекти, пов'язані з археологічною металургією, функціональним аналізом, експериментальною роботою та археологією, і зосереджуються на міждисциплінарних підходах до вивчення археологічних артефактів, зокрема і в егейському регіоні⁴.

Олександр Нефьодкін присвятив своє фундаментальне дослідження технічній еволюції, системі оснащення та озброєння, організації та бойового застосування колісниць у грецькому світі з найдавніших часів до кінця епохи еллінізму. Значна увага приділяється також вивченню соціального статусу

¹ Гиндин Л. А. Население Гомеровской Трои. Историко-филологические исследования по этнологии древней Анатолии. Москва, 1993; Гиндин Л. А., Цымбурский В. Л. Гомер и история Восточного Средиземноморья Москва, 1996.

² Cline E. Aššuwa and the Achaeans: the Mycenaean Sword at Hattušas and its possible implications // *The Annual of the British School of Athens*. 1995. № 91. P. 137-151.

³ Morris I. Homer and the Iron Age // *A New Companion to Homer* / Eds. I. Morris, B. Powell. Leiden, 1997. P. 535-559; Morris I. Homer and the Near East // *A New Companion to Homer* / Eds. I. Morris, B. Powell. Leiden, 1997. P. 599-623.

⁴ *Bronze Age Warfare: Manufacture and Use of Weaponry* / Eds. M. Uckelmann, M. Mödinger. London, 2000.

колісничних воїнів. У роботі дається детальний опис колісниці, її конструкції та системи упряжі, розглядаються типологія та вага колісниць, екстер'єр древніх колісничних коней, швидкість руху та склад екіпажу. Також автор реконструює характер колісничної битви (тактичні прийоми, види зброї та їх застосування). Важливе місце в праці займає аналіз ахейських колісниць¹.

Юрій Андреев в роботі «Від Євразії до Європи» досліджує Крит та Егейський світ в епоху бронзи та раннього заліза. Вчений вказує на складність та дискусійність питання переходу влади до ахейців на о. Крит, а також існування там незалежного мікенського центру².

Родні Кастельден на основі останніх досліджень подає загальний нарис мікенської цивілізації, її ієрархії, економіки, релігії, мистецтва та військової справи. Він аналізує ахейські морські імперії та їхні стосунки з іншими народами світу бронзової доби, включаючи хетів, єгиптян і троянців. Крім того, обговорюються причини кінця їх цивілізації³. Що правда, його трактування добре відомих палаців Мікен, Тірінфу, Пілосу та інших місць як храмів викликає багато заперечень.

Нік Філдз присвятив два науково-популярних обзору окремим питанням мікенської мілітарії, а саме ахейським військовим цитаделям та воєнним колісницям доби бронзи⁴.

Збірник наукових статей «Стародавня Греція: від мікенських палаців до епохи Гомера» присвячений різноманітним сторонам життя ахейської цивілізації: політичній та соціальній структурам, подальшій мікенській спадщині, міжрегіональним міжнародним відносинам, релігійним культам,

¹ Нефедкин А. К. Боевые колесницы и колесничие древних греков (XVI-I вв. до н. э.). Санкт-Петербург, 2001. С. 124-214.

² Андреев Ю. В. От Евразии к Европе. Крит и Эгейский мир в эпоху бронзы и раннего железа (III – начало I тыс. до н.э.). Санкт-Петербург, 2002.

³ Castleden R. Mycenaean. London-New York, 2005.

⁴ Fields N. Mycenaean Citadels c. 1350-1200. Oxford, 2004; Fields N. Bronze Age War Chariots. Oxford, 2006.

епічним поемам Гомера та героїчній поезії, сучасним археологічним дослідженням Балканської Греції та Егейського регіону¹.

Датський мікенолог Йорріт Келдер у своїх працях приділяє багато уваги військовому проникненню греків-ахейців у Малу Азію та виникненню там ахейських поселень, існуванню держави Аххіява, аналізу її колісничного війська, перегляду місця Мікенського царства серед інших ахейських держав².

Відомий сучасний американський археолог Баррі Моллой висвітлив динамічний зв'язок між війною та суспільством в Егейському регіоні доби бронзи, бо війна та бойові дії відігравали центральну роль у характеристиці елітної ідентичності та соціальній еволюції політичних утворень егейської бронзової доби на Криті та материковій Греції. Для кращого розуміння системного та рефлексивного впливу війни на соціальні структури важливим, на його думку, є розгляд технічних аспектів бойової практики. Справжня зброя, зокрема мечі та списи, яку воїни використовували для участі у війнах, збереглася у великій кількості. Тому дослідник визначив практичні функції цієї зброї за допомогою метричного аналізу та аналізу використання зносу та експериментальної археології. У результаті він намалював нову картину, як велися бої на мечях та доказав досить високий рівень майстерності фехтування ахейських воїнів³.

Італійські дослідники Рафаеле Д'Амато та Андреа Салімбеті зробили корисний огляд наступальної зброї та захисних обладунків грецьких воїнів доби бронзи у 1600-1100 рр. до н. е. На жаль, автори іноді використовують

¹ Ancient Greece: from the Mycenaean Palaces to the Age of Homer / Eds. S. Deger-Jalkotzy, I. S. Lemos. Edinburgh, 2006.

² Kelder J. M. Mycenaean in Western Anatolia // *Talanta*. 2004-2005. Vol. 36-37. P. 49-88; Kelder J. M. The Chariots of Ahhiyawa // *Dacia*. 2004-2005. Vol. 48/49. P. 151-160; Kelder J. M. Greece during the Late Bronze Age // *Journal of the Ancient Near East Society*. 2005. Vol. 39. P. 131-179; Kelder J. M. The Kingdom of Mycenae. A Great Kingdom in the Late Bronze Age Aegean. Bethesda, 2010; Kelder J. M. Ahhiyawa and the World of the Great Kings: A Re-evaluation of Mycenaean Political Structures // *Talanta*. 2012. Vol. 44. P. 41-52.

³ Molloy B. Swords and Swordsmanship In the Aegean Bronze Age // *American Journal of Archaeology*. 2010. Vol. 114, 3. P. 403-428.

застарілі гіпотези та точки зору, які вже не використовуються у сучасній науковій літературі¹.

Р. Крижковська та Л. Ніксон є співавторами книги, яка є важливою працею з археології Егейського бронзового віку. У своїй роботі вони досліджують культуру і архітектуру Егейських цивілізацій, зокрема мінойську і мікенську².

Стаття грузинського фахівця Павла Каталіна присвячена компаративному аналізу археологічних джерел мікенської доби з даними «Іліади» Гомера³.

Американський історик Томас Тартарон у своїй монографії аналізує морські торгові та воєнні шляхи сполучення у східному Середземномор'ї, при цьому докладно аналізує будову та спеціалізації торговельних та військових кораблів, а також охорону побережжя ахейських держав⁴.

У колективній збірці статей «Військова справа у суспільстві бронзового віку⁵» розміщені декілька важливих для нашої роботи статей: Баррі Моллоя – присвячена бронзовій зброї та культурній мобільності населення у пізньобронзову добу в Південно-східній Європі⁶; Марка Дженера – застосуванню, функціональним, технологічним та морфологічним аспектам язико-коропових мечів⁷; Іоанніса Георганаса – співвідношенню та ідентифікації так званих «могил воїнів» з могилами воїнів в Егейську бронзову добу⁸.

¹ D'Amato R., Salimbeti A. *Bronze Age Greek Warrior 1600-1100 BC*. Oxford, 2011.

² Krzyszkowska O. H. Nixon L. *The Aegean Bronze Age*. Cambridge, 2013.

³ Catalin P. *Homer and Archaeology: Perspectives from the East Aegean – West Anatolian Interface* // Eds. V. Faranton, M. Mazoyer. *Homère et l'Anatolie*. Vol. 2. Paris, 2014. P. 9-70.

⁴ Tartaron Th. *Maritime networks in the Mycenaean world*. Cambridge, 2017.

⁵ *Warfare in Bronze Age Society* / Eds. Chr. Horn, K. Kristiansen. Cambridge, 2018.

⁶ Molloy B. *Bronze weaponry and cultural mobility in Late bronze age southeast Europe* // *Warfare in Bronze Age Society* / Eds. Chr. Horn, K. Kristiansen. Cambridge, 2018. P. 81-100.

⁷ Gener M. *Carp's-tongue swords and their use: functional, technological and morphological aspects* // *Warfare in Bronze Age Society* / Eds. Chr. Horn, K. Kristiansen. Cambridge, 2018. P. 136-152.

⁸ Georganas I. «Warrior graves» vs. Warrior graves in the Bronze age Aegean // «Могили воїнів» проти могил воїнів в Егейському морі доби бронзи. P. 189-197.

У колективній праці, яка видана у 2019 р. під редакцією Й. Келдера та В. Ваала, аналізуються важливі питання, пов'язані з постаттю ахейських ванактів, їхньою роллю у суспільстві, адміністративному апараті та війську в пізньобронзову добу в Егейському регіоні¹.

У новітній колективній статті під проводом Рудольфа Херманна представлено нову картину бою на мечях у Європі середньої та пізньої бронзи. Автори досліджували використання мечів, щитів і списів доби бронзи шляхом поєднання інтегрованої експериментальної археології та аналізу зносу металевих виробів. В результаті вчені проаналізували знос 110 мечів епохи середньої та пізньої бронзи та надали розуміння доісторичних боїв, включаючи діагностичні та недіагностичні бойові знаки та способи їх інтерпретації; як тримати та користуватися мечем доби бронзи; ступінь навичок і підготовки, необхідних для вмілого бою, реалії фехтування бронзового віку, включаючи частоту контакту леза з лезом, частини тіла та зони, націлені ахейськими фехтувальниками на мечях².

Збірник статей «Військова справа у бронзову добу в Егейському регіоні» – найновітній та найбільш повний науковий огляд військової справи та зброї ахейської цивілізації³. В ньому послідовно аналізуються проблеми, пов'язані з фортифікаціями та захисною архітектурою⁴, новими переглянутими даними про мікенську зброю⁵, свідомством табличок лінійного письма В про військову справу⁶, ахейською військовою іконографією⁷,

¹ From «LUGAL.GAL» to «Wanax»: Kingship and Political Organisation in the Late Bronze Age Aegean // Eds. J. Kelder, Dr. W. J. I. Waal. Leiden, 2019.

² Hermann R. and all. Bronze Age Swordsmanship: New Insights from Experiments and Wear Analysis // Journal of Archaeological Method and Theory. 2020. Vol. 27. P. 1040-1083.

³ Brill's Companion to Warfare in the Bronze Age Aegean / Eds. L. A. Kvapil, K. Shelton. Leiden-Boston, 2023.

⁴ Alušik T. Fortifications and Defensive Architecture // Brill's Companion to Warfare in the Bronze Age Aegean / Eds. L. A. Kvapil, K. Shelton. Leiden-Boston, 2023. P. 25-88.

⁵ Georganas I., Kvapil L. A. Weaponry // Brill's Companion to Warfare in the Bronze Age Aegean / Eds. L. A. Kvapil, K. Shelton. Leiden-Boston, 2023. P. 89-116.

⁶ Shelmerdine C. W. Mycenaean Warfare: The Evidence of the Linear B Tablets // Brill's Companion to Warfare in the Bronze Age Aegean / Eds. L. A. Kvapil, K. Shelton. Leiden-Boston, 2023. P. 116-160.

⁷ Kramer-Hajos M. Iconography // Brill's Companion to Warfare in the Bronze Age Aegean /

війнами пізньоелладського періоду III¹, так званім духом егейського воїна², з Аххіявою – ахейським царством³, з історичністю Троянської війни⁴ тощо.

Таким чином, історіографія по темі досить велика, але разом із тим знання про ахейське озброєння має певні лакуни, а багато питань є досить дискусійними, що дозволяє нам знову звернутися до даної проблеми, зосередившись на співвідношенні певних наборів захисного обладунку та наступальної зброї, тактиці колісниць на полі бою тощо.

1.2. Джерела.

Про військову справу ахейців нам говорять три типи джерел: усна традиція, письмові джерела та пам'ятки матеріальної культури. В усній традиції опис спорядження ахейців відображено у багатьох міфах, які дійшли до нас завдяки спогадкам стародавніх авторів. Письмові джерела являють собою епічні поеми Гомера «Ілліада» та «Одіссея», поема Гесіода «Щит Геракла», письмові документи з хетського царського архіву, про взаємовідносини хетів з ахейцями, а також глиняні таблички лінійного письма В, які самі не говорять про конкретні битви, але показують різноманітність наявного озброєння у ахейців і організацію війська Пілосського царства. Пам'ятники матеріальної культури представлені у вигляді знайдених археологічних артефактів – мечі, шоломи, захисні обладунки, кераміка та прикраси, фрагменти військових фресок тощо.

Eds. L. A. Kvapil, K. Shelton. Leiden-Boston, 2023. P. 161-200.

¹ Obert J., Molloy B. Warfare in LH III A-C // Brill's Companion to Warfare in the Bronze Age Aegean / Eds. L. A. Kvapil, K. Shelton. Leiden-Boston, 2023. P. 245-267.

² Papadopoulou A. An Aegean Warrior Ethos? // Brill's Companion to Warfare in the Bronze Age Aegean / Eds. L. A. Kvapil, K. Shelton. Leiden-Boston, 2023. P. 268-295.

³ Bryce T. Ahhiyawa // Brill's Companion to Warfare in the Bronze Age Aegean / Eds. L. A. Kvapil, K. Shelton. Leiden-Boston, 2023. P. 418-446.

⁴ LaFayette Hogue Sh. The Trojan War, a Trojan War, or Some Trojan Wars? Considering the Historicity of the Trojan War // Brill's Companion to Warfare in the Bronze Age Aegean / Eds. L. A. Kvapil, K. Shelton. Leiden-Boston, 2023. P. 447-492.

Усна традиція зберегла для нас багато міфів про історичні події ахейської доби. Зокрема, в міфі про похід аргонавтів є натяки про відносини ахейських купців та піратів з тубільцями кавказького регіону, про боротьбу між ахейськими державами розповідає нам міф Семеро проти Фів, міф про Гераклідів зберіг деяке історичне зерно про дорійську навалу, напад Геракла на Трою за покоління до самої Троянської війни вказує на те, що таких збройних конфліктів було декілька. Можна також згадати міф про Тесея, де є натяки на ахейське завоювання Криту тощо. Багато з цих міфів та інших місцевих переказах наводять такі автори, як Геродот, Фукидід, Павсаній та Аполлодор у своїй «Міфологічній бібліотеці»¹.

Найдавнішими письмовими документами являється хетський клинописний архів з Багазкьоя. Ці документи вказують на два етапи у взаємовідносинах між хетами та ахейцями. Мікенська Греція згадується хетами як єдине царство «Аххіява» (від «ахайвой», самоназви мікенських греків) починаючи від часу хетського царя Суппілуліуми I (сер. XIV ст. до н. е.). З цього моменту і до середини XIII ст. до н. е. хетські царі загалом підтримували з владиками Аххіяви дружні рівноправні відносини, хоч і затьмарені короткочасними військовими, а потім дипломатичними зіткненнями. У другій половині XIII – початку XII ст. до н. е. царі Аххіяви, навпаки, переходять до прямої військової експансії до західної Малої Азії, де стикаються і з хетами, і з місцевими політичними утвореннями. Цей період завершується Троянською войною і збігається з нею за часом навалою егейських та інших середземноморських народів на схід (приблизно 1190 р. до н. е.), яка зруйнувала більшість держав Малої Азії, включаючи хетське.

¹ Аполлодор. Мифологическая библиотека / пер. с древнегреч. В. Г. Боруховича. Ленинград, 1972; Геродот. История в девяти книгах / пер. с древнегреч. Г. А. Стратановского. Ленинград, 1972; Павсаний. Описание Эллады / пер. с древнегреч. С. П. Кондратьева. Москва, 2002. Т. 1; Павсаний. Описание Эллады / пер. с древнегреч. С. П. Кондратьева. Москва, 2002. Т. 2; Фукидид. История пер. с древнегреч. Г. А. Стратановского. Ленинград, 1981.

Серед письмових джерел, в першу чергу, слід назвати: ритуальний текст часів Мурсілі II¹, що вказує на дружні стосунки з царем Аххіяви, «Лист про Талагаву²» – важливе джерело про політичний устрій Аххіяви, «договір Муваталлі царя Хатті, з Алаксанду, царем Вілуси³», «лист про Мілавату⁴», який розповідає про справи в ахейському Мілеті, «Аннали Тудхалії IV⁵» про військові дії з коаліцією різних малоазійських та егейських держав, «Звинувачення Маддуватти⁶», де говориться про військові походи ахейців у середину Малої Азії тощо.

Основними письмовими джерелами, що відображають реалії військового побуту ахейських греків є гомерівські епоси, що, безумовно, актуалізує не лише «гомерівське питання» а й те, чи можуть «Одіссея⁷» та «Іліада⁸» слугувати історичним джерелом чи вони є переважно художніми творами або ж взагалі стоять в одному ряді з менш відомими псевдохроніками.

Вже у середньовіччі можливість використовувати «Іліаду» та «Одісею» як історичне джерело піддавалося сумніву. Так, у 1287 р. сицилійський суддя Гвідо делле Колонне висловив загальну середньовічну антипатію до Гомера у праці «Історія руйнування Трої⁹».

¹ Из ритуального текста времени Мурсили II / пер. с хетт. В. Г. Боруховича // Антология источников по истории, культуре и религии Древней Греции. Санкт-Петербург, 2000. С. 68.

² Письмо о Тавагалаве / пер. с хетт. В. Г. Боруховича // Антология источников по истории, культуре и религии Древней Греции. Санкт-Петербург, 2000. С. 68-73.

³ Из исторической преамбулы договора Муваталли, царя Хатти, с Алаксанду, царем Вилусы / пер. с хетт. В. Г. Боруховича // Антология источников по истории, культуре и религии Древней Греции. Санкт-Петербург, 2000. С. 74-75.

⁴ Письмо о Милавате / пер. с хетт. В. Г. Боруховича // Антология источников по истории, культуре и религии Древней Греции. Санкт-Петербург, 2000. С. 76-78.

⁵ Из «Анналов» Тудхалии IV / пер. с хетт. В. Г. Боруховича // Антология источников по истории, культуре и религии Древней Греции. Санкт-Петербург, 2000. С. 78-80.

⁶ Из «Обличения Маддуваты» / пер. с хетт. В. Г. Боруховича // Антология источников по истории, культуре и религии Древней Греции. Санкт-Петербург, 2000. С. 81-84.

⁷ Гомер. Одіссея / пер. із старогр. Б. Тена. Харків, 2004.

⁸ Гомер. Іліада / пер. із старогр. Б. Тена. Харків, 2006.

⁹ Бузескул В. П. Введение в историю Греции... С. 94.

Художній характер гомерівських епосів є основною причиною вважати Троянську війну вигаданою подією. Однак слід сказати, що, хоча деякі персонажі, наприклад, такі, як Ахілл і Єлена, могли бути вигаданими, як зображено в епосі Гомера «Іліада», багато вчених вважає, що «Іліада» є кульмінацією тривалої усної передачі давніх історичних подій¹.

Нещодавні дослідження Гомера показали, що «Іліада» є кульмінацією тривалого усного переказу минулих подій, переданого епічними віршами, імпровізованими та виконаними співаками. Порівняльно-історичне мовознавство показало, що поетичний засіб, у якому «Іліада» передавалася крізь віки, гекзаметр, цілком імовірно використовувався в Греції не пізніше XV ст. до н. е., тому інформація, передана через гексаметричні формули з того часу могла бути передана у грецькому епосі. Й. Латач наводить такі основні приклади інформації, переданої в «Іліаді» від пізньої бронзової доби до періоду Гомера у VIII ст. до н. е.: місто під назвою «Іліос», яке витримало атаку в «Іліаді», мабуть, ще було відоме як «Віліос» у Греції бронзової доби. Звук /w/, який вимовляли та писали грецькою мовою принаймні до 1200 р. до н. е., дедалі більше спостерігався в діалекті, який використовував Гомер приблизно 450 р. тому, поки його не було повністю вилучено. Отже, «Іліос» з «Іліади» мав бути «Віліосом» пізньої бронзової доби і, таким чином, ідентичним «Вілузі», як Троя була відома хетським правителям Анатолії в той час і, ймовірно, через її жителів; грецькі агресори, які нападають на Трою, в «Іліаді» послідовно називаються «Ахайої» (що було в епоху пізньої бронзи «Ахайвої») або «Данайці», але на час написання «Іліади» у VIII ст. до н. е. таких назв грецького народу не було. Таким чином, «Achaiwóí» з «Іліади» має бути ідентичним мешканцям Аххіяви, західного королівства, причетного до хетських документів XIV та XIII ст. до н. е. в нападах на західне анатолійське узбережжя («Danaóí» з «Іліади», з іншого боку, має бути

¹ Latacz J. Troy and Homer: towards a solution of an old mystery. Oxford-New-York, 2004. P. 34-37.

ідентичним мешканцям «Danaa», північного царства, описаного в єгипетських документах чотирнадцятого століття до н. е.)¹.

З цього вчені-гомеристи можуть зробити висновок, що залишки пам'яті про один або кілька актів агресії проти західного анатолійського узбережжя могли бути перенесені через гекзаметри поезії Аххіяву впродовж століть приблизно між 1200 і 800 рр. до н. е. Крім того, «Іліада» Гомера, ймовірно, зберегла залишки пам'яті про один або кілька актів агресії, здійснених ахіяванами проти Вілуса в XIII ст. до н. е.²

Наразі вчені із застереженням схиляються до того, що троянська війна була, хоча досі не можуть цього довести безперечно. Проте всі непрямі докази вказують на збройні конфлікти близько 1200 р. до н. е. між територією, яку ми зараз називаємо Грецією, і територією, яка називалася Вілуса за часів Хетського царства. Історична подія або події залишили слід у грецькій поезії того часу, і через своєрідний характер усної імпровізованої грецької епічної поезії темних віків, сліди цього збереглися аж до часів Гомера³.

Поема Гесіода «Щит Геракла» важлива для нашої теми дуже докладним описом саме бойового ахейського щита, що складає 40 відсотків усього тексту, передаючи подробиці, які відсутні в інших джерелах⁴.

Глиняні таблички лінійного письма В складають велику групу джерел для вивчення військової справи зброї ахейців. Хоча самі тексти не повідомляють про конкретні воєнні дії, частина вміщеної в них інформації безсумнівно відображає військові події.

Так, на пілоських табличках підсерії А часто фіксується та чи інша кількість гребців (eretai). Таблиця An 1 повідомляє про 30 веслярів, які «прямували до Плеврона». У тексті таблички An 610 знаходимо інформацію

¹ Там само. Р. 38-39.

² Catalin P. Homer and Archaeology... Р. 25.

³ LaFayette Hogue Sh. The Trojan War... Р. 463.

⁴ Гесіод. Щит Геракла / пер. с древнегреч. О. П. Цыбенко // ВДИ. 1985. № 3. С. 203-206.

навіть про 569 веслярів, а той факт, що табличка незакінчена і пошкоджена, дає підстави припускати, що людей, згаданих на табличці, було більше на декілька десятків¹. Згідно з даними цих табличок, все узбережжя царства Пілос було поділено на десять секторів. Кожен сектор був під контролем певної особи, яка мала декілька помічників і загін воїнів, число яких ніколи не перевищувало 110 воїнів². Враховуючи, що загальна довжина берегової лінії Пілосського царства становить близько 150 км, не дивно, що деякі відомості про мікенську зброю також містять тексти лінійних табличок, які було складено у зв'язку з безпосередньою загрозою для Пілоса в останній рік існування палацу.

На багатьох табличках часто зустрічається ідеограма, яка, безсумнівно, позначає панцир. У Кноссі його іноді доповнюють зображенням наплічників (Sc 217)³, у Пілосі – зображенням шолома (група табличок Sh)⁴. На табличках згаданої групи з Пілосу є також грецьке слово для позначення захисного обладунку – *thorakes* (множина від *thorax*), але в Кноссі цього слова немає. І навпаки, тільки в Кноссі зустрічається слово *korus* – «шолом»⁵. Крім того, на табличках є інформація про окремі деталі захисного озброєння. Наприклад, шолом, як у Пілосі, так і в Кноссі, був оснащений чотирма бронзовими пластинами, а щодо обладунків пілосські таблички з дивовижною детальністю говорять про 20-22 великих і 10-12 маленьких підвісках⁶.

Досить велика група табличок з Кносса містить інформацію про наступальну зброю, зокрема, про мечі. Це тлумачення дається як на основі схематичного зображення (ідеограми) короткого меча, так і на основі попереднього складового тексту, в якому зустрічається (одночасно у множині) слово *phasgana*, яке – одне з позначень меча у Гомера. На одній із

¹ The Pylos Tablets... P. 121-124.

² The Pylos Tablets... P. 124-125.

³ Chadwick J., Godart L., Killen J. T., Olivier, J. P. Sacconi A., Sakellarakis I. A. Corpus of Mycenaean Inscriptions... P. 54.

⁴ The Pylos Tablets... P. 87.

⁵ Georganas I., Kvapil L. A. Weaponry... P. 101.

⁶ Ventris M., Chadwick J. Documents in Mycenaean Greek... P. 291.

кносських табличок (Ra 1540) зареєстровано всього 50 таких мечів. Ці відомості, безсумнівно, стосуються якогось палацового арсеналу. З іншого боку, на табличках Пілосу зустрічається також інша грецька назва меча: ksiphene – «два мечі» (пор. класичне грецьке ksiphos), хоча і без супровідної ідеограми¹.

Як і в Кноссі, так і в Пілосі, тексти табличок містять багату інформацію про списи. До них має відношення слово enkhe(h)a – множина від enkhos – «важкий спис», а також незрозуміле слово ra-ta-ja, якого немає в пізнішій грецькій мові. У Кноссі це слово зустрічається на печатних глиняних ярликах із зображенням стріли на кінці, які були знайдені серед уламків двох дерев'яних ящиків разом з кількома бронзовими наконечниками (наприклад, Ws 1704). Таким чином, це слово, очевидно, позначало легкий дротик, яким користувалися на полюванні. Крім того, на пластинах є ідеограма стріли з дуже високими цифровими позначеннями (6010+2630 штук на кносській пластині R 4482)².

Серед мікенського озброєння особливе місце займають бойові колісниці. У тексті кносської таблички Sg 1811 наводяться кількісні дані про колісниці (без коліс) і про колеса: тут згадується щонайменше 246 колісниць і 208 пар коліс. У текстах таблиць підсерії Sd і Sc, де також йдеться про 41 колісницю (без коліс), зустрічається також і дуже докладний їх опис. Зокрема, вони містять багато конкретної інформації про стан коліс, особливо про відсутні деталі та інші проблеми. Інвентарні відомості про колеса також налічують тисячі одиниць. Це дозволяє говорити про загальну кількість колісниць принаймні у 500 екземплярів³.

В окрему групу слід віднести іконографічні джерела⁴. По-перше, дуже цікаву інформацію дають так звані військові фрески з різних ахейських цитаделей¹.

¹ The Pylos Tablets... P. 174.

² Бартошек А. Златообильные Микены... С. 119.

³ Нефедкин А. К. Боевые колесницы... С. 157-158.

⁴ Kramer-Hajos M. Iconography // Brill's Companion to Warfare in the Bronze Age Aegean /

На фресках і розписах знайдених в палаці на Криті, які датуються кінцем II тис. до н. е., можна побачити зображення мечів, що тримаються воїнами, а також зображення мечів, розташованих на стінах будівель². Також, фреска в мікенському палаці біля Пілоса містить зображення колісниць, розміщених на стінах залу³. У фортеці Мікени на Пелопоннесі зображена на фресках богиня Артеміда з луком і стрілами, що мають широкі листоподібні кінчики. Крім того, на деяких зображеннях богині Артеміди її супроводжують хлопчики, які тримають у руках стріли⁴.

Не менш важливі дані дає ахейський вазопис. На вазах зустрічаються зображення воїнів, військових колісниць, кораблів, різні види зброї тощо⁵. Наприклад, на відомій вазі «Критський фехтувальник», знайденої під час археологічних розкопок на Криті А. Евансом зображено воїнів у бойовій формі з мечами в руках, що свідчить про зв'язок між критською і мікенською

Eds. L. A. Kvapil, K. Shelton. Leiden-Boston, 2023. P. 161-200.

¹ Evans A. J. *The Palace of Minos at Knossos*. Vol. 4,2: Camp-stool Fresco, long-robed priests and beneficent genii. London, 1935. P. 381-1018; Cameron M. A. S. *A General Study of Minoan Frescoes with particular Reference to Unpublished Wall Painting from Knossos*. Newcastle, 1976. Vol. 1, P. 1: Text. P. 1-373; Cameron M. A. S. *A General Study of Minoan Frescoes with particular Reference to Unpublished Wall Painting from Knossos*. Newcastle 1976. Vol. 1, P. 2: Text. P. 374-795; Cameron M. A. S. *A General Study of Minoan Frescoes with particular Reference to Unpublished Wall Painting from Knossos*. Newcastle, 1976. Vol. 2: The Plates 1-112; Cameron M. A. S. *A General Study of Minoan Frescoes with particular Reference to Unpublished Wall Painting from Knossos*. Newcastle, 1976. Vol. 3: Catalogue to the plates and restorations; *The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia* / Eds. M. L. Lang. Vol. 2: The Frescoes. Princeton, 2016.

² Evans A. J. *The Palace of Minos at Knossos*. Vol. 4,2... P. 998.

³ *The Palace of Nestor at Pylos*. Vol. 2... Pl. 14.

⁴ Акимова Л. И. *Искусство Эгейского мира. Троя. Киклады. Крит. Фера. Микены*. Москва, 2020. P. 85-86.

⁵ Stubbings F.H. *Mycenean pottery from the Levant*. Cambridge, 1951. Pl. 7, 4-5; Колпинский Ю. Д. *Искусство Эгейского мира и Древней Греции*. Москва, 1970. С. 101-104; *The Greek Art of the Aegean Islands* / Ed. J. P. O'Neill. New-York, 1979. P. 34-38; Сидорова Н. А., Тугушева О. В., Забелина В. С. *Античная расписная керамика из собрания Государственного Музея изобразительных искусств им. А. С. Пушкина*. Москва, 1985. С. 47-48.

культурами¹. На чорнофігурних вазах з Афін можна побачити різноманітні види наконечників стріл, включаючи потрійні².

До іконографічних джерел можна додати також зображення гем на дорогоцінному камінні. Сенсаційна знахідка у 2015 р. у Пілосі геми з агату, яка зображує двох воїнів, залучених до рукопашного бою, дуже сильно вплинула на розуміння ахейського фехтування на бронзових мечач³.

Археологічні джерела, з одного боку, мають слугувати «підтвердженням» письмових джерел, і, зокрема, Гомера, з іншого боку, цінним доповненням. Археологія, може розширити свідчення Гомера, наприклад, оздоблені сріблом мечі за археологічними даними використовувалися на більших територіях, ніж то описано у його письмових джерелах. Щодо розкопок на території безпосередньо самої Еллади, було виявлено безліч різних артефактів, які дають нам уявлення про військову амуніцію того часу.

Під час розкопок на території Кноссу було виявлено кілька типів мечів, серед яких були клинок меча з рукояткою у формі літери «П» і мечі з хрестоподібною гардою. Більше того, знайдено багато фрагментів мечів, що свідчить про широке використання цієї зброї⁴.

У Піргосі було виявлено кілька мечів з того періоду. Один з них має довжину леза близько 60 см і ширину близько 6 см. У меча є подвійні виїмки по обидва боки леза і латунна гарда. Щодо другого меча, то він має приблизно 65 см довжини і 5,5 см ширини. На лезі є щербини по обидва його боки, а його гарда також виконана з латуні⁵.

На території Трої було знайдено різні види наконечників стріл, зокрема трикутні, листоподібні і ланцетоподібні, які виготовлялися з бронзи та кремнезему. Також були виявлені наконечники з вушками для кріплення до

¹ Evans A. J. The Palace of Minos at Knossos. Vol. 1... P. 24.

² Сидорова Н. А., Тугушева О. В., Забелина В. С. Античная расписная... С. 47-48.

³ Stocker Sh. R., Davis J. L. The Combat Agate from the Grave of the Griffin Warrior at Pylos // *Hesperia*. 2017. Vol. 86. № 4. P. 583-605.

⁴ Chadwick J. The Mycenaean World... P. 60-61.

⁵ Georganas I., Kvapil L. A. Weaponry... P. 102.

стріли. Деякі з них були великого розміру, що може свідчити про їх використання для полювання на велику дичину, а не тільки у військових цілях¹.

У місті Олімпія та мікенській фортеці в місті Пілос було знайдено списи різних типів, включаючи довгі дору та короткі галлести, а також «мікенські типи списів», які мали широкі леза і довгі древки. У давні часи головним матеріалом для виготовлення копій була деревина, що було підтверджено результатами археологічних розкопок. На території Трої були знайдені фрагменти дерев'яних списів та залишки деревини, які могли бути використані для створення копій².

Розкопки в Мікенах під керівництвом Г. Шлімана дозволили знайти бронзові кіраси, шоломи, щити, гребінці, зброю та інші предмети, датовані періодом 1600-1100 рр. до н. е., що відповідає часу мікенської цивілізації. Було виявлено різноманітні предмети, включаючи ранні мікенські кіраси, що склалися з бронзових пластин, що прикріплювалися до тканинної основи, а також більш пізні види кірас, які склалися з бронзових ламелей, з'єднаних ланцюговою основою. Також було знайдено різноманітні види шоломів, щитів і зброї³.

У «Скарбниці Пріама», яку описував Г. Шліманн, були знайдені нагрудники та панцирні куртки, виготовлені з бронзи, золота і срібла. Знахідки також включали різноманітні елементи амуніції, такі як щити і шоломи, виготовлені з золота і срібла, а також мечі. Деякі з цих знахідок мали зображення тварин і божеств, таких як амазонки, леви і бики. Знайдено також бронзові обладунки склалися з численних невеликих кілець, які були з'єднані між собою. Ці обладунки були прикрашені малюнками та зображеннями тварин і божеств⁴.

¹ Schliemann H. Ilios... P. 405.

² Bietak M. Bronze Age Spearheads from Eastern Mediterranean. Chronology, Typology, and Contexts // Aegaeum. 2001. Vol. 22. P. 411-419.

³ Chadwick J. The Mycenaean World... P. 118-121.

⁴ Schliemann H. Ilios... P. 647-648.

У мікенських фортецях, розташованій на півдні Греції, було знайдено бронзовий шолом, який був датований на приблизно 1500 р. до н. е.¹. На острові Крит були знайдені рештки циліндричного шолому (приблизно 1200 р. до н. е.) з овальним перерізом та прямими сторонами, висотою 15,8 см, шириною 18,7-19,1 см та довжиною 23-23,6 см².

В гробниці №12 в Дендрі в 1972 році був виявлений шолом зроблений з іклів кабана, який згадується Гомером в його «Іліаді». На ньому видно короткі виступи на кінцях іклів, які служили для їх з'єднання між собою та з краями кришки. Ряди іклів були розміщені паралельно один одному на відстані 3-4 мм. Кінці іклів були нахиленими назовні, а між ними було видно шар чорного воску, на який ймовірно були наклеєні металеві кільця або інші декоративні елементи³. Такий тип шолома був дуже давній, бо, що цікаво, в Маріуполі на території України в 1971 р. під керівництвом Леоніда Говоруна, був також знайдений шолом з іклів кабана⁴, тобто можна припустити, що подібну технологію використовували ще пращури ахейців.

Таким чином, джерельна база дозволяє зробити деякі висновки щодо повноти інформації. Численні археологічні знахідки дали ясне бачення про військову амуніцію греків, численні реконструкції та аналіз дозволили реконструювати їх ефективність у бою та дати розуміння їх використання. Загалом матеріальна база дозволяє провести вторинний аналіз матеріалів для дослідження.

1.3. Методологія та методи роботи.

¹ D'Amato R., Salimbeti A. Bronze Age... P. 18.

² Moschos Y. A warrior's tomb at Souda in western Crete // Greece & Rome. 1988. Vol. 35. P. 117-130.

³ Wace A. J. B., Thompson M. S. Les tombes a tholos de Dendra en Argolide // Annual of the British School at Athens. 1913. Vol. 19. P. 91-132.

⁴ Говорун Л. Шлем из кабаньих клыков из могильника III века до н.э. в Мариуполе // Археологические открытия 1971 года. Москва: 1972. С. 166-167.

Методологічна основа дослідження визначається в першу чергу специфікою поставленої проблеми. З урахуванням цього робота була побудована з використанням принципу наукової об'єктивності, що передбачає розгляд подій, фактів і явищ минулого на основі всебічного аналізу, і принципу історизму, що припускає в цьому випадку вивчення змін ахейського озброєння та військовій справи в тісному зв'язку з конкретними історичними умовами. У цілому дослідження було проведено на основі використання методології неопозитивізму, що дало змогу розглядати події поетапно, дотримуючись хронологічної послідовності, використовуючи при цьому фактологічний матеріал.

У даній роботі використовувалися такі загальнонаукові методи як аналіз літератури за темою дослідження, історичний метод для вивчення подій в історичному порядку, синтез і узагальнення для одержання висновків за темою дипломної роботи та метод дедукції – все це дозволило зробити висновок про причини, які вели до еволюції та змін у ахейському озброєнні.

У роботі також були використані спеціально-історичні методи.

По-перше, слід відзначити такий метод як *історико-генетичний*. Це один з основних методів історичного дослідження, націлений на вивчення генезису конкретних історичних явищ і аналіз причинності змін. За своїм змістом історико-генетичний метод найбільшою мірою відповідає принципу історизму. В основі цього методу лежать переважно описові технології, однак результат історико-генетичного дослідження тільки зовні має форму опису. Основна його мета полягає в поясненні фактів, виявленні причин їх появи, особливостей розвитку та наслідків, тобто аналізу причинності. Отже, використання історико-генетичного методу не лише дозволяє розглянути походження ахейського наступального озброєння та захисного обладунку, і також, що дуже важливо, виділити етапи розвитку військових наборів, характерних для різних періодів історії мікенських держав, а й зрозуміти яким чином відбувалися зміни ахейської зброї на протязі бронзового віку.

Важливу роль в нашій роботі відіграв *порівняльно-історичний* метод, який також відноситься до базових методів історичного дослідження. Він призначений для виявлення загального та особливого в історичних явищах, для пізнання різних історичних ступенів розвитку одного і того ж явища. Іншими словами він дозволяє виявити і зіставити рівні в розвитку досліджуваного об'єкта, зміни, що відбулися, визначити тенденції розвитку. Його використання дало нам змогу прослідкувати рівень розвитку окремих різновидів ахейської зброї та захисного обладунку: шолома, панцира, щита, меча, списа тощо на різних етапах ахейської історії, виявити їхні особливості та зміни в конструкції в різні періоди, а також зіставити набори озброєння з наявними тактиками, які застосовувались ахейськими арміями.

Близьким до порівняльно-історичного є *історико-діахронний* метод. Він має на увазі дослідження певного явища в його розвитку або дослідження зміни етапів, тобто розуміння внутрішніх законів розвитку і виділення якісних стадій зміни системних об'єктів і процесів, іншими словами створення періодизації. Таким чином, цей метод надав нам змогу виділити окремі фази в еволюції ахейського озброєння в добу бронзи.

Також нами був використаний *історико-типологічний* метод. Це – один з основних методів історичного дослідження, в якому реалізуються завдання типології. В основі типології лежить впорядкування сукупності об'єктів або явищ на якісно однорідні типи з урахуванням властивих їм загальних значущих ознак. Отже, природно, що ми використовували цей метод для створення та аналізу окремих видів ахейського озброєння, як-от шоломів, мечів, списів, щитів тощо, та аналізу властивих їм ознак, що дозволило виділити серед них різноманітні підтипи, характерні для різних територій.

Як результат, застосування запропонованих методів історичного дослідження дозволить, на наш погляд, реконструювати еволюцію наступальної зброї та захисного обладунку ахейського воїна доби бронзи, уникнувши при цьому наскільки можливо невинуватих помилок і спотворень.

Отже, стан джерельної бази, що включає в себе численні і різноманітні за своїм характером документи, дискусійний характер розглянутої нами проблеми в історіографії та застосування спеціальних методів дослідження цілком дозволяють нам приступити до вивчення питань, пов'язаних з розвитком ахейського військового озброєння у XVI-XI ст. до н. е.

Розділ 2. Організація війська та методи ведення війни

Ахейці були індоєвропейською групою, яка, ймовірно, прибула на материкову Грецію, за однією гіпотезою, з Кавказу чи Малої Азії приблизно в XX-XIX ст. до н. е.¹. За іншою точкою зору, предки ахейців спочатку мешкали в районі Придунайської низовини або навіть у степах Північного Причорномор'я, звідки вони мігрували до Фессалії, пізніше – на півострів Пелопоннес². Ці групи підкорили та поглинули попереднє корінне населення, яке, починаючи з неоліту, населяло Грецію та острови Егейського моря. Ймовірно, саме в результаті змішування цих нових загарбників та місцевих жителів, спочатку в районах Епіра та Фессалії, а потім по всій материковій Греції та островах, утворилася етнічна група, позначена у табличках з лінійним письмом В як A-ka-wi-ja-de, тобто ахейці або данаї (Da-na-ja), назва, яка також зафіксована в сучасних єгипетських та хетських джерелах. Спочатку перші політичні центри ахейців віддзеркалювали більш розвинену мінойську цивілізацію Криту (Ke-re-te в табличках з лінійним письмом В) у деяких аспектах їхньої матеріальної культури, включаючи військову³.

Дуже скоро стало зрозуміло, що основний сенс життя для ахейців був у війні. Ахейське суспільство було мілітаристським: улюбленими тотемними тваринами були кінь, лев і кабан; головними божествами були войовничий Арес (A-re) та Афіна Паллада (A-ta-na Po-ti-ni-ja), часто представлені зі щитом у формі восьми, шоломом і списом. Зовнішні ознаки влади мікенських царів, зброя і обладунки яких були вкриті єгипетським золотом, не залишають сумнівів у войовничому характері нових правителів бронзового віку⁴.

Після падіння критської таласократії приблизно в XV ст. до н. е., що, ймовірно, знайшло відгук у легенді про міфічного ахейського царя Афін

¹ Castleden R. Mycenaean... P. 14.

² Гиндин Л. А., Цымбурский В. Л. Гомер и история... С. 32.

³ Ventris M., Chadwick J. Documents in Mycenaean Greek... P. 22.

⁴ Chadwick J. The Mycenaean World... P. 9-10.

Тесея та його війну проти критського царя Міноса, ахейці почали нарощувати свою морську силу в Егейському морі, розширюючи до островів Егейського моря та узбережжя Анатолії. У деяких випадках, наприклад у Мілаваті (Мілет), вони також замінили попередні мінойські поселення. Ахейські предмети були знайдені навіть у Британії, а дорогоцінний матеріал – електрум, який використовувався з початку в Середземномор'ї та який був знайдений у царських могилах у Мікенах, також був знайдений у Балтії¹.

Приблизно в 1450 р. до н. е. Греція була розділена на ряд войовничих царств, найважливішими з яких були: Мікени, Тірінф, Пілос та Фіви. У монументальному написі храму фараона Аменемхета III в єгипетських Фівах (початок XIV ст. до н. е.) кілька міст Данаї (Танаджа) і Кафти (Крит) записані як «царства рівного статусу», серед них Муканія (Мікени) і Тегвайс (Фіви)².

Військова організація та командний склад. На чолі ахейського суспільства стояв повновладний монарх, який носив титул «ванакс». Він був головним політичним та духовним лідером і водночас підприємцем і торговцем. Йому допомагав лавагет (la-wa-ge-tas, буквально «вождь війська»), який, ймовірно, був командувачем армії. Цар був також оточений радою знатних людей, які мали право на володіння землею і називалася te-ge-ta на табличках лінійного письма В. Однак їхні функції як державних чиновників та взаємовідносини з царем залишаються при сучасному стані вивчення джерел недостатньо зрозумілими³. Спроби деяких вчених розглядати ці взаємовідносини як аналог певного роду феодальної служби не витримують ніякої критики⁴. Справжніми послідовниками царя були e-que-ta

¹ Tartaron Th. Maritime networks... P. 31-33.

² Strubbings F. H. The recession of Mycenaean... P. 354.

³ Молчанов А. А., Нерознак В. П., Шарыпкин С. Я. Памятники древнейшей... С. 41.

⁴ Palmer L.R. Mycenaean and Minoans... P. 19-21; D'Amato R., Salimbeti A. Bronze Age... P. 7.

(«супутники»), які склали ряди правителів та їхніх помічників і становили військову еліту¹.

У сільських селах за межами цитаделей представники ванаксів під назвою корети (ko-re-tai) утворювали свого роду дорадчий орган для забезпечення виконання законів країни. Крім них, існував якийсь царський чиновник, який мав цікавий титул qa-si-reu, від якого походить грецьке слово для цар – басилей. У Кноссі деякі таблички припускають, що обов'язки басилейів (старост) підпорядкованих округів були в певному сенсі аналогічними до обов'язків лавагетів, які були приписані до основної цитаделі, оскільки вони також виконували роль місцевих вождів. У Пілосі царі, здається, мали радників, яких називали ke-ro-si-ja попередників пізніших герусіаїв, які служили царям архаїчної Греції².

Нижче царських чиновників були адміністративні помічники та кваліфіковані робітники, які, у свою чергу, стояли вище основної соціальної групи, що складалася переважно з землеробів та скотарів (da-mo = грец. δήμος, тобто народ). Нарешті, найнижчим суспільним класом були раби (do-e-ro = грец. δοῦλος), яких або купували, або захоплювали у полон³.

Таблички лінійного письма В дають нам деяке уявлення про організацію персоналу для військових цілей. Лавагет (la-wa-ge-tas) зазвичай тлумачиться як складене з двох слів la-wos (тобто вождь людей, laos класичною грецькою), іншими словами, він був головнокомандуючим. Елітна роль і високе звання e-que-ta впливає з військових табличок, де вони регулярно позначаються по батькові, і вони згадуються в іменах, де використовується суфікс -eu; ta-ti-ko-weu, наприклад, означає «командувач о-ка (тобто військового загону)», а va-chi-reu означає особу, яка володіє повним комплектом військового спорядження. Термін mo-ro-pas, що позначав власника землі, який за її володіння ніс військову службу, іноді був

¹ From «LUGAL.GAL» to «Wanax»... P. 42.

² From «LUGAL.GAL» to «Wanax»... P. 43-44.

³ Полякова Г. Ф. Социально-политическая структура... С. 32.

синонімом слів ko-re-te-re та qa-si-reu, і вказував на командира загону регіонального розташування¹.

Деякі таблиці в Пілосі, що стосуються морських і військових питань, містять інформацію про підготовку до нападу. З них випливає, що командування ері-ко-во, невеликими військовими загонами (різновидом домашньої охорони), призначеними для спостереження за узбережжям від наближення ворожих кораблів, перебувало в руках місцевих землевласників. Кожному командиру допомагала невелика група гекветів (e-qe-ta)².

Термін о-ка з'являється в табличці з Пілосу зі значенням «наказувати» разом зі списком із трьох-семи імен у номінативі, які, ймовірно, були молодшими командирами³. Тут важливо навести уривок з «Іліади» Гомера, в якому йдеться мова про організацію війська легендарного Нестора:

«Вийшла негайно сторожа озброєна стан вартувати,
Вів її Нестора син Фрасімед, поводитар народів,
Далі ішли Аскалаф і Іалмен, синове Арея,
Далі ішов Меріон, а за ним Афарей з Деїпіром,
Далі – Креонта владущого син, Лікомед богосвітлий.
Семеро вийшло вождів із сторожею, й кожен по сотні
Вів юнаків, і списи їх здіймались в руках довготінні,
Ставши на місці, між ровом і муром вони посідали⁴» (пер. із давньогрец. Б. Тена).

Загальна кількість військовослужбовців (ke-ki-de, ku-re-we або rediewes), зафіксована на табличках лінійного листа В, становить 740 осіб. Ki-ti-ta (поселенці) також згадуються як такі, що мають особливе військове

¹ The Pylos Tablets... P. 132.

² The Pylos Tablets... P. 133.

³ Молчанов А. А., Нерознак В. П., Шарыпкин С. Я. Памятники древнейшей... С. 86.

⁴ Гомер. Іліада. IX, 80-87.

значення. Цілком можливо, як припустив Дж. Чедвік, вони були зобов'язані служити веслярами¹.

Призов. Згідно з пілоськими табличками, кожна сільська громада (damos) була зобов'язана забезпечити певну кількість чоловіків, які повинні були служити в армії, на флоті або в спеціальних контингентах, таких як берегова охорона (o-ka). Аналогічну службу виконували царські чиновники, які володіли наділами палацової земельної власності, такі як ki-ti-ta та me-ta-ki-ti-ta, які постачали певну кількість чоловіків до військової служби².

Відповідальність за вербування, ймовірно, покладалася на місцевих чиновників. Веслярів для військових кораблів, здається, залучали, оскільки вони були потрібні з прибережних міст, але можливо, що вони були солдатами строкової служби, а не професіоналами. Цікаво відзначити, що іноді воїни розрізняються за етнічними ознаками. На вищому рівні палацової організації великі землевласники та так звані «збирачі» – члени землевласницької аристократії або навіть частина королівської родини – надавали певну кількість власної свити для виконання військової служби³.

Життя та обов'язки воїнів. Військова служба вважалася обов'язком, який піддані повинні були виконувати перед своїм правителем. Ахейський воїн жив у суспільстві, де інституціоналізоване насильство було правилом: досить згадати лють Ахілла та спосіб, у який він тягне тіло Гектора в пилюці позад своєї колісниці після того, як продиряв йому п'яти, щоб забити шкіряні смужки всередину⁴. Переважна частина жінок і дітей серед державних рабів Пілоського царства свідчить про те, що під час набігів, які проводилися для збору робочої сили для палаців, чоловіків просто вбивали. Це насильство, однак, було частиною героїчних поглядів та військових якостей, які були фундаментальним фактором групової обізнаності серед елітних воїнів. Тісний взаємозв'язок між багатством, військовою доблестю та соціальним і

¹ Chadwick J. The Mycenaean World... P. 65.

² The Pylos Tablets... P. 134.

³ Молчанов А. А. Социальные структуры... С. 75.

⁴ Гомер. Іліада. XXI, 124.

політичним лідерством – виражений у насильстві війни – сформував спосіб життя воїнів у суспільстві, яке було жорстко ієрархічним¹.

У цьому войовничому суспільстві обов'язки воїна були численними й різноманітними. Окрім боротьби з ворогами задля слави свого воєначальника та честі своєї родини, елітний ахейський воїн присвячував весь свій час постійним і нескінченним тренуванням, сповненим рішучості вдосконалити свою військову майстерність і навички. Усі військові прийоми, описані в «Іліаді», були набуті таким навчанням, у якому полювання також відіграло головну роль. Навчання передбачало не тільки використання зброї, але й їзду на колісниці та вибір бойових коней².

Сторожову службу несли військовозобов'язані, підпорядковані військовим старшинам, які командували на рівні місцевих округів, за виключенням узбережжя, території общин і головної цитаделі Пілосу за це відповідали інші офіцери.

Основною діяльністю навчання воїнів бронзового віку були полювання та спорт, які вважалися хорошою формою бойової підготовки. На фрагменті фрески з Орхомена можна побачити мисливців зі списами та шоломами з кабанячих іклів³. Шолом із іклів кабана демонстрував майстерність як на полюванні, так і в бою. Крім військового застосування, ми повинні враховувати, що ікла були отримані на полюванні, і що для прикраси одного шолома були потрібні десятки таких. Зокрема, як припускає П. Рехак, перше полювання на кабана могло бути частиною обряду ініціації для молодих воїнів, які таким чином переходили до дорослої вікової групи⁴. Підтвердженням такої здогадки є розповідь Гомера про Одиссея, який отримав шрам під час свого першого полювання на кабана⁵. Полювання на

¹ Papadopoulos A. An Aegean Warrior Ethos?.. P. 269.

² Papadopoulos A. An Aegean Warrior Ethos?.. P. 270.

³ Kramer-Hajos M. Iconography... P. 179.

⁴ Rehak P. The Mycenaean Warrior Goddess revisited // Polemos. Le context guerrier en Egee à l'Age du Bronze. Liege, 1999. P. 232.

⁵ Гомер. Одиссея. XIX, 393-394.

оленів велося з використанням собак, якими керував спеціальний розряд мисливців (ku-na-ke-ta-i).

Егейське мистецтво є дуже інформативним у визначенні спеціалізації воїнів та їхніх технологій. Лучників навчали бою з дальньої дистанції, списоносців – на середній дистанції, а мечників – у ближньому бою, крім того воїни, озброєні як мечами, так і списами, могли битися як на середніх, так і на близьких дистанціях. Наявність металевих списів та списоносців свідчить про різні форми навчання, яке проходили різні типи воїнів залежно від того, як вони були озброєні¹. Фреска з Фери свідчить про те, що списоносців навчали битися у формі, схожій на пізнішу грецьку фалангу (рис. 1)².

Два дуже цікаві епізоди в «Іліаді» демонструють важливість бойової дисципліни для греків. У першому зіткненні з троянцями ахейці йдуть «мовчки, незламною дишучи силою»³. У другому описі вони невпинно марширують вперед, але мовчки, говорять лише полководці, а мовчання воїнів свідчить про суворе виконання військових наказів:

«Так наче хвилі морські, охмареним гнані Зефіром,
Грімко об берег столунний б'ючись, раз у раз набігають, –
Спершу зростають у морі вони, а потім на берег
З гуркотом ринуть страшенним, і аж понад скелі стрімчасті
Хвилі сягають горбаті і шумом солоним плюються, –
Так раз у раз і данаїв фаланги одна за одною
Йшли безустанно у бій, і кожній давали накази
Воєначальники, й мовчки ішли всі, й ніхто б не подумав,
Що тут є стільки народу, і в кожного голос є в грудях.
Йшли у мовчанні, покірні вождям, і лиш блискала ясно

¹ Georganas I., Kvarpil L. A. Weaponry... P. 91.

² Акимова Л. И. Искусство Эгейского мира... С. 322.

³ Гомер. Іліада. III, 8.

Зброя в оздобах рясних, що в ній у похід вирушали¹» (пер. із давньогрец. Б. Тена).

Під час військових походів в ахейській армії прояви соціальної непокори або заколоту жорстоко придушували, а людей, які підбурювали на бунт, публічно принижали за допомогою ритуального жесту, який дозволяв відновити порядок. Епізод, коли Терсит був уражений Одиссеєм скіпетром Агамемнона за його непокору, є дуже значущим і може являти собою форму військового покарання, яке використовували ахейці:

«Тільки-но ще я тебе очманілим, як нині, побачу,
Хай того дня голови в Одиссея на плечах не стане,
Хай Телемаховим я вже більше не зватимусь батьком,
Як не схоплю я тебе, не зірву з тебе шат оцих любих,
Плащ, і хітон твій, і те, що сором тобі прикриває,
А самого з плачем до швидких кораблів не відправлю,
З зборів прогнавши з ганьбою й побоями тяжко побивши!»
Мовлячи так, він берлом по плечах його і по спині
Бив, аж той зігнувся і рясними умився сльозами.
Зразу ж рубцями кривавими спина взялась від ударів
Берла того золотого. Увесь він аж сів з переляку,
Скорчивсь од болю і, дивлячись тупо, втирав собі сльози²» (пер. із

давньогрец. Б. Тена).

Дозвілля воїнів. Достатньо багатою інформацією ми володіємо щодо дозвілля ахейських воїнів. Раціон воїнів бронзового віку складався переважно з м'яса. «Іліада» й «Одіссея» містять багато подробиць про те, як готували для воїнів свинину, кабанятину, бичину, яловичину, козлятину та баранину.

¹ Там само. IV, 422-438.

² Гомер. Іліада. III, 258-269.

Звичайно, в раціоні також були злаки, бобові, приправи, фрукти і морепродукти, все це згадується в табличках лінійного письма В. Пшениця, ячмінь, квасоля, горох, гірка вика, сочевиця, аніс, коріандр, оливки та оливкова олія, виноград, сушений інжир, мигдаль і груші, огірки, цибуля, часник, цибуля-порей та інші овочі також були включені в дієту ахейців¹.

Їли також сир, а всю їжу споживали разом із грецьким вином, яке вже було настільки відомим, що його експортували до Єгипту, на що вказують ахейські кратери для вина, намальовані у гробниці Рамзеса III². Хліб пекли, хоча ми не знаємо, який пайок видавали солдатам під час походу. Ми знаємо з табличок лінійного письма В, що провізію постачали на декілька днів, при цьому зберігали її у невеличких похідних сумках, що підвішувалися на списі воїнів, як це зображено на кратері, знайденому в Мікенах³.

Виготовленням одягу, як правило, займалися жінки, іноді їм допомагали чоловіки (*ra-pe, ra-pi-ti-ra*). Одяг шили, як правило, з вовни, іноді з прикрасами-облямівками (*o-da-ku-we-ta*), і льону (*ti-no*). Льон вирощували у великої кількості й використовували для виготовлення лляного одягу (*ti-ne-ja-jo*), ниток, для виготовлення корабельних вітрил і сіток (*paudomoi*), а також мисливських сіток і мотузок та ковальських ниток і тканини для кірас і щитів. Вовну пряли і ткали залежні від палацу жінки. Вівці також давали овечі шкури (*kowea*), які використовували для покривал, килимів, покривал і спідниць. Барвники для тканин були рослинного походження, зокрема, червоний та білий кольори отримували з суцвіть шафрану (*ka-na-ko*)⁴.

Одяг егейських воїнів раннього періоду пізньобронзової доби на фресках та вазописах зображується у вигляді чоловічої юбки або штанів на кшталт пан талонів (рис. 2). Піхотинці, мисливці і гімнасти носили одяг з виступаючим гульником, переднім фартухом і відкритими боками. Однак на материк, починаючи з XV ст. до н. е., воїни та особиста прислуга носили

¹ Krzyszkowska O. H. Nixon L. The Aegean Bronze Age... P. 36

² D'Amato R., Salimbeti A. Bronze Age... P. 19.

³ Lurie K. Mycenaean warrior armor... P. 97.

⁴ Palmer L. R. Mycenaean and Minoans... P. 215.

короткі туніки, часто білі, що не спускалися вище колін (рис. 3). У табличках лінійного письма В суфікс -кі визначає одяг як сорочку, туніку чи основу обладунку перед приєднанням бронзових частин¹.

Царі, аристократи та члени правлячої родини часто відрізнялися пурпуровим кольором одягу, про що часто згадується в «Іліаді» та «Одіссей»², а також в документах з Угаріту, де пурпура вовна була зарезервована виключно для їх використання³. Також таблички лінійного письма В підтверджують, що геквети (e-qe-ta) вирізнялися особливим одягом: плащами з білою бахромою (o-ni-ke) та пов'язкою на стегнах з вовни, покритою якимось натуральним бріоліном.

Взимку представники всіх соціальних прошарків, вочевидь, мали носити щось більше, ніж просто чоловічу юбку. Табличка лінійного письма В, знайдена в Кносському палаці, є описом плащів, які роздавалися чиновникам та військовим командувачам, які гарантовано отримували новий одяг, коли старий зношувався⁴. В Мікенах згадуються вовняні плащі. Також в джерелах говориться про сукно з декоративною облямівкою для царських осіб, а також про інші оздоблені типи (pe-ko-to), особливе вовняне полотно типу туніки (tu-na-no), якісь вовняні плащі (ko-u-ra), плащі та сукна з білою та червоною облямівкою; сукно сірого, жовтого та смарагдового кольору, шиті туніки з тонкого льону, верхні сорочки (e-pi-ki-to-ni-ja) й нарешті біло-фіолетові «подвійні плащі», які були вдвічі товщі за звичайні⁵. Подвійні пурпурові плащі як царська прерогатива чітко визначені в «Одіссей»:

«Плащ пурпуровий, подвійний носив Одиссей богосвітлий

З вовни м'якої, на нім золота була пряжка, на пару

¹ Chadwick J. The Mycenaean World... P. 88.

² Гомер. Іліада, III, 126; VI, 219; VII, 305; VIII, 221; X, 133; XV, 538; Одіссея, IV, 116, 154; VI, 53, 307; VIII, 84; XIII, 108; XIV, 500; XIX, 225, 242; XXI, 119.

³ Kramer-Hajos M. Iconography... P. 183.

⁴ Ventris M., Chadwick J. Documents in Mycenaean Greek... P. 121.

⁵ Молчанов А. А., Нерознак В. П., Шарыпкин С. Я. Памятники древнейшей... С. 75.

Вушок застебнута, й зверху – оздоба тонкої роботи¹» (пер. із давньогрец. Б. Тена).

Взуття в основному являло собою невеликі чоботи довжиною до литок, виготовлені з переплетеної шкіри, переважно чорного або темно-коричневого кольору, скріплені шнурком з того ж матеріалу і кольору. Їхні зразки були знайдені при розкопках в Мікенах і Пілосі². Деякі воїни на фресках в Пілосі також зображені в повністю закритих білих черевиках, а вишукані ритони у формі дуже прикрашених черевиків були знайдені у містечку Вулі, поблизу Афін (рис. 4)³. Загальною, хоча і не універсальною, характеристикою ахейського взуття був типово закручений носок, скопійований із стилю, який полюбили носили хети, поширеному на Близькому Сході⁴.

В епоху бронзи гомосексуальні стосунки, ймовірно, були рідкістю (на відміну від класичної Греції), тому що в палацовому суспільстві тієї епохи чоловіки та жінки жили разом в одному культурному середовищі, а жінки відігравали активну роль у суспільстві. Навпаки, у грецькій архаїчній та класичній епохах чоловіки та жінки з дитинства жили в різних середовищах, тому гомосексуальні стосунки стали загальною практикою та частиною суспільного порядку. Ніяких зображень таких відносин немає в мистецтві пізньоелладського періоду, тоді як пристрась ахейських воїнів до красивих жінок добре засвідчена, наприклад, епізод Ахілла та Патрокла, які сплять разом зі своїми відповідними рабинями в Іліаді⁵.

Поширеною розвагою ахейських воїнів було слухання епічних оповідань про богів та героїв, яких оспівували аеди і рапсоди. Ці усні вірші склали ядро майбутніх грецьких міфів.

¹ Гомер. Одиссея, XIX, 225-227.

² Castleden R. Mycenaean... P. 37.

³ The Greek Art of the Aegean Islands... P. 56.

⁴ Kramer-Hajos M. Iconography... P. 172.

⁵ Гомер. Іліада. IX, 660-668.

Релігійні обряди та вірування ахейських воїнів були присвячені пантеону, вже схожому на пантеон класичної Греції. Головними богами, яких більш всього вшановували були Diwei (Зевс), Di-u-ja (богиня жіночності), E-ra (Гера), Po-se-da-o (Посейдон), войовнича A-ta-na Po-ti-ni-ja (Афіна), A-re-jo e-nu-wa-ri-jo (Арес, бог війни), Pa-ja-wo (ахейське ім'я Аполлона), E-ma-a (Гермес), Ai-ki-wa-ro (Артеміда), Di-wo-nu-so-jo (Діоніс), A-ra-i-ti-jo (Гефест) та інші другорядні божества¹.

Po-se-da-o, як здається, був улюбленим божеством у Пілосі, де лавагети проводили в його честь розкішні жертвоприношення, жертвуючи цьому богу баранів, борошно та вино². Окрім сухих описів у табличках лінійного письма В, подібне святкування, щоправда влаштоване богині Афіні царем Нестором, яскраво зображено Гомером в Одиссеї:

«В домі учту... готували багату і пишну.
 Дрова і чисту воду несли і стільці розставляли.
 ... Телицю з поля пригнали.
 А Нестор... золота дав, – золотар ним старанно оздобив
 телиці роги криві, щоб красою їх втішити очі богині...
 Світлий Ехефрон і Стратій вели ту за роги телицю.
 Воду в квітчастому глеку Арет однією рукою
 Виніс із дому, а в другій тримав із ячменем жертвним
 Короба... А Нестор... руки помивши, молився Афіні й посипав телицю
 Зерном і, шерсті з чола її зрізавши, в полум'я кинув.
 А як усі помолились і зерном посипали жертву...
 Фрасімед... до неї раптом наблизивсь, ударив сокирою
 Й, м'язи на карку їй розрубавши, знесилив. І радісно всі закричали...
 Жертву тоді над землею широкодорожньою разом
 Всі підняли, й Пісістрат заколов її. Кров з неї чорна побігла...

¹ Rehak P. The Mycenaean Warrior Goddess... P. 228.

² Tartaron Th. Maritime networks... P. 120.

Швидко на частки її поділили й відрізали стегна
 Так, як наказує звичай, і жиром обабіч обклали,
 Згорнутим вдвоє, а зверху сирим іще м'ясом накрили.
 Старець палив на вогні їх, вином окропивши іскристим,
 А молоді біля нього в руках п'ятизубці тримали.
 Стегна спаливши телиці й утроби її скуштувавши,
 Решту усю на шматки порубали й, рожнами проткнувши,
 Смажити стали...¹» (пер. із давньогрец. Б. Тена).

Жертвопринесення тварин богам перед битвою мало на меті завоювати їхню прихильність. Л. Палмер інтерпретував список волів на деяких пілосських табличках, пов'язаних із військовими операціями, як список жертв, щоб забезпечити божественну прихильність у разі битви². Але Р. Д'Амато та А. Салімбеті вважають, що це також міг бути список запасів продовольства для військ³.

Похоронний одяг та супроводжувальні речі воїнів склалися з різних елементів відповідно до соціального статусу покійного. Нам практично нічого не відомо, про поховання простих воїнів⁴, проте типові могильні речі царів та заможних аристократів, разом зі зброєю, склалися з бронзових посудин і палацових ваз, таких як можна знайти в гробниці Суда на Криті. У гробниці знаходились два списи та два мечі типу D1, а також чаша з двома ручками, дзеркало та сковородоподібна лампа⁵.

У 2015 р. поблизу Пілоса спільною грецько-американською археологічною експедицією було виявлено так звану «гробницю воїна з грифоном» – гробницю бронзового віку, датовану серединою XV ст. до н. е. У ній поряд зі скелетом чоловіка 30-35 років були розкладені численні

¹ Гомер. Одиссея. III, 428-463.

² Palmer L.R. Minoans and Minoans... P. 67.

³ D'Amato R., Salimbeti A. Bronze Age... P. 56.

⁴ Georganas I. «Warrior graves» vs. Warrior graves... P. 189-190.

⁵ Moschos Y. A warrior's tomb... P. 117-120.

предмети: прикрашений золотом і кісткою бронзовий меч і кілька кинджалів, посуд із золота, срібла та бронзи, золоті персні, різьблені кам'яні печатки, бронзове дзеркало, кістяні гребені, пластина з слонової кістки, золоте намисто та більше тисячі окремих намистин з виробних каменів - яшми, агата, сердоліку та аметиста. Більшість артефактів була зроблена на Криті. Дивно, але в гробниці немає жодної керамічної посудини: всі знайдені чаші та глеки зроблені із золота, срібла чи бронзи. Поруч із небіжчиком лежали чотири золоті персні із зображенням тавромахії: найпопулярнішого на Криті мотиву єдиборства людини з биком. Поруч із перснями виявлено майже п'ять десятків різьблених кам'яних печаток теж критського походження. На скелеті воїна виявлено вузькі смуги бронзи, майже напевно вони були частиною захісного обладунку. А поруч лежало безліч іклів дикого кабана чи вепру, які у мікенську епоху йшли на виготовлення шоломів для вождів¹.

Але найоглушливішою подією стала знахідка неймовірного витвору мистецтва так званого «Агата з бойовою сценою з Пілоса» – геми, виготовленої в пізньомінойському Криті (рис. 5, А-Б). Зображення двох воїнів, залучених до рукопашного бою перевернуло знання вчених про техніку ближнього бою на мечях. Гема відрізняється винятковою технічною досконалістю гравіювання, і вважається «єдиним у своєму роді витвором гліптики, що дійшли до нас від егейського бронзового віку»².

Воїни у бою. Існує безліч досліджень і теорій, що стосуються військової тактики ахейців. Одні дослідники вважають, що ахейці використовували примітивну тактику і розосереджену лінію бойового строю, інші ж стверджують, що вони були більш організовані і використовували складну тактику типу маневрування на флангах і зосередження вогню на певних ділянках ворожої лінії³. П. Ердкамп вважає, що ахейці, ймовірно, використовували маневри на флангах і зосередження вогню на вразливих

¹ Stocker S., Davis J. Griffin Warrior Tomb // <https://griffinwarrior.org/griffin-warrior-tomb> (дата звернення 16.10.2024).

² Stocker Sh. R., Davis J. L. The Combat Agate... P. 601.

³ Obert J., Molloy B. Warfare in LH III A-C... P. 249.

точках ворожої лінії. Можливо, що лінія ахейців була розосереджена, але залишалось ядро елітних бійців, які могли здійснювати атаки і контратаки на вирішальних ділянках поля бою¹. Також вважається, що лінія ахейців була розосереджена, щоб уникнути сильного тиску з боку ворога, але також зазначається, що вони використовували тактику, засновану на швидкому пересуванні кращих бійців на вузьких ділянках поля бою, прорвати лінію противника і порушити його тактичну цілісність².

Варто відзначити той факт, що легкі піхотинці часто використовувалися для швидких маневрів, завдяки своїй броні, яка в основному була шкіряною і не мала ваги, вони могли швидко діяти на широких просторах, в бою на рівнинах це давало особливу перевагу.

Інші фахівці вказують на те, що ахейці, швидше за все, використовували тактику фаланги і сильно залежали від фізичної сили і дисципліни своїх воїнів³. Згідно з дослідженням Дж. Оберта та Б. Моллоя ахейці під час військових дій використовували три типи бойових підрозділів: фалангу, епібатів та лучників. Фаланга мала щільний лад бійців, які стояли пліч-о-пліч і тримали перед собою довгі списи. Крім того, ахейці використовували тактику тиску, коли фаланга налітала на ворожий лад і намагалася його пробити⁴. Епібати також використовувалися для зміцнення бойового духу та організації військ. Вони також допомагали підтримувати зв'язок між різними частинами ахейської армії. Це була своєрідна гра змагань, де учасники билися один з одним у вправах на метання копій та інших бойових навичок⁵.

В Іліаді описується, як ахейці прибули на берег Трої зі своїми кораблями та почали організовувати табір. Кожен із кланів займав свою зону

¹ Erdkamp P. Warfare in the Ancient World: From the Bronze Age to the Fall of Rome. Oxford, 2007. P. 87-89.

² Palaima T. Mycenaean Militarism... P. 372.

³ Loudon B. M. The Trojan War: A Very Short Introduction. Oxford, 2021. P. 70-71.

⁴ Obert J., Molloy B. Warfare in LH III A-C... P. 250.

⁵ Rawlings L. The Ancient Greeks at War. Manchester, 2007. P. 38.

в таборі, де мав свої щити, зброю та інші засоби бойової підготовки¹. Також в Іліаді описується, як війська ахейців збиралися на раді, де обговорювалися питання організації бойових дій та приймалися рішення щодо подальшої стратегії війни².

Згідно з дослідженням А. Снодграсса, ахейці в період троянської війни організовували свої війська в лінію. Кожен загін або підрозділ займав своє місце в лінії та виконував своє завдання. Важливим елементом такої побудови були фланги, що охоронялися окремими загонами, щоб уникнути обходу з флангів супротивником. Крім того, важливу роль грав центральний загін, який був найпотужнішим і найдосвідченішим і був задіяний у вирішальний момент бою. Також, ахейці могли використовувати інші побудови залежно від ситуації. При наступі на фортецю ахейці могли організовувати штурмові загони, які швидко проникали всередину і розпочинали бій на вузькому просторі, де противник було використовувати свої переваги чисельності³. Також ахейці могли використовувати стрій «коров'ячої голови», при якому загони формувалися у вигляді трикутника і наступали на супротивника з усіх боків, охоплюючи його з флангів та ззаду. Проте, стрій «коров'ячої голови» був притаманний давньогрецької піхоти і використовувався, переважно, у період античності. Він полягав у тому, що перші ряди воїнів формувалися у вигляді широкої та щільної лінії, а наступні ряди звужувалися, утворюючи з боків лінії виступи у формі рогів корови, а в центрі – голови. Цей лад забезпечував ширший огляд та можливість швидко реагувати на будь-які зміни у бойовій обстановці. Крім того, такий лад дозволяв утримувати супротивника на місці, не даючи йому вийти за лівий і правий фланги, і тим самим створювати можливість більш успішних атак з боку союзників. Цей лад був одним з найбільш ефективних і масових в

¹ Гомер. Илиада. І. 156-160.

² Там само. І. 303-318.

³ Snodgrass A. M. Arms and Armor... P. 56.

ахейських арміях, який використовувався насамперед у разі необхідності захисту та утримання ворога на певній ділянці фронту¹.

Ще однією складовою були лучники. Геродот говорить, що луки були поширені серед давніх греків². Вони знаходилися на краю ладу і відводилися вбік при наступі ворога, щоб стріляти в нього з лука. Гомер згадує їх під час битви, але опису їхньої ролі в бою дуже мало³. Луки і стріли використовувалися греками як на великих відстанях, так і у ближньому бою. Таким чином, можна припустити, що лучники використовувалися для підтримки піхоти та ослаблення сил противника з відривом і мали певну ефективність у ближньому бою.

Також слід зауважити, що лук використовувався, як видно з художніх зображень, як піхотинцями, так і колісницями, хоча в бойовій тактиці пізнішого періоду лучники зазвичай билися піші на початку бою та позаду воїнів. Згідно з зображеннями раннього ахейського періоду, також засвідченими Гомером, вправні лучники також билися разом з іншими воїнами, захищені щитами у формі величезної вісімки та баштовими або великими круглими щитами⁴. В «Іліаді» лучники ховаються за величезними щитами воїнів, як, наприклад, Тевкр за Аякса:

«Тевкр..., гнучкий напинаючи лук свій,
 Став за щит, що Аякс його тримав...
 Ледве Аякс відсторонить той щит, як герой, озирнувшись,
 Раптом у когось в юрбі націлює лук і стрілою
 Ранить, і той, упавши, свій дух віддає тої ж миті,
 Сам же вертався і, неначе за матір дитина, ховався

¹ Snodgrass A. M. Early Greek Armour... P. 34.

² Геродот. Історія. VIII, 15.

³ Гомер. Іліада. IV, 405-410.

⁴ Kramer-Hajos M. Iconography... P. P. 157, 168, 181.

Знов за Аякса, який щитом прикривав його світлим¹» (пер. із давньогрец. Б. Тена).

Використання колісниць. Найбільш важливою частиною ахейського війська були бойові колісниці. Використання колісниць чітко простежується в Егейському регіоні з XVI ст. до н. е. Їхнє використання, швидше за все, поширилося на материкову частину Греції з Близького Сходу у період середньої бронзової доби (приблизно 1950-1550 рр. до н. е.) в результаті міграційних потоків та ахейської торгівлі з цим регіоном. Дуже ймовірно, що колісниця була завезена на Крит з материка, насправді, там вона з'являється лише в середині XV ст. до н. е.².

Дуже велика увага приділяється колісницям в табличках лінійного письма В. Деякі деталі колісниць та її приладдя впливають із описів, перелічених на табличках у Кноссі (зі «збройової палати», датованої приблизно 1400 р. до н. е.) та Пілосі (датується приблизно 1200 роком до н. е.). У Пілосі про наявність бойових колісниць можна судити з опису коліс, з присутності *a-to-te-u*, тобто будівника колісниць і колісного майстра і з наявності майстерень будівельників колісниць (*a-to-te-jo-na-de*)³. Рами або корпуси колісниць зазвичай вказуються окремо від коліс, як засвідчено в «Іліаді»⁴.

Деякі колісниці повністю оснащені ярмами, вуздечками та іншими необхідними пристроями, але інші, мабуть, розібрані, і в одному випадку ми маємо запис, який може означати «розібрані до складових частин» (*me-ta-ke-ki-me-na*). Так, у тексті кносської таблички ми читаємо: «Колісниця без коліс, розібрана, пурпурового кольору, без поведей, до використання не

¹ Гомер. Іліада. VIII, 266-272.

² Кожин П. М. Кносские колесницы // Археология Старого и Нового Света. Москва, 1966. С. 76.

³ Ventris M., Chadwick J. Documents in Mycenaean Greek... P. 87-90.

⁴ Гомер. Іліада. XVI, 346.

готова... без підніжки, борту та днища»¹. Основні предмети, перелічені на додаток до рами: інкрустація слоновою кісткою, вуздечки або зброя, окуляри або мигалки (зі шкіри або слонової кістки), таємничий набір фурнітури (o-pi-i-ja-pi) з рогу або бронзи, пара «підборів» (ймовірно, сходинки ззаду для кріплення), «привід для коня» (який може бути сідлом для упряжі), а також якась невизначена трубка. Можливо, що деякі з них були пофарбовані в пурпуровий колір (po-ni-kj-io) або багрянний (miltowessai), інші «обладнані поводами»².

Нещодавно знайдені таблички у Фівах підтверджують наявність бойових колісниць (i-qi-ja) також і у фіванській армії. В них також згадуються дишла колісниць (a-ko-so-ne) і її дерев'яні частини (e-pi-zo-ta). Ці таблички також є свідченням наявності сторожів коней (i-qa-ro-qa) і візничих (e-pi-qa)³.

Перед тим, як робити аналіз тактики використання колісниць на полі бою, звернемо увагу на їхні конструктивні особливості. Ахейські колісниць можна умовно розділити на п'ять основних конструкцій: колісниця-короб, квадрантна колісниця, біга, рейкова біга та чотириколісна колісниця⁴.

Колісниця-короб в різних конструкціях використовувалася з перших років пізньоелладського періоду (1550-1060 рр. до н. е.). Цей маленький тип колісниць експлуатувався до XIV ст. до н. е. Колеса з чотирма спицями були стандартними протягом усього цього періоду, і вони були міцнішими та більш кріпкими, ніж колісниць з Близького Сходу. Вісь була розташована поблизу центру кабіни, а опорна жердина (яка з'єднувала колісницю з кіньми) була розташована горизонтально, прикріплена до верхньої центральної частини кабіни. Саму кабіну обрамляли гнутим під дією тепла деревом, покритим волячою шкірою або плетеними виробами, а підлога,

¹ Бартошек А. Златообильные Микены... С. 132.

² Bronze Age Warfare: Manufacture... P. 115.

³ Fields N. Bronze Age War Chariots... P. 12.

⁴ D'Amato R., Salimbeti A. Bronze Age... P. 35.

ймовірно, складалася з переплетених ременів із сиром'ятної шкіри. Екіпаж цих невеликих колісниць складав або один чоловік, або двоє¹.

На золотому персні-печатці з гробниці IV у Мікенах, котра датується 1500-1400 рр. до н. е., зображено озброєного луком воїна та його візника, які полюють із маленької колісниць (рис. 6). Це зображення свідчить про те, що колісниця також використовувалася ахейцями як платформа для стрільби з лука, навіть якщо вона зазвичай використовувалася як платформа для метання списа чи списа. Докази того, що в Егейському регіоні спис та дротик були основною зброєю, яку використовували під час бою на колісниці, також є в «Іліаді», наприклад, коли Пандар, розчарований ефективністю лука, вирішив битися з Діомедом на колісниці, використовуючи спис замість лука². З іншого боку, на Близькому Сході кілька зображень підтверджують, що лук був найкращою зброєю, яку використовували під час бою з колісниці.

Квадратна колісниця була більш рідкісний типом, відомо лише декілька її зображень. Схоже, що вона мала основу у формі літери «D», боки склалися з дерев'яних або бронзових рейок, зігнутих під дією тепла, округлий профіль наближався до квадрата кола. У колісниці цього типу боки, ймовірно, були покриті волячою шкірою або плетеними вербовими лозинами³. Раннє зображення цього типу колісниць є на сердоліковій печатці з Кносу, яка датується приблизно 1450 роком до н. е. (рис. 7). На ньому зображено чоловіка в чотирикутній колісниці, запряженій парою коней. Чоловік тримає в одній руці батіг, а в іншій – повід. Зигзагоподібний ефект на спинах коней зображує зв'язані дужки між верхнім і нижнім стовпами.

Цікава квадратна колісниця представлена на скульптурі з Фессалії, яка датується XIII ст. до н. е. (рис. 8). Ця колісниця демонструє схожість як з егейськими, так і з близькосхідними колісницями, маючи лише нижню вигнуту тягу без верхнього підсилювального вала, що рухається

¹ Howard D. Bronze Age Military Equipment... P. 41.

² Гомер. Іліада. V, 230-238.

³ Fields N. Bronze Age War Chariots... P. 13.

горизонтально (подібно до близькосхідних колісниць), але, здається, вона має типові егейські чотириспицеві колеса.

Найважча та найвідоміша ахейська колісниця – це *біга*, або подвійна колісниця. Цей тип з'явився приблизно в середині XV ст. до н. е. і використовувався (в різних варіантах) до кінця пізньоелладського періоду, тобто до 1060 р. до н. е. Декілька зображень біги зустрічається на ахейській кераміці, яка походить з різних середземноморських і грецьких регіонів.

Це була одна з найбільш поширених колісниць в Егейському регіоні. Вона характеризується напівкруглими розширеннями, прикріпленими до задньої частини кабіни колісниць, які невідомі за межами територій під впливом Греції. Ймовірно, вони були виготовлені з гнutoї від нагрівання деревини з текстилем або волячою шкірою, натягнутою на раму¹. Одне з ранніх зображень цього типу колісниць взято з печатки з Педіасоса на Криті (рис. 9), датованої приблизно 1460 р. до н. е. Найбільш звісне її зображення з фрески в палаці Нестора у Пілосі з датуванням 1350 р. до н. е. (рис. 10).

Конструкція ахейської біги демонструє типову егейську систему зчеплення, що складається з нижнього зчеплення, верхнього горизонтального вала та підсиленого вертикального дишла. Стійка дишла, що мала L-подібну форму, була з'єднана з тяглом біля передньої частини кабіни. Між дишлом і тяглом були або шкіряні реміні, або дерев'яні скоби, які створювали ефект аркади (рис. 11).

Приблизно в XIV ст. до н. е. з'явилася *рейкова біга*. Цей легкий транспортний засіб мав відкриту кабіну, і, ймовірно, він використовувався в основному як бойовий транспорт, а не як мобільна бойова машина. Рейкова біга з'являється на пізньоелладських вазописах, які зазвичай датуються 1300-1150 роками до н. е. Оскільки зображення дуже спрощені, її точні характеристики важко реконструювати. Тим не менш, з різних фрагментів можна зібрати достатньо деталей, щоб отримати уявлення про основну структуру рейкової біги. Вона була дуже легкою і характеризувалася

¹ Fields N. Bronze Age War Chariots... P. 15.

відкритою рамою, від чого і походить її назва. Поруччя, ймовірно, доходило до стегна вершника і проходило горизонтально по передній частині кабіни. Варіації в зображеннях припускають, що рейка могла бути вигнута вгору в передньому куті¹.

Раннє зображення рейкової біги є на кратері з Мікен, воно датується приблизно 1300 р. до н. е. (рис. 12), також подібні біги зображені на декількох окремих уламках керамічного посуду, які датуються 1340-1200 рр. до н. е., і походять з різних ахейських місць на материковій частині Греції та з Кіпру².

Рідкісним типом колісниці, яка була представлена в період пізньої Еллади, є *чотириколісна колісниця*. Вона використовувалася з XVI ст. до н. е. На жаль, цей тип колісниці недостатньо задокументований, оскільки сцени, в яких він зображений, досить фрагментарні або спрощені³.

Стела з Мікен, датована приблизно 1500 роком до н. е., показує одне з ранніх зображень чотириколісних колісниць (рис. 13). На ньому зображено сцену битви, яка дозволяє нам ідентифікувати можливу чотириколісну колісницю в стилі Близького Сходу, де воїн, очевидно, падає головою на землю позаду свого візника. І рейкова біга, і чотириколісна колісниця використовувалися до кінця геометричного періоду, тобто до 700 р. до н. е.

В цей час у зв'язку з остаточним падінням палаців-цитаделів і загибеллю мікенської цивілізації колісниці припиняють своє існування як особливий різновид військ. Їхня кількість обчислюється тепер лише десятками, а не сотнями одиниць, оскільки разом зі зникненням держави зникає і державне стимулювання колісництва. Упряжка стає символом статусу вождя або знатного воїна, які використовували її для пересування до поля бою, а воювали поспішними. Протягом VIII ст. до н. е. колісниці

¹ Fields N. Bronze Age War Chariots... P. 17.

² Kelder J. M. The Chariots of Ahhiyawa... P. 153.

³ Fields N. Bronze Age War Chariots... P. 19.

витісняються з військової сфери та переходять у область спорту та парадних виїздів¹.

Вочевидь, що коні використовувалися переважно у військових цілях, як правило, у зв'язку з колісницями. Щоправда, текст на одній з табличок лінійного письма В з Пілоса: «Хретеус один кінь²» вважається вченими доказом того, що цей кінь використовувався для верхової їзди, а не для керування колісницею³. Воїни ж на конях безперечно фіксуються лише в кінці пізньоелладського періоду, хоча наші знання про них обмежені деякими фрагментами кераміки та дуже невеликою кількістю фресок і скульптур.

Кінь воїна був оснащений сідлом, яке, ймовірно, складалося лише з м'якої ковдри. Використання стремен було невідоме. Роль кінноти в ахейській війні є предметом припущень, оскільки, крім описів в «Іліаді»:

«Спішених піші губили, і ті мимоволі тікали,

Кінних — комонні, аж курява в небо здіймалась клубами

Скрізь по рівнині — кінські дзвінки її ноги здіймали...⁴» (пер. із давньогрец. Б. Тена).

нам невідомі зображення бойових дій за участю кавалерії⁵. Судячи з дуже небагатьох зображень, воїни на конях, здається, були оснащені мечами, а іноді й списами, вони носили наголені, шолом і кірасу або кітон. Воїни, які їздили на конях, могли битися як кіннота або становити військо кінної піхоти, яка була б особливо придатною для реагування на набіги, які дуже часто мали місце в пізньобронзовому віці (1300-1100 рр. до н. е.). Також не слід скидати з рахунків їхнє використання в якості передових розвідників⁶.

¹ Нефедкин А. К. Боевые колесницы... С. 214.

² The Pylos Tablets... P. 181.

³ Ковалевская В. В. Конь и всадник (пути и судьбы). Москва, 1977. С. 32.

⁴ Гомер. Іліада. XI, 150-152.

⁵ Obert J., Molloy B. Warfare in LH III A-C... P. 254.

⁶ D'Amato R., Salimbeti A. Bronze Age... P. 19.

Питання про те, як ахейці використовували бойові колісниці у війні, все ще залишається суперечливим. Деякі вчені гадають, що ахейці не використовували свої бойові колісниці для масових нападів, як у близькосхідних царствах та Єгипті. Проте не можна й виключати, що масове використання колісниць було більш характерним для ахейців, коли вони проводили військові походи в Анатолію та в країни Родючого Півмісяця¹. Навпаки, російській фахівець О. К. Нефедкін зазначає, кількість бойових колісниць у великих ахейських державах, судячи з текстів палацових архівів, обчислювалося сотнями одиниць і це безперечно вказує на їх масоване застосування на полях боїв і, відповідно, використання тих самих тактичних форм, які були поширені у той же період на Близькому Сході².

Переважає більшість вчених виказує думку про те, що колісниці широко використовувалися у військових діях і як платформи для метання дротиків, або, навіть, довгих загострених списів, і як засіб пересування до місця битви та назад, і, насправді дуже рідко, як платформи для лучників. І хоча в образотворчому мистецтві Егейського моря є лише декілька викликаючих сумнів зображень колісниць, які дійсно використовувалися на полі бою, але, якщо спиратись на деякі сцени полювання та зображення озброєних візників на табличках лінійного письма В, а також на описи в «Іліаді», така гіпотеза, з їх точки зору, не викликає великого сумніву³.

М. Літтауер та Дж. Кроуел з іншого боку вказують, що використання довгих загострених списів у битві між двома ахейськими колісницями під час руху на великій швидкості було практично неможливим⁴. Але ж слід зазначити, що можна допустити в деяких ситуаціях, коли колісниці рухалися повільно, що довгий загострений спис міг бути використаний проти інших візників або піхотинців, ґрунтуючись на даних Гомера, залишених їм в «Іліаді»:

¹ Поплинский Ю. К. Из истории этнокультурных контактов... С. 119

² Нефедкин А. К. Боевые колесницы... С. 150-152.

³ Obert J., Molloy B. Warfare in LH III A-C... P. 254.

⁴ Littauer M. A., Crouwel J. H. Chariots in late Bronze... P. 187-192.

« Хто ж налетить своїм повозом на колісницю ворожу,

Списа вперед виставляй — цей спосіб є самий найкращий¹» (пер. із давньогрец. Б. Тена).

О. К. Нефедкін знову критикує і цей підхід. Переважна у науці думка про те, що у XV-XIV ст. до н. мікенці, на відміну від давньосхідних колісничних воїнів, використовували для бою з колісниць списи, а не луки, на думку автора, навряд виправдано, оскільки єдиним свідченням на користь такого припущення є дані Гомера². Перехід до широкого застосування у колісничному бою металевих копій російський вчений відносить до рубежу XIII-XII ст. до н. е. (пізньоелладський III B2 період), коли відбувається, як видно з образотворчих матеріалів, загальне полегшення як озброєння самих воїнів (відмова від важких бронзових лат і використання порівняно невеликих круглих щитів), і конструкції колісниць³. У цей час широко використовувалися біга та рейкова біга більш легкої конструкції, які застосовувалися в основному як засіб транспортування до бою та з нього на що неодноразово прямо вказує Гомер в «Іліаді»⁴, навіть якщо в деяких конкретних ситуаціях їх використання як бойової машини зі списками, дротиками та довгими мечами не можна повністю виключати⁵.

Облогова війна. Велика кількість укріплень в регіоні Егейського моря свідчить про те, що насильство було поширеним явищем у бронзовому віці. Ахейські цитаделі, окрім своєї мети поширювати могутність і авторитет центральних палаців і діяти як монументальні споруди, що прославляють нові провідні місцеві династії, також мали практичну функцію захисту у разі нападу. Оборонні елементи, які використовувалися під час облоги, включали

¹ Гомер. Іліада. IV, 306-307.

² Нефедкин А. К. Боевые колесницы... С. 166-167.

³ Там само. С. 170-171.

⁴ Гомер. Іліада. III, 29, 113, 265, 312-313.

⁵ Obert J., Molloy B. Warfare in LH III A-C... P. 255.

до себе складні системи брам, галереї, бокові брами, таємні проходи та колодязі¹. Однак, окрім зображення на срібному облоговому ритоні з Мікен та грецьких епосів, немає жодних археологічних свідчень реальних облог, за винятком залишків зруйнованих будівель, що згоріли. Єдина облогова машина, яку ми знаємо з цієї епохи, – це «троянський кінь», який, на думку Т. Алушика, був критим тараном, схожим на деякі асирійські облогові машини. Дослідник не виключає можливості того, що легенда може мати під собою реальну основу, оскільки «троянський кінь» був інтерпретований троянцями як подарунок богу Посейдону і був перенесений за мури міста через його священний статус².

Морська війна. Деякі з егейських кораблів, зображених на відомій фресці з Акротірі (рис. 14), можна вважати зразком ранніх ахейських військових судів. Ахейський човен, подібний за конструкцією до тих, що зображені на фресці, зображений й на золотому персні з Тірінфу, який датується приблизно 1500 р. до н. е.³.

Екіпаж найбільшого корабля, ймовірно, складався з 42-46 веслярів, з одним кермовим веслом, капітаном, двома супроводжуваними та набором воїнів. Каюта капітана складалася з дерев'яних стовпів із натягнутою між ними волячою шкірою, які іноді прикрашались релігійними символами в егейському та єгипетському стилі. Ці каюти розташовувалися в задній частині корабля, при цьому вони, ймовірно, були розбірні, щоб їх можна було розмістити на різних кораблях у різний час. На деяких кораблях на центральній жердині каюти встановлювали шолом із іклами кабана, а на інших шоломи звисали із центральних кают⁴.

Два фрагменти кратера з Енкомі на Кіпрі, датовані приблизно 1350 р. до н.е. – одна з найдавніших морських сцен в історії ахейського живопису – показують ретельно промальовані зображення двох кораблів і двох груп

¹ D'Amato R., Salimbeti A. Bronze Age... P. 33.

² Alušík T. Fortifications and Defensive Architecture... P. 25.

³ Сидорова Н. А. Искусство Эгейского мира... С. 102.

⁴ Tartaron Th. Maritime networks... P. 21.

людей: великих воїнів у мантиях, шоломах і мечях, які стоять на палубі або на березі, і маленьких оголених чоловічків, які працюють під палубами. Це явно військова сцена, яка ілюструє набіги народів моря в XIII ст. до н. е., і яка дає гарне уявлення про те, як могли виглядати сцени набігу на кораблях в творах Гомера¹.

Пізніша конструкція ахейських кораблів все ще характеризувалася довгим і тонким корпусом з довгим вертикальним носом з мінойськими символами, але судна вже обзавелися тараном і малими платформами, розташованими на кормі та в форштевні. Найбільший із цих кораблів міг вміщати до 50 веслярів. Великі вітрила також використовувалися, але, мабуть, лише тоді, коли вітер був потрібним². Морські битви, зображені на кераміці, камені і аскосах (давньогрецьких плоских посудинах округлої форми з ручкою на носі) з анатолійських прибережних поселень і островів, які датуються останньою фазою пізньоелладського періоду, тобто 1200 р. до н. е., показують такі види великих або середніх ахейських кораблів³.

Типовий пізньоахейський військовий корабель зображено на ящику з круглої гробниці Трагана поблизу Пілоса, що датується пізньоелладським III C періодом, приблизно 1200 р. до н. е. Це довгий тонкий корабель із низьким планширом, оснащений тараном, центральною щоглою та, ймовірно, квадратним вітрилом. Цей вид корабля міг бути типовим кораблем, описаним Гомером, який використовувався ахейцями під час Троянської війни, як це припустив П. Конноллі⁴. В «Іліаді» кораблі ахейців описані як чорні:

«Нині ж спустім корабель чорнобокий на море священне...

Щойно у глибоководну ввійшли вони гавань, вітрила

¹ Castleden R. Mycenaean... P. 54.

² Поплинский Ю. К. Из истории этнокультурных... С. 62.

³ Сидорова Н. А., Тугушева О. В., Забелина В. С. Античная расписная... С. 67-68.

⁴ Коннолли П. Греция и Рим. Энциклопедия военной истории. Москва, 2012. С. 212.

Зразу згорнули й на чорному їх кораблі поскладали...¹» (пер. із давньогрец. Б. Тена).

Ймовірно, через те, що їхні кілі були вимашчені смолою. Над ватерлінією вони могли бути прикрашені будь-яким кольором, наприклад, Одиссей згадує пофарбований у багряний колір корабель:

«Ні кораблів ще ніколи не бачили пурпурощоких²» (пер. із давньогрец. Б. Тена).

На кораблях використовувалися кам'яні якорі, вага яких могла досягати приблизно 220 кг. Іноді їх оснащували двома кілками, щоб вони не тягнулися по морському дну. Деякі з них були оформлені у вигляді восьминога³.

Морські битви, безсумнівно, є однією з найпопулярніших тем гончарного живопису в останні роки пізньоелладського періоду, яка була дуже поширена і в материковій Греції, і також на островах Егейського моря та узбережжя Малої Азії, де ахейська експансія досягла апогею в XIII ст. до н. е. Це переконливий доказ того, що з'явився новий різновид війни, або, принаймні, це свідчить про те, що війна на морі була більш поширеною, ніж раніше⁴.

Деякі таблички лінійного письма В з Пілоса, що стосуються морських і військових тем, мають велику історичну цінність. Особливою темою цих табличок є слово «веслярі», яке з'являється в першому рядку трьох табличок. Перша табличка – це список кількості веслярів, яких мають надати різні міста для експедиції на Плеврон. Друга табличка дещо подібна, але неповна, і цифри значно більші: всього зареєстровано 443 чоловіки. Ці цифри вказують

¹ Гомер. Іліада. I, 141; 432-433.

² Гомер. Одиссея. XXIII, 271.

³ D'Amato R., Salimbeti A. Bronze Age... P. 20.

⁴ Obert J., Molloy B. Warfare in LH III A-C... P. 259.

на те, що опис в таблиці присвячений військово-морській операції. Цілком можливо, що вказані в третій таблиці 30 осіб є додатковою командою пілоського корабля або частиною поповнення до більшого корабля з 50 веслярами¹. Друга таблиця, здається, передбачає принаймні дев'ять кораблів. Третя таблиця більш загадкова; заголовок чітко говорить про «відсутніх веслярів». На цих таблицях згадується важливе місто, резиденція берегового командування (Ro-o-wa), яке забезпечує вісім із 30 чоловіків для експедиції². Оскільки тут названі лавагети та інші важливі особи, місто, ймовірно, було портом самого Пілосу. Якщо «Плеврон» відноситься до етолійського міста, яке було в союзі з Пілосом – що було б досить природним, якби небезпека надходила з північного заходу, – цей епізод можна пов'язати з підготовкою проти вторгнення з моря, першими жертвами якого могли стати ахейці, жителі анклаву на північному березі Коринфської затоки. Можливо, Пілос відчайдушно намагався організувати захист усього західного узбережжя, але відсутність необхідних ресурсів і необхідність розділити свої сили, щоб захистити цю велику територію, могли стати причиною його знищення³.

Під час розкопок у Піргос Ліванатес у східній Локриді, де, ймовірно, знаходиться Кінос – домівка Аякса з «Іліади», – було виявлено велике місто, пізньоелладського III C періода, приблизно 1200 р. до н. е., із великим комплексом будівель. Кераміка, виготовлена на місці, включає посудини з яскравими зображеннями кораблів, воїнів і морських битв, у тому числі тонкі військові кораблі. Ці військові кораблі мали невелику осадку і могли причалювати до берега у піщаних бухтах⁴. Гомер описує, як ахейські кораблі витягали на берег і тримали вертикально за допомогою підпор:

«А як уже допливли до просторого стану ахеїв,

¹ Ventris M., Chadwick J. Documents in Mycenaean Greek... P. 319-320.

² Там само. P. 321-322.

³ Бартонек А. Златообильные Микены... С. 101.

⁴ Tartaron Th. Maritime networks... P. 23.

На суходіл вони витягли свій корабель чорнобокий

І над піском на високих підпорах його укріпили¹» (пер. із давньогрец. Б. Тена).

Військові походи. Одразу декілька хетських текстів підтверджують, що ахейці здійснили військові походи уздовж узбережжя Анатолії та островів Егейського моря. Крім того, зрозуміло, що принаймні за часів царя Хаттусілі II (1265-1240 рр. до н. е.) «аххіява», як ахейців називають у хетських текстах, були політичною та військовою силою, з якою слід було рахуватися².

Зіткнення між двома державами почалося задовго до цього. Проте, на грецьких лінійних табличках немає жодних даних про експедиції проти хетів, а найперший інцидент зафіксовано в хетському джерелі, так званому «Обвинувальному акті Маддувати»³. Воно датується початком XIV ст. до н. е. (під час правління Арнуванді I, 1400-1375 рр. до н. е. – або Тудхалії II 1375-1355 рр. до н. е.)⁴ і розповідає про відносини хетів з якимось Маддуватою, котрий вимушений був втекти зі своєї країни через військовий напад греків на чолі з Аттарсією, якого хети називали «людина Аххія(ва)». Точне місце та авторитет останнього серед інших ахейських володарів залишається незрозумілим, хоча хетські тексти описують його як правителя деяких земель у західній Анатолії, а не верховного царя ахейців⁵. На табличках серед згаданих на них персоналій немає відповідного Аттарсію особистого імені⁶. Щоправда, деякі дослідники знаходять деяку схожість імені Аттарсії з ім'ям батька Агамемнона, Атрея (давньогрец. Ἄτρεΰς)⁷.

¹ Гомер. Іліада I, 484-486.

² Bryce T. R. The Kingdom of the Hittites... P. 200.

³ Из «Обличення Маддуваты», 1-37.

⁴ Sweeney E. J. Gods, Heroes and Tyrants... P. 101-102.

⁵ Bryce T. R. The Kingdom of the Hittites. Oxford, 1999. P. 140.

⁶ Kelder J. Greece during the Late ... P. 136.

⁷ Bryce T. R. The Kingdom of the Hittites. Oxford, 1999. P. 402.

Як свою військову базу Аттарсія використовував місто Мілет, що знаходилося на західному узбережжі Малої Азії, яке ахейці підкорили своєму впливу раніше¹. Цікаво, що армія Аттарсії, згідно свідощам хетських архівів, включала 100 колісниць². У головній битві, хетам вдалося вбити одного з воєначальників Аттарсія, так само як і грекам вдалося зробити те саме, вбивши в бою хетського вельможу Циданцу³. Після цієї битви Аттарсій вимушений був відступити у рідні землі. Згідно з нідерландським істориком Й. Келдером, опис конфлікту вказує на можливу дуель між кількома воєначальниками аристократичного походження в ході битви⁴.

Наступна згадка про військові дії з Аххіявою відноситься до часів хетського короля Мурсілі II (1310-1290 рр. до н. е.). Він завоював країну Арзава, яка лежала в районі класичної Лідії, разом із її столицею Апасою (класичний Ефес). Покладаючись на царя Аххіяви, Арзава почав військові дії проти хеттів і підбурих землю Міллаванда до повстання, але зазнав поразки, і її правитель, ймовірно, передав царя Аххіяви хеттам⁵.

У XIII ст. до н. е. цар Аххіяви стає на один рівень з царями Єгипту, Вавилону, Ассирії та самим хетським царям. Згідно з деякими хетськими табличками, центром операцій Аххіяви в Анатолії було місто Міллаванда-Мілавата (Мілет), де було виявлено цитадель в ахейському стилі, а також кераміку, зброю та інші ахейські знахідки. На підставі вищезазначених хетських документів і археологічних розкопок це поселення зазнало нападу та пограбування хетськими царями Мурсілі II приблизно в 1315 р до н. е. та Хаттусілі II приблизно в 1250 р. до н. е.⁶.

У ці періоди ахейські поселення на анатолійському узбережжі та відповідні дипломатичні відносини з імперією хетів, найімовірніше, очолювали ахейське місто Фіви, що вказує на те, що воно було

¹ Kelder J. The Chariots of Ahhiyawa... P. 154.

² Littauer M. A., Crouwel J. H. Chariots in late... P. 189.

³ Из «Обличення Маддуваты», 12.

⁴ Kelder J. The Chariots of Ahhiyawa... P. 155.

⁵ Bryce T. R. The Kingdom of the Hittites... P. 211.

⁶ Cline E. Aššuwa and the Achaeans... P. 146.

наймогутнішим з ахейських міст. Яскраві докази цього можна знайти у листі царя Аххіяви до хетського царя Хаттусілі II. У цьому документі (написаному хетською мовою, але лінгвістичні особливості тексту підтверджують, що автор говорив грецькою, а не хетською як рідною мовою) цар Аххіяви називає себе спадкоємцем Кадмоса, який традиційно вважається засновником ахейського міста Фів¹. Це яскравий доказ того, що місто Фіви до свого знищення (приблизно 1250 р. до н. е.) було рівним за розміром і політичною та військовою могутністю з Мікенами.

Численні згадки про набіги у творах Гомера демонструють «морський розбійницький» характер пізніх ахейців у військовій справі – троянські війни та набіги «народів моря» на Єгипет є яскравими прикладами такого типу військових походів.

Таким чином, підводячи підсумки, слід зазначити, що ахейське суспільство було мілітаристським, й основний сенс життя для ахейців був у війні. При цьому командування ахейським військом було дуже розгалуженим, на його чолі стояв монарх, який носив титул – ванакс, йому в якості полководця допомагав лавагет, великою проблемою є атрибуція інших представників військової еліти, ми не до кінця розуміємо функції та повноваження таких осіб, як геквети, корети, басілеї, дамої, окаї та інші. Важливо відзначити, що призов до армії було організовано дуже вміло. Воїни, в свою чергу, мали численні та різноманітні обов'язки. По-перше, елітний ахейський воїн присвячував весь свій час постійним і нескінченним тренуванням, серед яких важливу роль грали полювання та спортивні змагання. Під час бою ахейське військо застосовувало складну тактику маневрування та зосередження вогню на певних ділянках ворожої лінії. Хронологічно існує певна тенденція від дуелей і битв у невеликих групах на початку ахейської доби до міжгрупового бою з більш стандартизованою зброєю, таким як меч Naue II та бронзовими наконечниками стріл, що стали масово вироблятися під кінець, розглядаємого нами періоду. У той же час

¹ Kelder J. The Chariots of Ahhiyawa... P. 157.

лук і стріли та легкі металеві списи стають все популярнішими, одночасно збільшуючи відстань між бійцями і якщо спочатку лучники використовувалися лише як незначна допоміжна сила, то пізніше це були великі загони, які грали важливу роль на полі бою. У той же час самі бійці зближуються, оскільки довжина мечів в цілому скорочується від рубаючих і колючих на відстані мечів типу А до рубаючих, колюче-рубаючих на близькій відстані мечів типу С-Г і, зрештою, мечів Naue II. Протягом всього часу головну роль грали колісники. При цьому їхнє використання притерпіло певну еволюцію. Якщо спочатку це були «героїчні» поодинокі дуелі між найвиднішими аристократами, як про це нам повідомляє хетське джерело «Звінування Міддуванди», то пізніше джерела кажуть про ціла армії колісниць, які рахувалися багатьма десятками та навіть сотнями, що підтверджується і археологічними знахідками. Про еволюцію колісничного бою вказує нам і зміна типів самої колісници, яка послідовно чотири рази змінилася від легкої та складної в конструкції колісници-короба до важкої, стандартизованої та дуже швидкісної рейкової біги. Як вказують джерела військові дії проходили не лише на полі бою, а велася також облогова війна та війна на морі. Ахейські кораблі дуже швидко еволюціонували від простих суден егейського типу до швидкохідних тонких кораблів з невеликою осадкою. Джерела також вказують постійні широкомасштабні військові походи ахейських греків, спочатку на Крит, а наприкінці бронзової доби в Малу Азію. Один з цих походів і знайшов своє відображення в поемі Гомера «Іліада».

Розділ 3. Наступальне та захисне озброєння ахейців

Зброя ахейців являла собою найкраще наявне спорядження з точки зору військової техніки. Греки винайшли інший спосіб ведення війни, ніж народи, що населяли ту саму область до них. Їхня наступальна зброя була розроблена для ліквідування або знешкодження супротивника, а захисна – для уникнення серйозних поранень. Крім того, греки завжди вважали війну видом мистецтва. Це вплинуло на виготовлення, форму та оздоблення грецької зброї.

Списи та дротики. Використання списів (e-ke-si) і дротиків добре засвідчено на кераміці, фресках і вигравіюваних печатках чи перснях, і підтверджено археологією (рис. 15-16). Навіть якщо жодного цілого дерев'яного дривка (e-ke-i-ja) не збереглося, зображення, які ми маємо, дають переконливе свідчення про довжину списів та дротиків, що використовувались¹. Довші списи, в деяких випадках, ймовірно, більш як 3 м, використовувалися для колючої дії, і зазвичай їх тримали обома руками. Короткі списи (a-ko-so-ni-ja) могли використовуватися для колючих ударів або метання, як у ситуаціях ближньому бою, так і під час полювання².

Дротики (pa-ta-ja) зазвичай були коротшими (do-ka-ma) і оснащувалися меншими наконечниками, та використовувалися в основному для метання. Ґрунтуючись на художніх зображеннях, сучасні дослідники виділяють три типи дротиків: довгий дротик; короткий і важкий дротик; легкий дротик для метання на далекі відстані³. В Егейському регіоні було знайдено декілька sauroteres (металевих задніх частин) списів і дротиків (рис. 17), хоча й у набагато менших кількостях порівняно з наконечниками⁴.

Деякі списи були оснащені шматком тканини, щоб сформувати штандарт, гомерівський фарос, ототожнення якого з ахейським словом ра-

¹ Ventris M., Chadwick J. Documents in Mycenaean Greek... P. 45.

² Georganas I., Kvapil L. A. Weaponry... P. 90.

³ Bietak M. Bronze Age Spearheads... P. 415.

⁴ The Greek Art of the Aegean Islands...P. 144.

we-a (одяг) вказує на те, що прапор насправді був шматком тканини¹. У Гомера це слово також використовується для позначення великих плащів², великих шматків тканини, які використовувалися як вітрила³, або навіть похоронних саванів⁴.

Мечі (Pa-ka-na). Перший період грецького бронзового віку (1600-1400 рр. до н. е.) мав клинки, схожі на довгий вертел, які були дуже гострими та мали центральне ребро. З XVI ст. до н. е. з'явилися мечі із закругленим наконечником, які мали рукоять, яка була продовженням клинка. У XV ст. до н. е. два типи з міцнішою рукояттю поступово замінили ці ранні моделі. Послідовна еволюція призвела до вкорочення клинка, впровадження континентальної моделі, яка все ще використовувалася в XII ст. до н. е. під впливом анатолійців (рис. 18-18a)⁵.

Аналіз деяких зразків показує, що матеріал являє собою сплав міді з оловом або миш'яком. Коли відсоток вмісту міді або олова високий, бронзові леза мають червонуватий або сріблястий колір відповідно.

Мечі були підвішені до балдрика (шкіряного ремня), який Гомер часто описував як прикрашений срібними прикрасами впуклої форми (*omphalia*). У шахтній гробниці № 5 в Мікенах біля бронзового меча було знайдено золотий пояс довжиною приблизно 130 см і 3 см завширшки. На одному кінці було дві перфорації, що, ймовірно, закріплювались застібкою на іншому кінці, де перфорації немає. Біля пояса також знайдено золотий декорований диск, подібний до тих, що покривали піхви меча. Золотий пояс був декоративним елементом, що покривав шкіряний балдрик⁶.

Справжня революція в клинковій зброї відбулася з появою меча, що рубає, який, за описом Гомера, міг прорізати як тіло, так і обладунки. Ця зброя, також відома як меч із язикоподібною рукояткою, була однією з

¹ Bietak M. Bronze Age Spearheads...P. 416.

² Гомер. Одиссея. V, 258.

³ Гомер. Іліада. II, 43.

⁴ Там само. XVIII, 353.

⁵ Molloy B. P. Swords and swordsmanship...P. 412.

⁶ D'Amato R., Salimbeti A. Bronze Age...P. 23.

найдовговічніших із усіх типів мечів. Вперше з'явившись у пізньому бронзовому віці, він проіснував аж до залізного віку – проміжок у 500-700 років – і виготовлявся як із бронзи, так і із заліза¹.

На думку деяких авторів, ця модель виникла у Центральній Європі. Вони стверджують, що ще в 1450 р. до н. е. ковалі Північної Італії винайшли цей тип меча. Спочатку він поширився у Центральній Європі, Скандинавії та на Британських островах. До 1300-1200 рр. до н.е. він поширився у Греції, на Криті, на островах Егейського моря, у Леванті, Палестині та Єгипті².

Довжина меча типу Naue II коливається від 50 до 85 см. Більшість із них мали прямі, незігнуті краї, що звужувалися до вістря, але деякі з них, як із бронзи, так і із заліза, злегка розширювалися до вістря, надаючи їм листоподібної форми. Деякі мали серединні ребра, які часто займали більшу частину ширини клинка, тоді як інші мали форму лінзи, а деякі мали форму ромба, якщо дивитися в поперечному розрізі. Руків'я (хвостовик) було фланцевим, а пластини руків'я були заклепані через фланцеві отвори.

Кілька односічних мечів було знайдено у шахтних гробницях Мікен³. Вони складаються з цілісного шматка бронзи довжиною від 66 см до 74 см. Руків'я занадто товсте, щоб його можна було вкрити деревом, і, мабуть, використовувалося в тому вигляді, в якому воно є; його кінець утворює кільце, за допомогою якого меч, ймовірно, підвішувався до плечового ремня чи поясу. Це кільце також могло використовуватися для свого роду декору з бахромою. Ці короткі односічні мечі, також відомі як «Schlachtmessef» (ножі для забою), є, власне кажучи, нічим іншим, як довгими ножами. Цю зброю, схоже, використовували головним чином для забою тварин і, можливо, також для ближнього бою.

У рамках проекту з вивчення зброї бронзового віку група археологів із Великобританії, Німеччини та Китаю під керівництвом Р. Германа із

¹ Gener M. Carp's-tongue swords and their use...P. 141.

² Bronze Age Warfare: Manufacture...P. 123.

³ Georganas I., Kvapil L. A. Weaponry...P. 92.

Геттінгенського університету досліджувала мечі бронзового віку. Коваль Н. Баррідж, який спеціалізується на виготовленні зброї з бронзи, виготовив копії семи мечів. Склад сплаву, мікроструктуру та мікроміцність реплік досліджували на відповідність оригіналу. Слід зазначити, що експериментальна археологія – наука, яка дозволяє зрозуміти сферу застосування та характеристики археологічних знахідок. Дослідники намагаються застосовувати знайдені предмети таким чином як їх використовували насправді. У тому числі, експериментальна археологія може розповісти нам про те, як воїни бронзового віку працювали своїми бронзовими мечами. Вчені створюють копії стародавньої зброї та намагаються повторити рухи первісних мечників. Інший підхід до вивчення зброї – аналіз зносу металу. На м'якій бронзі залишається безліч слідів, подряпин та зазубрин, за ними можна відновити, як використовували ту чи іншу зброю. Теорію перевіряють на практиці, для цього знову звертаються до експериментальної археології та намагаються створити на сучасних копіях давніх мечів такі самі позначки, як і на оригіналах¹.

В рамках дослідження досвідчені фехтувальники завдавали ударів різними мечами, наконечниками та держаками копій, дерев'яними, шкіряними та бронзовими щитами. Кожен удар та парирування записували на відео, мітки на мечах фотографували. Зброю використовували згідно з керівництвом з фехтування XV ст. за авторством Андре Лігніцера. Потім позначки, які з'явилися на мечах внаслідок ударів, порівняли зі слідами зношування на 110 мечах бронзового віку із музейних колекцій Великобританії та Італії².

На мечах бронзового віку виділили 23 типи позначок, 14 з них вдалося відтворити в ході експериментів. Ширококутні зазубрини виходили, коли гострий край меча потрапляв на вістря наконечника списа, а пологі вм'ятини – при ударі об широку частину наконечника або держак списа. Перший тип

¹ Hermann R. and all. Bronze Age Swordsmanship...P. 1058.

² Там само. С. 1059.

позначок зустрічався рідко, тому що потрапити по тонкому кінчику непросто.

При схрещуванні гострих країв двох мечів виникали зазубрини, навколо яких метал зміщувався та напливав на краї. Мечники прокоментували, що з бронзовою зброєю техніка схрещування мечів особливо зручна, оскільки такі клинки через свою м'якість краще контактують одна з одною, ніж сталеві. Судячи з мітки, воїни бронзового віку берегли свої мечі від пошкодження і замість широких сильних ударів використовували контактну техніку контролю зброї противника.

При ударі мечів об щити або зминав кінчик клинка, або на ріжучій поверхні з'являлася нерівномірна довга зазубрина. При парируванні удару плоскою стороною меча клинок гнувся (приблизно десять градусів), у ньому з'являлися довгі подряпини. Такі сліди знайшли всього на чотирьох мечах: мабуть, воїни уникали такого різкого блокування ударів, що призводило до пошкодження меча¹.

На оригінальних мечах виявили безліч кластерів міток, коли на невеликій ділянці меча знаходилося відразу кілька (до п'яти) вм'ятин. Загалом на 110 клинках знайшли 325 кластерів. Ймовірно, це свідчить про те, що воїни досконало володіли зброєю, використовували для удару відточені рухи і вражали супротивника однією і тією ж ділянкою меча.

Дослідники проаналізували розподіл міток різних типів по довжині клинків. Вчені помітили, що патерн змінювався з часом: ближче до кінця бронзового віку мітки групувалися все тісніше і ближче до кінця меча. Мабуть, поступово техніки бою розвивалися, і воїни вчилися все більш майстерно контролювати мечі. З настанням залізного віку позначки знову стали розподілятися ширше, що може бути пов'язане з появою залізних мечів, володіння якими ще не було відточені².

¹ Hermann R. and all. Bronze Age Swordsmanship...P. 1063.

² Molloy B. P. Swords and swordsmanship...P. 420.

Було з'ясовано, що воїни цієї епохи уникали різких ударів, які могли пошкодити м'які клинки, і переважно вони користувалися технікою схрещування мечів. Ближче до кінця бронзового віку мітки стали вже групуватися по всій довжині клинків – бойове мистецтво розвивалося, і мечники вчилися завдавати ударів все точніше.

Сліди на мечях не можна класифікувати на атакуючі або захисні удари, що виникли в результаті бою. На відміну від загальноприйнятих уявлень, в історичних боях на мечях удари, мабуть, були одночасно і атакуючими, і захисними, ці дві стратегії не чергувалися. Основною метою ударів навряд чи було серце, оскільки був високий ризик погнути зброю об кістки супротивника чи його обладунки. Швидше за все, воїни бронзового віку цілилися в шию чи живіт. Цю гіпотезу підтверджують археологічні знахідки уламків мечів та копій, які застрягли в кістках, а також зображення битв на мінойських та мікенських дорогоцінних печатках¹.

Кинджали. З усіх бронзових кинджалів, виготовлених у період середнього та пізнього бронзового віку в Егейському регіоні, близько 200 збереглися у досить хорошому стані. Оскільки гробниці, що містять кинджали, становлять лише невеликий відсоток від загальної кількості відомих гробниць періоду бронзового віку, можна припустити, що ця колюча зброя належала переважно кільком багатим і високопоставленим людям².

Декілька багато прикрашених кинджалів було знайдено в шахтних гробницях Мікен, датованих приблизно 1600-1500 рр. до н. е. (рис. 19)³. Чорну інкрустацію, знайдену на цих бронзових кинджалах, часто згадують як нієлло – суміш сульфідів міді, срібла чи свинцю – незважаючи на відсутність будь-якого систематичного аналізу. Дійсно, за допомогою напівкількісного поверхневого аналізу зразка чорної інкрустації, знайденої на мікенському кинджалі, з використанням неруйнівної рентгенівської флуоресцентної

¹ Hermann R. and all. *Bronze Age Swordsmanship*...P. 1071.

² D'Amato R., Salimbeti A. *Bronze Age Greek Warrior*...P. 32.

³ Chadwick J. *The Mycenaean World*...P. 153.

спектрометрії було встановлено, що, всупереч традиційній точці зору, чорна інкрустація насправді є сплавом міді і золота з деякою кількістю срібла і, можливо, невеликою кількістю олова.

Праці. Примітивні праці, ймовірно, виготовляли з шерсті тварин. Їх вапнякові снаряди були належним чином згладжені та сформовані. Ранні свідчення цієї зброї свідчать про дуже неформальний спосіб війни, який вели племінні орди, а не організовані армії¹.

Організована група пращників зображена на знаменитому срібному ритоні з мікенської шахтної гробниці № 4, що датується приблизно 1550 р. до н. е. (рис. 20)². Це зображення легкоозброєних воїнів відповідає опису пращників з Локриди, як описано в «Іліаді»³. Ці воїни, очолювані Аяксом Оїлеєм, не мали на головах бронзових шоломів із гребенями, не тримали в руках збалансованих щитів і ясенових списів – лише луки та праці з пружної, крученої вовни. Довіряючи цій зброї, вони пішли за своїм вождем до Трої та використали її, щоб розірвати бойові порядки троянців на частини.

Снаряди для праці іноді також виготовлялися з металу, про що свідчить бронзовий снаряд для праці (4,8 см завдовжки) з Маа-Палеокастро (Кіпр), яка датується приблизно 1200-1100 рр. до н. е. На Кіпрі мигдалеподібні снаряди для праці, виготовлені переважно зі свинцю, але також і з бронзи, зустрічаються на кількох стоянках пізнього кіпрського бронзового віку, зокрема в Енкомі.

Сокири. Ритуальний символ сокири з двома лезами, головний символ мінойської цивілізації, також присутній у мікенській іконографії, прикладом чого є золотий перстень із Мікен, датований XV ст. до н. е. (рис. 21)⁴. На думку сучасних вчених, у мінойській культурі ритуальна двосічна сокира була заборонена для чоловіків, що, безперечно, узгоджується з мінойською іконографією, але не з іконографією ахейців. Значення таких зображень, як

¹ Georganas I., Kvapil L. A. Weaponry...P. 93.

² Kramer-Hajos M. Iconography...P. 168.

³ Гомер. Іліада. XIII, 712-19.

⁴ Kramer-Hajos M. Iconography...P. 171.

на персні чи подібних предметах, полягає в тому, що сокира з двома лезами була символом могутньої жриці або жіночого божества, але інша іконографія свідчить про її явне використання ахейцями як смертоносною зброєю¹.

Декілька зразків бронзових двосічних сокир, сокирок та кирок присутні в кількох ахейських поселеннях, включаючи Мікени, Пілос і Фіви (рис. 22). У деяких критських поселеннях знайдені бронзові сокири з напівкруглим лезом, що датуються XIII-XI ст. до н. е. Цей тип бронзової сокири, якою, ймовірно, розмахує один із воїнів морської битви, зображений на фрагменті кратера з Кіносу, що датується тим самим часом².

Молоти. Декілька зразків бронзових булав або молотів було знайдено в місцях розкопок бронзового віку як на материковій частині Греції, так і в Егейському регіоні, таких як Лутракі (Крит) або Агія Тріада. Використання металевих булав також засвідчено Гомером в «Іліаді», коли Арейфой описується як той, що б'ється із залізною булавою³.

Приклади кам'яних молотів різних форм і розмірів були знайдені в деяких ахейських поселеннях, таких як Дракотрипа, Паралімні-Тейхос в Ахейському регіоні та на Кіпрі. Вони були зроблені з різних видів каменю, включаючи пісковик і вапняк (рис. 23)⁴.

Лук та стріли. На підставі великої кількості наконечників стріл, знайдених у ранньоахейських гробницях, а також згідно художніх зображень, ми можемо стверджувати, що стрільба з лука широко використовувалася з раннього періоду як для полювання, так і для війни. Зображення груп легкоозброєних воїнів без захисного озброєння⁵, оснащених луками та пращами, також наявні в деяких зображеннях, як, наприклад, у сцені битви на срібному ритоні з Мікен (рис. 24). Лучники тут не б'ються на передовій позиції, а натомість випускають свої стріли з великої відстані, за лініями

¹ Bronze Age Warfare: Manufacture and Use of Weaponry...P. 134.

² Kramer-Hajos M. Iconography...P. 174.

³ Гомер. Іліада. VII, 138-41.

⁴ Krzyszkowska O. H. Nixon L. The Aegean Bronze Age...P. 130.

⁵ Гомер. Іліада. XV, 471-73; Одиссея. XXII, 116-25.

фронту. Також, в «Іліаді» лук часто асоціюється з масою легкоозброєних воїнів, які його і використовують, – як, наприклад, армія Філоктету¹ або локри Аякса Оїлея. Таким чином, лук використовувався на початку бою перед зіткненням у ближньому бою². На табличках лінійного письма В широке використання лука в палацовій організації засвідчено виготовленням, зберіганням і розповсюдженням стріл, а також наявністю ремісників, які спеціалізувалися на виготовленні луків (to-ko-so-wo-ko)³.

Дуже цікавий предмет, знайдений в Егейському регіоні і пов'язаний зі стрілами, – це «згладжуючий інструмент», який використовувався для згладжування держаків стріл та складався з двох елементів однакового розміру, зроблених із кременю овальної форми, плоского з одного боку та вигнутого з іншого (як яйце, розрізане вздовж). У плоских частинах є канавка діаметром з древко стріли. Поздовжній рух двох елементів разом використовувався для згладжування дерев'яного древка стріли, розміщеного в канавці⁴.

У гомерівському епосі лук, вочевидь, особливо поважається порівняно з іншою наступальною зброєю, як-то списи, мечі чи дротики, і часто згадується про його використання. Можлива вказівка на його головну функцію в облогових війнах вказується, коли «Іліада» розповідає, що для завоювання Трої необхідно повернути лук Філоктета⁵. Наявність лука, супутнього до дротику, також згадується, коли Ахілл рухається на своїй колісниці до ахейського табору⁶, навіть якщо зазвичай лук описується як такий, що не доповнює спис і дротик⁷. В «Іліаді» наявність лука також асоціюється з деякою захисною зброєю, як видно на ахейських зображеннях,

¹ Гомер. Іліада. II, 716-20.

² Там само. XV, 312-14.

³ Сидорова Н. А. Искусство Эгейского мира...С. 73.

⁴ Georganas I., Kvaril L. A. Weaponry...P. 95.

⁵ Гомер. Іліада. II, 718.

⁶ Там само. X, 333-36.

⁷ Там само. VII, 136-41; XI, 191; XIII, 311.

де воїни, що тримають луки, захищені великими щитами. Прикладами є щит Аякса і шолом Одиссея з іклів кабана¹.

Лук часто дарують, а іноді він передається з покоління в покоління: лук Філоктета належав Гераклу, а лук Одиссея був подарунком відомого стрільця з лука Іфіта, який сам успадкував лук від свого батька Евріта². Ці луки, символи стародавньої традиції, вішаються на цвях на стіни палаців майже як предмети культу³. Ця практика нагадує звичай розвішування священних дарів у храмах. Луки, що належали відомим гомерівським героям, також згадуються у пізніших міфах. Однак, хоча лук був важливим елементом ахейського озброєння, його статус як «героїчної» зброї іноді викликає суперечки. Агамемнон, наприклад, обіцяє Тевкру почесне друге місце в розподілі здобичі Трої, оскільки він дуже вправно вбиває ворога за допомогою свого лука⁴, – так вождь ахейців визначає лучника як одного з найвідважніших воїнів. Навпаки, Діомед дуже зневажливо ставиться до лучників, демонструючи свою зневагу до використання лука і бою на відстані⁵. У деяких епічних образах лук також є зброєю спеціальних місій, засідок, помсти та випробувань. Прикладом цього є випадок, коли Одиссей використовує свій лук, щоб помститися залицяльникам дружини⁶.

Щити. В основному існувало два види щитів: дуже великі, що закривали майже все тіло, і менші. Великі щити виготовлялися з кількох шарів бичачої шкіри, іноді посиленої бронзовими пластинами. Маленькі були круглі: або з півмісяцем, відрізанним у нижній частині, або повністю круглі. Вони були виготовлені з кількох шарів шкіри з бронзовими умбонами і посиленням, а іноді, можливо, повністю з бронзи. Щити мали ручку з

¹ Гомер. Іліада. VIII, 266-74; X, 255-65.

² Гомер. Одиссея. XXI, 11-41.

³ Гомер. Іліада. V, 209; Одиссея. XXI, 53.

⁴ Гомер. Іліада. VII, 266-334.

⁵ Там само. XI, 385-395.

⁶ Там само. XXI, 57-268.

внутрішньої сторони, щоб підтримувати їх лівою рукою під час бою, і іноді підвішувалися до плечового балдрика¹.

Окрім величезних щитів, що закривали тіло, та малих щитів, середніх і великих круглих щитів, в Егейському регіоні можна знайти свідчення інших типів щитів. Великі або середні квадратні щити, як правило, з бахромою та двома великими розрізами з боків, що чітко зображені на деяких фрагментах кераміки, нагадують нам ті, що використовувалися анатолійським населенням і хетами. Ці щити іноді посилювалися металевими елементами та умбонами, як показує трапецієподібний зразок, знайдений на Кіпрі².

Хоча ранні зображення щитів, що захищали все тіло, були знайдені на Криті, точне походження цих величезних щитів все ще є предметом суперечок. Археологічних свідчень недостатньо, щоб визначити, чи виникли ці щити в мінойському регіоні, чи на материковій Греції, звідки вони могли бути пізніше вивезені на Крит та інші острови Егейського моря ще до проникнення ахейців близько 1450 р. до н. е.

Баштові щити, ймовірно, були зроблені зі шкіри, можливо, з козячої шкіри. На фресці з Фери шкіра деяких кіз зображена того ж кольору і візерунку, що й поверхня баштових щитів, які також там наявні³. На материковій частині Греції ранні зображення прямокутних баштових щитів походять з кільця А в шахтній гробниці № 4 в Мікенах, що датується приблизно 1510 р. до н. е. Два срібні ритони, що зображують сцени облоги та битви, показують воїнів, захищених баштовими щитами, що мають укріплений верхній край. Це можна інтерпретувати або як складку шкіри, що покриває щит, і відповідну лінію шва, або як тонку бронзову окантовку⁴.

В одній із шахтних гробниць було знайдено досить довгу бронзову окантовку якогось предмету, що розклався, більш ніж напівсферичну у поперечному перерізі, рифлену поперечно, як гнучкий шланг, і закріплену з

¹ Howard D. Bronze Age Military Equipment...P. 71.

² Kramer-Hajos M. Iconography...P. 176.

³ The Greek Art of the Aegean Islands...P. 162.

⁴ Georganas I., Kvapil L. A. Weaponry...P. 97.

інтервалами бронзовими цвяхами, спрямованими всередину, які кріпили це оздоблення до краю листа якогось недовговічного матеріалу. Ці предмети, швидше за все, є окантовкою одного або кількох щитів із волячої шкіри того самого типу, що зображені на кинджалі «Полювання на лева».

У шахтній гробниці № 4 було знайдено три можливі зразки золотих плечових ременів (*telamon*): один був широким без будь-якого орнаменту, а два інших мали з обох боків невелику окантовку, утворену загинанням золотої пластини, і були прикрашені безперервним рядом розеток. Ці тонкі золоті стрічки були близько 140 см у довжину та 4-5,5 см завширшки, тому вони, ймовірно, були декоративними елементами шкіряного *telamon*. На одному кінці цих ременів є два отвори у вигляді замкових щілин, які служили для кріплення застібки, що фіксувалась на іншому кінці. Як показано в інших знахідках, ця система кріплення також використовувалася для поясів або в інших системах підвіски для піхов меча¹.

З появою бронзових обладунків великий щит, що захищав все тіло, мабуть, став використовуватися менше, хоча й не вийшов із застосування повністю, про що свідчать іконографія та деякі описи «Іліади»².

Найпоширенішим типом ахейського щита, що захищав все тіло, був щит у вигляді вісімки³. Він представлений на кераміці, настінних розписах та скульптурі в якості як захисної зброї, так і декоративний мотив чи культовий символ (рис. 24). Цей щит, ймовірно, був зроблений із двох внутрішніх дугоподібних дерев'яних частин, скріплених у формі хреста. Потім кілька шарів загартованої бичачої шкіри були приклеєні та пришиті до плетеної конструкції. Окантовка (ймовірно, зроблена зі шкіри) зазвичай поміщалася навколо щита, а також на поздовжнє центральне посилення, яке, згідно з деякими кольоровими зображеннями, могло бути зроблене з бронзи, олова або дерева. Внутрішнє руків'я та балдрик використовувалися воїном для

¹ The Greek Art of the Aegean Islands...P. 170.

² D'Amato R., Salimbeti A. Bronze Age Greek Warrior...P. 35.

³ Горелик М. В. Оружие древнего Востока...С.278.

належного поводження зі щитом. В одній із «гробниць воїна» із Агіос Іоанніс поблизу Кносса, датованої приблизно сер. XV ст. до н. е., було знайдено кілька фрагментів металевих скоб. Ці дроти могли використовуватися для з'єднання кількох шарів шкіри на щиті, і, швидше за все, це єдиний уцілілий елемент щита, який був зроблений з недовговічного матеріалу.

На материковій частині Греції найраніші зображення цього щита знайшли в кільці А шахтних гробниць у Мікенах¹. На щитах помітно декілька бляшок по всьому краю, які, можливо, є металевими посиленнями, розміщеними на шкіряній окантовці. На срібному ритоні та на декорованому кинджалі «Полювання на лева» з шахтної гробниці № 4 видно зовнішню та внутрішню поверхні восьмиподібних щитів. Балдрик, який використовувався для носіння щита, добре помітний на зображеннях, а латки на покритті з бичачої шкіри чітко зображені на одному зі щитів.

Деякі настінні розписи, датовані приблизно 1500-1250 рр. до н. е., зображують кольорові щити у вигляді вісімки. Цей декоративний мотив був знайдений у Кноссі, Тірінфі, Мікенах та Фівах. Фреска з Тірінфу, що краще збереглася, показує лінію шва та центральний подовжений виступ, який на справжніх щитах міг бути зроблений з бронзи, олова або дерева².

На пластині зі слонової кістки з Делосу, яка датується 1340-1200 рр. до н. е., щит у формі вісімки воїна в шоломі з іклів кабана, здається, має посилену внутрішню окантовку. Цей зразок, разом із фрагментом кераміки з Тірінфа, показує, що ці щити також використовувалися в пізньоелладський період. Дійсно, щит у формі вісімки залишався декоративним мотивом і культовим символом до кінця пізньоелладського періоду³.

Інший тип щита, що використовувався в пізньоелладський період, – прото-дипілоновий щит, або круглий, або овальний щит з двома надрізами з обох боків, який дозволяв легше ним орудувати під час бою мечем і списом⁴.

¹ Колпинский Ю. Д. Искусство Эгейского мира...С. 255.

² Там само. С. 260.

³ Сидорова Н. А. Искусство Эгейского мира...С. 147.

⁴ Bronze Age Warfare: Manufacture and Use of Weaponry...P. 142.

Цей щит, що іноді помилково плутають зі щитом у формі вісімки, все ще використовувався в архаїчні часи, – і археологи загалом знали його як «щит Дипілона». Приймаючи це позначення за відправну точку, ми можемо назвати пізньоелладський варіант цього щита «Прото-дипілонів щит». Цей щит, ймовірно, був зроблений з кількох шарів шкіри, пришитої до плетеного каркасу, та іноді посилювався металевими умбонами чи пластинами, розміщеними на зовнішній поверхні та краях щита.

Найраніші зображення прото-дипілонових щитів можна побачити на склоподібній пульпі з Криту, підвісці зі слонової кістки з Меніді та кам'яній скульптурі з Мікен, ймовірно, датованих 1200-1100 рр. до н. е. Прото-дипілонові щити також представлені на двох підвісках з Евтреси в Беотії та з гробниці в Афінах, обидві датовані тим самим періодом. Хоча їхні розміри неможливо встановити за цими зображеннями, це були, швидше за все, щити середнього розміру, а не такі, що захищали все тіло¹.

Використання круглих щитів усіх розмірів добре помітно в Егейському регіоні, починаючи з 1340-1200 рр. до н. е. Ці щити виготовлялися зі шкір або інших матеріалів, що швидко псуються, тому досі в Егейському регіоні не було знайдено цілих зразків, лише бронзові умбони та посилення. Однак не можна виключати використання круглих щитів, посилених великими декорованими бронзовими пластинами, оскільки в Центральній та Північній Європі було знайдено декілька зразків, які датуються періодом, що співпадає з комерційною торгівлею між ахейцями та найближчим європейським населенням².

Великий дерев'яний предмет, який був скомпонований з багатьох фрагментів, знайдений у гробниці № 5 в Мікенах, що датується близько 1500 р. до н. е., має велике значення. Майже напевно це частина щита. Його плоска поверхня вигнута, щоб співпасти з окантовкою, сформованою у вигляді виступаючої вузькою плоскої облямівки великої майстерності. Тому

¹ Kramer-Hajos M. Iconography...P.178.

² Колпинский Ю. Д. Искусство Эгейского мира...С. 312.

здається ймовірним, що ми тут маємо край великого круглого щита, який був розщеплений посередині¹.

Найраніше можливе свідчення про круглі щити міститься у фрагменті фрески із зображенням сцен полювання з Пілоса, що датується близько 1340-1200 рр. до н. е². Цей щит середнього розміру, здається, був оснащений бічним руків'ям, центральним ручним ременем та посиленою окантовкою по краю. Щит з двома руків'ями згадується також в «Іліаді»³.

Два воїни з невеликими круглими щитами добре зображені на великому кратері з Тірінфа, що датується приблизно 1270 р. до н. е. Схоже, ці щити були декоровані кількома бляшками на окантовці та умбоном у центральній частині. Через схожість з деякими бронзовими щитами, знайденими в Центральній та Північній Європі, а також із щитами морських народів, цей тип щита, можливо, був виготовлений (чи посилений) з декорованими або тисненими бронзовими пластинами⁴.

Варіант круглого щита представлений на «вазі воїна» з Мікен, датованій 1200-1100 рр. до н. е. На стороні А зображено шість воїнів, озброєних круглими щитами середнього розміру з великим вирізом у формі півмісяця. Помітно внутрішню частину щитів з ребристою окантовкою; її можна інтерпретувати або як загнутий край шкіри, або як бронзові бляшки, які використовувались для зміцнення краю щита. На стороні В цього ж кратера зображено п'ять воїнів з великими круглими щитами з такою самою ребристою внутрішньою окантовкою. На одному зі щитів також помітне руків'я. Подібні великі круглі щити також зображені на кольоровій стелі з Мікен (яка датується тим самим періодом, що й «ваза воїна»), на якій помітно, що деякі щити, ймовірно, були розписані з внутрішньої сторони⁵.

¹ D'Amato R., Salimbeti A. Bronze Age Greek Warrior...P. 37.

² Там само. P. 39.

³ Гомер. Іліада. XII, 296-97.

⁴ Акимова Л. И. Искусство Эгейского мира...С. 321.

⁵ The Greek Art of the Aegean Islands...P. 173.

Великий круглий або овальний щит добре представлений на печатці куполоподібної форми з Енкомі на Кіпрі, яка датується приблизно 1190-1180 рр. до н. е. Мотив на зовнішній поверхні щита був інтерпретований як його плетена структура. Також, оскільки, великий центральний умбон, схоже, також присутній, ми не можемо виключити можливість того, що зовнішня поверхня щита була зроблена з металевого листа з рельєфним декором, подібно до відомих щитів, описаних в «Іліаді»¹.

На материковій частині Греції та в Егейському регіоні було знайдено декілька бронзових умбонів на щит. Найстаріший зразок – це бронзовий умбон з Середнього Кіпру III (1750-1600 рр. до н. е.). Невелика, фрагментована кругла накладна пластина, датована приблизно 1100 р. до н. е., походить з Ахладієс-Ахурії або Хадзі-Трапези. Вона складається з плоского круглого диска діаметром приблизно 96 мм, центр якого колись був випуклий, щоб утворити напівсферичну втулку діаметром приблизно 43 мм, пронизану одним отвором у центрі. Немає отворів для заклепок чи стібків, як і видимого тисненого орнаменту. Цей зразок дуже схожий на ті, що були знайдені на Кіпрі в Піла-Коккінокремосі (1200-1100 рр. до н. е.) та в гробниці Калорізики, які датуються порогом залізного віку².

Круглі бронзові пластини, знайдені в пізньоахейській гробниці на пагорбі Ліатовуні (XIII-XII ст. до н. е.), також можна інтерпретувати як умбони великого щита або як такі, що належать до різних щитів середнього розміру.

Шоломи (ко-ру). У перші роки пізньоелладського віку використовувалися різні типи шоломів (рис. 25). Більшість цих шоломів були зроблені з недовговічного матеріалу. Один із найвідоміших типів – конічний, посилений рядами ікол кабана³. Схоже, що цей шолом був завезений в Егейський регіон населенням, яке мігрувало на материкову частину Греції з

¹ Колпинский Ю. Д. Искусство Эгейского мира...С. 326.

² D'Amato R., Salimbeti A. Bronze Age Greek Warrior...Р. 42.

³ Говорун Л. Шлем из кабаньих клыков...С. 166.

Центральної та Північної Європи приблизно в 1800 р. до н. е. Через велику кількість іклів кабана, необхідних для виготовлення такого шолома (на один шолом від 20 до 40 кабанів), найскладніші з них, ймовірно, носили воїни високого рангу. Ці шоломи робили з недовговічного матеріалу – швидше за все зі шкіри, повсті або соломи, – на який нашивали горизонтальні ряди (від двох до п'яти) іклів кабана. Верхні ікла мали трикутну форму, а на верхівці шолома містився круглий ковпак (напотиличник) зі слонової кістки або бронзи; іноді його використовували як тримач гребеня¹.

Кілька оброблених іклів кабана та частини шоломів були знайдені в шахтних гробницях Мікен (26). Різні типи шоломів із гребенем, прикрашених іклами кабана, зображені на срібному ритоні з шахтної гробниці № 4, що датується приблизно 1550 р. до н. е.²

Також були знайдені свідчення використання композитних шоломів, виготовлених зі шкіри та посилені іклами кабана, слоновою кісткою та бронзою. Близько 50 іклів кабана та два бронзових нащічника були знайдені в гробниці Дендри разом із повним комплектом обладунків, датованих 1450-1400 рр. до н. е. Два нащічника по своїй формі нагадують форму бронзового шолома, знайденого в Кноссі³.

За межами материкової Греції та островів Егейського моря в Телль-ель-Амарні, батьківщині Аменхотепа IV, було знайдено фрагменти єгипетського папірусу, які, ймовірно, зображують ахейських воїнів у шоломах із іклів кабана (датовані приблизно 1350 р. до н. е.). На цьому папірусі деякі воїни зображені в шоломах конічної форми блідо-жовтого кольору, які своєю конструкцією нагадують типові егейські шоломи з іклами кабана⁴.

Цей ахейський шолом широко використовувався в цей період; він представлений на більшості художніх носіїв (фреска, скульптура, живопис і т. д.), і є часткові знахідки по всьому Егейському регіоні та в інших місцях

¹ Howard D. Bronze Age Military Equipment...P. 89.

² Kramer-Hajos M. Iconography...P. 180.

³ Там само. С. 184.

⁴ The Greek Art of the Aegean Islands...P. 185.

Середземномор'я. На останніх етапах пізньоелладського віку ахейські шоломи з іклами кабана все ще використовувалися, навіть якщо їхнє використання було менш поширеним у ранній та середній періоди. Про це свідчать знахідки (Пілос, Олімпія) і художні зображення (Мікени, Пілос, Фіви, Орхомен). Чудовий зразок зі слонової кістки з гробниці в Спаті (Аттика), датований близько 1340-1200 рр. до н. е., демонструє шолом з тисненим нижнім кільцем (ймовірно, з бронзи), трьома рядами іклів кабана, великим тримачем гребеня, захистом для шиї та довгими нащічниками¹. Шийний захист та тримач гребеня, ймовірно, були виготовлені з тієї самої шкіри, яка була частиною внутрішньої структури шолома. Довгі нащічники також були посилені іклами кабана. Через їхнє дивне розташування щодо нащічників, навушники зі слонової кістки, прикріплені до них, ймовірно, були декоративними. Центральний отвір у напотиличнику, ймовірно, використовувався для кріплення рельєфу, хоча не виключено, що сюди могли бути вставлені й мініатюрні роги. Використання таких шоломів греками під час Троянської війни засвідчено у відомому уривку «Іліади»². Докази цього дуже пізнього використання шолома з іклами кабана продемонстровані на фрагменті кераміки з Тірінфа (бл. 1250 р. до н. е.), у період, який приблизно відповідає часу Троянської війни³.

Поширеним раннім типом шолома був конічний шолом із концентричними смугами товстої підкладки зі шкіри або повсті, зшитими з інтервалами у стилі «вулик». Деякі з цих шоломів були прикрашені гребенями, кінськими хвостами або рогами, а іноді були оснащені захистом для шиї та щік⁴.

Деякі ранні іконографії документують особливий тип низькопрофільного шолома, який закривав усе обличчя власника⁵. Ці шоломи

¹ Колпинский Ю. Д. Искусство Эгейского мира...С. 318.

² Гомер. Іліада. X, 261-65.

³ Колпинский Ю. Д. Искусство Эгейского мира... С. 320.

⁴ Акимова Л. И. Искусство Эгейского мира...С. 354.

⁵ Kramer-Hajos M. Iconography...P. 183.

з «порожніми очима» були попередниками грецьких шоломів архаїчного та класичного періодів. Схоже, що ці шоломи зображені на фрагменті печатки із Закро на Криті, що датується приблизно 1660-1580 рр. до н. е.; тоді як на материку вони представлені в Пілосі, будучи зображені на золотій підвісці, датованій приблизно 1750-1720 рр. до н. е. У цьому випадку шолом міг бути зроблений або зі шкіри, посиленої по кромці, або з бронзи з внутрішнім льняним полотном, пришитим по краях шолома¹.

На фресці з Пілоса, що датується приблизно 1340-1200 рр. до н. е., зображено конічний тиснений шолом із напотиличником, довгим наносником та захистом шиї. Через свій колір і загальний дизайн цей тип шолома з «порожніми очима», ймовірно, був виготовлений із бронзи².

Шолом у вигляді тюрбану був більш ранньою формою головного убору з м'якою оббивкою, успадкованого мінойцями. Оббивні та декоровані шоломи з дисками та кінськими хвостами, що мають форму, схожу на низький тюрбан, носять воїни, зображені на печатках та золотому персні з шахтної гробниці в Мікенах, датовані приблизно 1550-1500 рр. до н. е. Декілька бронзових дисків з отворами, які використовувалися для кріплення їх до обладунків, були знайдені в шахтній гробниці № 4 в Мікенах. Оскільки ці елементи були знайдені разом із частинами шоломів, такими як ікла кабана та напотиличники зі слонової кістки, ці диски, швидше за все, призначені для посилення або декорування шоломів, виготовлених з недовговічного матеріалу. Шолом у вигляді тюрбану не зустрічається після XV ст. до н. е.³

Використовувалися також шоломи, повністю виготовлені з бронзи, про що свідчить зразок, знайдений на Криті. Цей конічний шолом був знайдений в одній із так званих «могил воїнів» поблизу Кносса, що датується приблизно 1450 р. до н. е. Він має два великі нащічники, ймовірно, пришиті або приклепані до шолома, і напотиличник для утримання гребеня. Маленькі

¹ Georganas I., Kvapil L. A. *Weaponry*...P. 103.

² *The Greek Art of the Aegean Islands*...P. 189.

³ Howard D. *Bronze Age Military Equipment*...P. 86.

отвори по всьому периметру нащічників і нижнього краю шолома використовувалися для кріплення внутрішньої підкладки, яка, ймовірно, була зроблена з льону, повсті або шкіри¹.

Використовувалися також інші типи бронзових шоломів, як показано на декількох художніх зображеннях, а також в зразку, знайденому в Тірінфі та на Кіпрі. Ці типи шоломів (також згадані Гомером) іноді прикрашалися тисненими мотивами і показують близьку схожість на бронзові шоломи, знайдені в Центральній і Північній Європі.

Металеві кільця та смуги були типовою частиною «перового головного убору» або «тіароподібного» шолома, який датується останнім періодом бронзового віку. Загальна структура цього шолома, ймовірно, була зроблена приблизно так само, як і внутрішня структура шолома з іклів кабана, але зі шкіряними ремінцями, підгорнутими на кінцях і утримуваними одним або кількома металевими кільцями. Цей шолом іноді був оснащений захистом для шиї та закріплювався шкіряним ремінцем на підборідді. Це чітко видно на скриньці зі слонов'ячої кістки з Енкомі, де стиль фігур із поясним ременем на талії демонструє вплив Егейського регіону та Близького Сходу².

Дуже незвичайний шолом зображений на фрагменті кратера з пізньоахейського поселення Серайя на острові Кос біля Родосу, датованого приблизно XII ст. до н. е. Цей шолом має форму мішка і, здається, закриває обличчя до щелепної кістки, скошуючись вниз, щоб закрити задню частину шиї. Такий шолом, ймовірно, можна віднести до різновиду «тіароподібного» шолома, але його нижня частина більш схожа на шоломи «з порожніми очима»³.

На правій стороні фрагмента кратера видно лише частину шолома – високу мішкоподібну верхню частину з прямими, незігнутими сторонами та вигнутою верхівкою, розписану в шаховий візерунок і увінчану гребенем з

¹ Georganas I. «Warrior graves»...P. 193.

² Bronze Age Warfare: Manufacture and Use of Weaponry...P. 153.

³ D'Amato R., Salimbeti A. Bronze Age Greek Warrior...P. 26.

високих пучків. Можливо, це версія «перового головного убору» із солом'яною серцевиною, що були знайдені в Порті, Прайсосі, Калліфеї та Лаккітрі.

Важливі знахідки бронзових зміцнюючих частин для таких шоломів були знайдені в гробниці А у Калліфеї, які датуються приблизно 1200-1100 рр. до н. е.; спочатку їх інтерпретували як металеві смуги латів, але потім вони були правильно ідентифіковані як частини тіароподібних шоломів. Знахідки показують залишки смугових тиснених деталей, гладких смугових деталей та невеликих бронзових бляшок: усі ці предмети мають довгі цвяхи, якими вони колись кріпилися до конструкції шолома. Деякі з цих смуг були реконструйовані: більш великі фрагменти мають довжину приблизно 268 мм, 238 мм і 172 мм відповідно, з шириною 22 мм і 30 мм. Вони були реконструйовані у воску і мають помітні вигини. Інші частини, не відновлені, належать зовнішнім ребрам тих чи інших смуг і зберігають довгі цвяхи, якими вони колись кріпилися до органічних частин, що утворювали корону шолома. Деякі смуги прикрашені по обидва боки подвійними ребрами, простір між якими заповнено лінією бісеру. Інший фрагмент залишений гладким, за винятком одного ребра, що прямує вздовж одного з країв¹.

Фрагмент бронзової смуги з прикріпленими цвяхами, знайдений у Лаккітрі (Кефалонія), демонструє велику схожість зі смугами Калліфеї та датується тим самим періодом. Бронзові «кільця», що були частиною нижнього краю шолома, також згадуються в «Іліаді»².

Захисні обладунки. Найраніший елемент ахейських обладунків, що зберігся, – це бронзовий наплічник, знайдений у гробниці № 8 у Дендрі, датований 1700-1600 рр. до н. е. Найпомітніша знахідка ахейських обладунків походить з того ж місця. У гробниці № 12 в Дендрі, що датується 1450-1400 рр. до н. е., було знайдено повний комплект бронзових обладунків, що складався з кількох елементів (рис. 27). До нього входили: дві бронзові

¹ Bronze Age Warfare: Manufacture and Use of Weaponry...P. 157.

² Гомер. Іліада. VII, 12; X, 30; XI, 96.

пластини товщиною близько 1 мм, які захищали торс воїна, два бронзових наплічника, два фрагменти вигнутої бронзової пластини, що кріпилася до нижнього краю наплічників задля захисту верхньої частини рук, дві трикутні бронзові деталі, що прикріплювались до наплічників для додаткового захисту на рівні грудей, бронзова пластина, що захищала горло, та шість бронзових поясів, прикріплених до нижнього краю кіраси, три спереду і три ззаду¹.

На всіх частинах по краях видно ряд маленьких отворів діаметром 2 мм, які використовувалися для кріплення підкладки до внутрішньої сторони кіраси; це, мабуть, була шкіра, оскільки залишки саме шкіри були знайдені всередині пластин. Між деякими отворами також знайдено нитки з козячої вовни. Більші отвори діаметром приблизно 4 мм також присутні по краях всіх предметів; вони використовувалися для кріплення різних пластин разом за допомогою шкіряних шнурків.

Деякі високоточні реконструкції показали, що ці обладунки були досить гнучкими і зручними для використання в пішому бою, і тому вони, ймовірно, використовувались не лише воїнами, які билися на колісницях. Експериментальні реконструкції обладунків привели до висновку, що вони дозволяли битися мечем і списом, але не обов'язково луком або списом (через великі крила наплічників). Бойове випробування, проведене з копією цих обладунків, також показало, що наплічники та їхні допоміжні пластини були розроблені для захисту від рубаючих атак. Високий захист шиї на цих обладунках є найбільш цікавою особливістю в світлі того факту, що «улюблений» смертельний удар довшими мечами припадає саме на цю частину тіла. Звичайно, це не означає, що обладунки були розроблені спеціально для цієї мети, але вони, безперечно, призначались для обмеження діапазону атак, для яких були придатні довгі ахейські мечі в контексті поля бою².

¹ D'Amato R., Salimbeti A. *Bronze Age Greek Warrior*...P. 27.

² Hermann R. and all. *Bronze Age Swordsmanship*...P. 1058.

Можливим доказом того, що обладунки використовувались під час бою в пішому порядку, є наявність металевого кільця діаметром 12 мм, прикріпленого до середини правого наплічника в його найвищій точці, ймовірно, для утримання ременя для меча чи щита. Крім того, в гробниці поруч з обладунками було знайдено шматки дерева із залишками шкіри на звороті, що могло свідчити про наявність щита. Ще одним явним доказом того, що обладунки Дендри були розроблені для практичного використання (поряд з наявністю поножів і лише одного з наручів), є різниця в ширині пройми: більша права пройма забезпечувала свободу рухів воїна, який напевно віддавав перевагу правій руці в бою. Загальна вага обладунків становить близько 18 кг. Враховуючи розміри нагрудників та аналіз скелета, знайденого в гробниці, було встановлено, що воїн з Дендри був 1,75 м заввишки і дуже худий, важив близько 60-65 кг¹.

Важливі свідчення ахейських обладунків також були знайдені в Кадмеї – ахейській цитаделі Фів у Беотії. Ці знахідки, що датовані 1350-1250 рр. до н. е., поки що єдині, які були знайдені в прибудовах палацу, а не в могилі воїна. Бронзові предмети не обов'язково є частиною єдиного комплексу обладунків. Вони включають пару наплічників, менших, ніж ті, що з Дендри. У фіванських зразків відсутні широкі «крила», які покривають кірасу з Дендри на грудях і спині. Є також дві пластини для захисту верхніх частин рук, прикріплені до нижнього краю наплічників. Усі ці деталі мають маленькі отвори діаметром 2 мм по краях для кріплення підкладки до внутрішньої сторони та більші отвори діаметром 3-4 мм, які використовувались для кріплення деталей один до одного за допомогою шкіряних шнурків².

Серед знайдених частин є дві трикутні нагрудні пластини (277 мм завдовжки) з низкою маленьких отворів діаметром 2 мм по краях. Також присутні 44 фрагменти бронзових смуг з дрібними отворами діаметром 2 мм по краях. Більші отвори діаметром 3-4 мм також наявні у більших

¹ Wace A. J. B., Thompson M. S. Les tombes à tholos de Dendra...P. 112.

² The Greek Art of the Aegean Islands...P. 205.

фрагментах, які використовувались для кріплення частин одна до одної або до нижнього краю кіраси. Через схожість із знахідками в Дендрі ці смуги, ймовірно, є поясами для захисту нижньої частини тіла, хоча їх ширина складає лише половину або навіть третину ширини кіраси з Дендри. Оскільки в цих фрагментах, схоже, немає більших отворів, вони, ймовірно, становлять частини неметалевих обладунків, посиленних бронзою, яка була прикріплена до внутрішнього недовговічного матеріалу.

У північно-західній частині палацу у Фівах була знайдена неповна бронзова кіраса. Відсутні частини правого боку та плечей. Пластини для передньої та задньої частин торсу скріплені двома цвяхами з подвійною головкою, як і пластини, знайдені у Дендрі. З правого краю нагрудника є петля для застібання кіраси після її одягання. Нижній край кіраси суцільний, задня пластина не довша за передню. Крім того, краї гладкі, а не завальцьовані, як у кіраси з Дендри. По всіх краях є ряд маленьких отворів діаметром 2 мм, які використовувались для кріплення підкладки до внутрішньої сторони кіраси, а також більші отвори діаметром 3-4 мм попарно або по три вздовж нижнього краю, які використовувалися для кріплення захисних поясів¹.

Серед численних бронзових фрагментів, знайдених разом із кірасою, також були орієнтовно розпізнані частини наплічника та нагрудника. Звичайно, бронзові захисні пластини не обов'язково розташовувались по всьому обладунку. Можна обґрунтовано припустити, що це була неметалева кіраса, посилена деякими бронзовими пластинами, розміщеними в районі грудей та плечей, з наплічниками та поясами.

Більш того, кілька фрагментів обладунків знайдено в інших гробницях. Сюди входять 117 фрагментів бронзових пластин, що належать до повного комплекту сегментних обладунків, які були знайдені в Ніхорії (Мессенія) і датуються приблизно 1370-1250 рр. до н. е. Дві частини бронзових смуг (розміром 55 мм і 60 мм), одна з яких вигнута, були знайдені в гробниці № 69

¹ Акимова Л. И. Искусство Эгейского мира... С. 374.

у Мікенах, що датуються 1350-1300 рр. до н. е. Всі ці смуги мають маленькі отвори по краях. Два фрагменти (розміром 60 мм і 80 мм відповідно) з гробниці № 15 у Мікенах відносяться до того ж часу. У цих елементах все ще помітні деякі маленькі отвори по краях¹.

Дві трапецієподібні пластини з отворами по всьому краю були знайдені у Фесті на Криті в гробниці, відомій як «Tombe dei Nobili», датовані приблизно 1500-1400 рр. до н. е. Ці предмети по-різному інтерпретувалися як пластини, нагрудники або частини гомерівської мітри (обладунок, що захищає область паху). Безсумнівно, вони пов'язані з тими, що були в «Арсеналі» Кадмеї і, ймовірно, з o-ra-wo-ta («речі, що підвішені або прикріплені», або просто «пластини»), згаданими в деяких табличках лінійного письма В з Пілосу².

Деякі фрагменти бронзової пластини також були знайдені в гробницях № 519 і № 529 у Мікенах, датованих 1500-1400 рр. до н. е. і повторно використаних в 1400-1100 рр. до н. е. приблизно. Це підтверджує, що гробниці спочатку містили бронзові обладунки, які були пізніше знищені або пошкоджені під час подальшого використання гробниць. У палаці в Пілосі було знайдено кілька невеликих бронзових фрагментів з деякими ледь помітними рельєфними елементами. Ймовірно, це залишки кіраси або частини латів, датованих приблизно 1340-1200 рр. до н. е.³

Що стосується іконографії, то існує кілька зображень воїнів, одягнених в бронзові обладунки та пластини, що захищають шию. Згадані знахідки дозволяють простежити еволюцію цих ахейських латів, що були повністю зроблені з бронзи. На основі зразка з Дендри, який використовувався в XV і XIV ст. до н.е., греки розробили більш простий і зручний варіант, який був виконаний з тих самих матеріалів, але менше за розміром. Передні і спинні пластини, до яких були прикріплені інші частини, перетворилися на бронзову

¹ D'Amato R., Salimbeti A. Bronze Age Greek Warrior...P. 31.

² Колпинский Ю. Д. Искусство Эгейского мира...С. 371.

³ Там само. С. 374.

«дзвіноподібну кірасу». Вона, ймовірно, вже використовувалася в останні роки пізньоелладського періоду, про що свідчить іконографія деяких керамічних виробів¹.

Окрім великих комплектів бронзових обладунків, використання легких латів і нагрудників як захисних елементів, здається, було поширеним в Егейському регіоні з XVII ст. до н. е. Були знайдені невеликі золоті пластини в кільці В гробниць у Мікенах, датовані 1700 р. до н. е. Дві золоті пластини з шахтної гробниці № 5 в Мікенах були інтерпретовані як і прикраси, що накладаються на одяг померлої людини, так і декорування для нагрудника, зробленого з недовговічного матеріалу. Навіть якщо ці золоті пластини не є достатнім доказом металевих латів, вони є переконливим свідченням їх використання на початку ахейського періоду. Ми також можемо припустити, що, можливо, бронзові предмети, ідентичні цим золотим, використовувалися як нагрудники воїна в повсякденному житті, і що золоті предмети були їх імітацією. На користь такої думки свідчить їх загальний вигляд, зокрема зображення соска та наявність застібок для кріплення ремінців².

Схожа частина обладунків, здається, зображена на хетському глиняному фрагменті з Богазкюя (1350 р. до н. е.). На цьому зображенні воїн озброєний мечем із кришталевим навершям та споряджений декорованим і тисненим нагрудником, який нагадує ті, що були знайдені в царських шахтних гробницях у Мікенах³.

У цих гробницях знайдено товстий шматок тканини з 14 шарів льону; ймовірно, це залишки захисних неметалевих латних обладунків чи кітона. Використання неметалевих латних обладунків також описано в «Іліаді»⁴.

Можливо посилені лати були знайдені на кладовищі, розкопаному на пагорбі Ліятовуні, який височіє над рівниною Коніца на північному заході Греції. У гробниці воїна, яка датується XIII-XII ст. до н. е., знайдено два

¹ Kramer-Hajos M. Iconography...P. 189.

² Bronze Age Warfare: Manufacture and Use of Weaponry...P. 170.

³ Сидорова Н. А., Тугушева О. В., Забелина В. С. Античная расписная керамика...С. 111.

⁴ Гомер. Іліада. XI, 287-93.

бронзових мечі, два наконечники списів, сім бронзових пластин і кілька маленьких бронзових застібок. Більші пластини мають розмір від 30 до 150 мм. Дійсно, через їхню форму, яка дуже схожа на деякі умбони щитів, знайдені в інших пізньоахейських могилах, ці круглі пластини також можна інтерпретувати як умбони щитів, що належать одному великому щиту або двом щитам середнього розміру. У цьому випадку лише маленькі бронзові застібки могли бути частинами неметалевих латніх обладунків або, можливо, посиленням шкіряного шолома¹.

Інтригуючою є інтерпретація обладунків, які носили солдати знаменитої «вази воїна» з Мікен. На стороні В вази солдатські лати, здається, посилені на рівні грудей двома тисненими та однією гладкою смугами, які за структурою подібні до тих, що можна побачити на тіароподібному шоломі з Калліфеї, який датується тим самим періодом. Білі точки на кітоні та шоломі також можна інтерпретувати як бронзові посилюючі бляшки, ймовірно, того самого типу. Тому не виключено, що подібні елементи також могли використовуватися як прикраси або посилення латів з недовговічного матеріалу².

Інший тип латних обладунків представлений на двох ручках для дзеркал зі слонової кістки, датованих XII ст. до н. е., з Куклії та Енкомі на Кіпрі. На цих рельєфах два воїни, які борються з левом і грифоном, одягнені в поєднання егейського та східного вбрання. Лати зроблені з перегорнутих V-подібних смуг, які, ймовірно, зроблені або з льону, або з бронзових смуг, що накладаються одна на одну (у стилі «лобстер»)³.

Використання лускатих обладунків на Близькому Сході часто представлено на іконографії та археологічних знахідках. В Егейському регіоні цей тип захисту, здається, був менш поширений, хоча луската кіраса була добре відома ахейцям через інтенсивну торгівлю між двома регіонами.

¹ Bronze Age Warfare: Manufacture and Use of Weaponry...P. 174.

² D'Amato R., Salimbeti A. Bronze Age Greek Warrior...P. 33.

³ Акимова Л. И. Искусство Эгейского мира...С. 412.

Її використання в останні роки пізньоелладського періоду очевидно як на материковій частині Греції, так і в ахейських поселеннях на анатолійських узбережжі та островах.

У Мікенах було знайдено бронзову луску, датовану приблизно 1200-1100 рр. до н. е., розміром близько 21 мм на 51 мм. Хоча деякі вчені вважали, що вона була завезена з Близького Сходу, це насправді доказ того, що схожі кіраси використовувалися у Центральній Греції. Подібні зразки бронзових лусок, здається, були виявлені в Пілосі та на Криті, але залишається сумнівним, чи можна однозначно ідентифікувати дві пластини, знайдені у Фесті на Криті, як луску, що належить до обладунків¹.

Дуже важливе відкриття було зроблено на археологічному об'єкті у Канакій, на південно-західній частині острова Саламін. Разом із знаряддями праці, кіпрською керамікою та бронзовими предметами було знайдено одну бронзову луску від частини обладунків. На ній є печатка відомого єгипетського фараона Рамзеса II, який правив Єгиптом у XIII ст. до н. е. Це, можливо, свідчить про те, що воїни з Саламіну воювали як найманці в його армії. Крім того, бронзова луска розміром 61 мм, яка датується 1200-1100 рр. до н. е., була знайдена в ахейському поселенні Піла-Коккінокремос на Кіпрі разом із зброєю, бронзовими предметами та умбонами щитів. У корабельній аварії Улубуруна (1300 р. до н. е.) була знайдена велика бронзова луска (30 мм на 90 мм) разом із кількома ханаанськими, кіпрськими та ахейськими промисловими товарами, а також сировиною, зброєю та керамікою².

На фрагменті кераміки з Тірінфа, датованого 1200-1100 рр. до н. е., є можливе зображення лускатого обладунку. Звичайно, через дуже стилізовану природу картини гіпотеза може ґрунтуватися лише на перехресному дизайні вбрання. У другому фрагменті візник колісниці носить кітон із кількох шарів тканини, посилений шматками металу, які можуть бути лускою. Це міг бути дуже примітивний тип лінотораксу, який також часто посилювався

¹ Акимова Л. И. Искусство Эгейского мира... С. 444.

² The Greek Art of the Aegean Islands...P. 209.

металевою лускою, і пізніше використовувався гоплітами в класичній Греції. Візничий також оснащений дуже великим ременем¹.

На фрагментах ахейського кратера, знайденого в Угариті в Сирії, датованих приблизно 1200 р. до н.е., деякі воїни з кіньми, здається, були екіпіровані короткою кірасою з металевих лусок, із захистом для шиї, конічними шоломами, поясом або мітрою, поножами та мечем. Можна висунути гіпотезу, що це луската кіраса, ґрунтуючись на щільно розташованій конструкції з перехрестних елементів, загальної жорсткості спорядження, наявності захисту шиї та того факту, що велика кількість бронзових лусок була знайдена в тому ж районі².

Поножі. Використання поножів (захист гомілки) чітко видно в пізньоелладський період. У деяких випадках наявність металевих поножів, здається, напряду пов'язана з використанням обладунків. Найраніші свідчення про предмети, які, ймовірно, використовувалися для кріплення поножів та їх прикраси, містяться в гробниці № 1 кола гробниць В у Мікенах, яке датується початком XVI ст. до н. е., а також у гробницях №№ 4, 5, 6 кола гробниць А, датованих періодом 1580-1400 рр. до н. е. Ці золоті предмети являють собою смуги, що складаються з двох частин, нижня з яких горизонтальна, а верхня вертикальна. Перша кріпилась тонким золотим дротом, а друга – за допомогою кільця, розташованого на кінці смуги, яке, мабуть, фіксувалось на застібці, закріпленій на штанях. Хоча деякі вчені стверджують, що інтерпретація цих елементів як кріплень поножів є сумнівною, їхнє розташування навколо стегнової кістки людини в деяких могилах підтверджує цю теорію³.

Найраніші поножі з бронзи були знайдені разом з обладунками Дендри (1450-1400 рр. до н. е.). Оскільки багато з цих поножів зламані зверху, ми не знаємо, чи зупинялися вони трохи нижче коліна, чи розширювалися вгору,

¹ Kramer-Hajos M. Iconography...P. 194.

² Сидорова Н. А., Тугушева О. В., Забелина В. С. Античная расписная керамика...С. 115.

³ D'Amato R., Salimbeti A. Bronze Age Greek Warrior...P. 36.

утворюючи своєрідний наколінник. Бронза така ж тонка, як папір, і вздовж країв є низка маленьких отворів для кріплення внутрішньої підкладки. Поножі Дендри трималися на ногах воїна тільки завдяки еластичності металу, хоча також могло використовуватися додаткове кріплення за допомогою ременів, розміщених під колінами та навколо щиколоток¹.

Бронзові поножі були знайдені й в камерній гробниці в Енкомі на Кіпрі, датованій приблизно 1200 р. до н. е. На фрагменті по краю видно металеві кільця, які використовувалися для кріплення ременів для застібки. Двоє бронзових поножів були знайдені в гробниці А в Калліфеї, датованій приблизно 1200-1100 рр. до н. е., разом із предметом, схожим на тіароподібний шолом. Ці поножі по всій поверхні прикрашені невеликими виступаючими лініями та колами. По краях для кріплення розташовувався металевий дріт. Менш тиснені поножі також знайшли в гробниці Портесу, яка датується XII ст. до н. е.²

Нарешті, пара бронзових поножів також була знайдена в гробниці, датованій 1200-1100 рр. до н. е., що була розкопана поблизу міста Амфілохія в Акарнанії. Поножі були знайдені разом із мечем Naue II із золотим дротом, обмотаним навколо руків'я, привезеним з Італійського півострова, бронзовим мечем з кістяним руків'ям, бронзово-залізним кинджалом, наконечником стріли, наконечником списа та іншими предметами³.

Незважаючи на нечисленні предмети, що збереглися, носіння поножів в егейську бронзову добу цілком очевидно в зображеннях, як на фресках, так і на кераміці, а також описано в «Іліаді». На кількох ахейських фресках, датованих 1370-1300 рр. до н.е., воїни носять довгі білі поножі з наколінниками. На всіх цих зображеннях помітні шнурки (червоні, темно-коричневі та чорні) під колінами та навколо щиколоток - ймовірно, це шкіряні смужки, які використовувалися для кріплення поножів. Через свій

¹ Wace A. J. B., Thompson M. S. Les tombes à tholos de Dendra...P. 118.

² The Greek Art of the Aegean Islands...P. 225.

³ Акимова Л. И. Искусство Эгейского мира...С. 480.

білий колір ці поножі, ймовірно, були зроблені з льону, хоча вони могли бути зроблені й з бронзи або олова, подібно до тих, що були знайдені в Дендрі¹.

Більшість цих зображень поножів демонструє еліптичну лінію, намальовану тільки на одній нозі. Це може бути одинарна металева поножа, подібна до тих, що були знайдені в Калліфеї чи Енкомі, яка розташовувалась поверх лляного захисту, або, простіше кажучи, еліптична лінія може бути складеним кінцем полотна.

У період з 1200 до 1100 рр. до н. е. у кераміці зазвичай представлений інший тип поножів; він коротший, без жорстких наколінників і темнішого кольору. Застібки або тканинні стрічки зазвичай видно над колінами і навколо щиколоток. Зазвичай вважають, що ці частини обладунків виготовлялись зі шкіри, але в цьому випадку ми не можемо виключити можливість того, що бронзові поножі носилися поверх тканинних панчох або пов'язок. Типові зразки таких поножів зображені на «вазі воїна» та стелі з Мікен, а також на кількох зразках кераміки з Мікен, Тірінфа, Леуканді та Угаріта².

Наручі. Було знайдено дуже мало свідчень щодо використання захисту рук або зап'ясть у пізньоелладський період. Рідкість знахідок та відсутність будь-якого їх опису в «Іліаді» є показником їх обмеженого використання³.

Бронзовий захист передпліччя довжиною 205 мм був знайдений разом з іншими обладунками в гробниці № 12 Дендри. Цей щиток має форму труби та звужується до низу. По всьому краю присутні невеликі отвори, що дозволяють кріпити підкладку. Унікальна та цікава знахідка, датована 1400-1300 рр. до н. е., походить із цитаделі Кадмея у Фівах. Схоже, це бронзовий браслет, по всій поверхні прикрашений ракушками. Через витончений декоративний мотив цей предмет, ймовірно, був частиною спорядження

¹ Georganas I., Kvapil L. A. *Weaponry*...P. 109.

² Сидорова Н. А., Тугушева О. В., Забелина В. С. *Античная расписная керамика*...С. 127.

³ D'Amato R., Salimbeti A. *Bronze Age Greek Warrior*...P. 39.

високопоставленого воїна. Однак деякі вчені, тим не менш, інтерпретують його як фрагмент якоїсь бронзової ємності¹.

Дивний та унікальний бронзовий предмет (знайдений разом із обладунками) був розкопаний у гробниці № 15 у Мікенах, що датується 1300-1250 рр. до н. е. Інтерпретований Ялурісом як захист для щиколотки, пізніше його було правильно ідентифіковано як захист для рук. На предметі є невеликі отвори по краю, що дозволяють прикріпити підкладку, а також є дві застібки для кріплення ремінців. Використання захисту щиколотки описано в «Іліаді»².

Можливі свідчення захисту рук у художніх матеріалах можна побачити на фрагменті кераміки з Мікен та на картині з Тірінфа, обидва датовані приблизно 1200-1100 рр. до н. е. В обох джерелах на руках воїна помітні смуги, які, ймовірно, представляють бронзові наручі³.

Наступальне та захисне озброєння ахейців було найрізноманітнішим. Однак це не стосується метальної зброї, яка була представлена важкими 3-метровими списами та трьома різновидами легких дротиків, хоча різномайття наконечників досить значне і дорівнює 13 різновидам. Навпаки, клинкове озброєння притерпіло значну еволюцію. Мечі нараховують більше 17 великих груп та безліч підгруп. На початку періоду використовували довгі мечі типу А, однофункціональні, які використовувалися у боях з невеликою кількістю воїнів, скоріш за все це були дуелі між знатними аристократами, пізніше стали використовувати багатофункціональні коляче-рублячі мечі типу С-Г, що привело до революції на полі бою: бійці тепер зближаються між собою, бо клинок стає значно коротким, і битва ведеться значними за своєю кількістю учасниками.

При цьому слід повністю переосмислити техніку фехтування клинковою зброєю. Новітні сучасні спроби в рамках експериментальної

¹ Сидорова Н. А. Искусство Эгейского мира...С. 192.

² Гомер. Іліада. XI, 18-19; XVI, ISO-32; XVIII, 459.

³ Сидорова Н. А., Тугушева О. В., Забелина В. С. Античная расписная керамика...С. 133.

археології та найсучасніша знахідка агата з бойовою сценою з Пілоса вказують на те, що воїни в першу чергу, намагалися нанести смертельний удар в шию супротивника поверх захисного обладунку, або в незахищені частини ніг. воїни цієї епохи уникали різких ударів, які могли пошкодити м'які клинки, і переважно вони користувалися технікою схрещування мечів. Ближче до кінця бронзового віку мітки стали вже групуватися по всій довжині клинків – бойове мистецтво розвивалося, і мечники вчилися завдавати ударів все точніше. На відміну від загальноприйнятих уявлень, в історичних боях на мечох удари, мабуть, були одночасно і атакуючими, і захисними, ці дві стратегії не чергувалися.

Слід також зазначити на відмінність бою, проведеного елітою на відміну від нееліти. Елітні бійці навчалися складнішими способами, що ілюструється набором зброї, яка становила їх комплект (меч, спис, кинджал, шолом, кіраса і навіть колісниця). Вивчені навички були доречні як для бою, так і для престижного полювання, і злиття цих видів діяльності було видно в елементах їхнього одягу, таких як шолом із іклів кабана. Вдягання захисних обладунків, таких як обладунки з Дендри, також вимагало допомоги іншої людини. Різноманітність ресурсів, що витрачаються на спорядження, також відображає доступ, який зазвичай надається лише представникам еліти.

Великою популярністю користувалися й бронзові кинджали, їх було знайдено більше як 200 екземплярів. Значно меншу роль відігравали пращники, до їх лав набирали найбільш необхідних воїнів і вони займали невелике місце в армії. Ахейці також використовували бойові сокири та молоти, вироблених з різних матеріалів.

Велику роль в захисному озброєнні відігравали щити. Існувало два види щитів: дуже великі, що закривали майже все тіло, і менші. Великі щити виготовлялися з кількох шарів бичачої шкіри, іноді посиленої бронзовими пластинами. Серед них найпоширенішим типом був щит у вигляді вісімки. Маленькі були круглі: або з півмісяцем, відрізнаним у нижній частині, або повністю круглі. Вони були виготовлені з кількох шарів шкіри з бронзовими

умбонами. У перші роки пізньоелладського віку використовувалися різні типи шоломів. Один із найвідоміших типів – конічний, посилений рядами ікол кабана. Шоломи з «порожніми очима» були попередниками грецьких шоломів архаїчного та класичного періодів. Використовувалися також конічні шоломи, повністю виготовлені з бронзи. Захисні обладунки грали особливу роль. Серед них представлені: наплічники, кіраси, нагрудні пластини, мітри, поножі, наручі, а в пізню добу лускаті обладунки. Шкіра, льон та вовна у поєднанні з дерев'яними рамами та бронзою або навіть золотом, сріблом та електриком використовувалися для створення зручного захисного спорядження. Металеві елементи вимагали догляду, який, принаймні, включав застосування дорогоцінних масел.

Висновки

З раних доісторичних часів конфлікти та війни були невід'ємною частиною людської історії. Причин війни може бути багато, від соціальних та політичних конфліктів до більш матеріалістичних спонукань, таких як придбання багатства та ресурсів. Хоча точну природу стародавньої війни (причини, практика, наслідки) завжди нелегко визначити по археологічним знахідкам, але ж одне з її матеріальних проявів зазвичай широко доступне для вивчення – це зброя.

Й у найбільшому відношенні це стосується ахейського суспільства, яке було, як гадається, зверх мілітаристським і основний сенс життя для ахейців, мабуть, був у війні. Командування ахейським військом було дуже розгалуженим, на його чолі стояв монарх, який носив титул – ванакс, йому в якості полководця допомагав лавагет. Великою проблемою є атрибуція інших представників військової еліти, ми не до кінця розуміємо функції та повноваження таких осіб, як геквети, корети, басілеї, дамої, окаї та інші. Важливо відзначити, що призов до армії було організовано дуже вміло. Воїни, в свою чергу, мали численні та різноманітні обов'язки. По-перше, елітний ахейський воїн присвячував весь свій час постійним і нескінченним тренуванням, серед яких важливу роль грали полювання та спортивні змагання. Під час бою ахейське військо застосовувало складну тактику маневрування та зосередження вогню на певних ділянках ворожої лінії. Хронологічно існує певна тенденція від дуелей і битв у невеликих групах на початку ахейської доби до міжгрупового бою з більш стандартизованою зброєю, таким як меч Naue II та бронзовими наконечниками стріл, що стали масово вироблятися під кінець, розглядаємого нами періоду. У той же час лук і стріли та легкі металеві списи стають все популярнішими, одночасно збільшуючи відстань між бійцями і якщо спочатку лучники використовувалися лише як незначна допоміжна сила, то пізніше це були великі загони, які грали важливу роль на полі бою. У той же час самі бійці

зближуються, оскільки довжина мечів в цілому скорочується від рубаючих і колючих на відстані мечів типу А до рубаючих, колюче-рубаючих на близькій відстані мечів типу С-Г і, зрештою, мечів Naue II. Протягом всього часу головну роль грали колісниці. При цьому їхнє використання притерпіло певну еволюцію. Якщо спочатку це були «героїчні» поодинокі дуелі між найвиднішими аристократами, як про це нам повідомляє хетське джерело «Звінувачення Міддуванди», то пізніше джерела кажуть про ціла армії колісниць, які рахувалися багатьма десятками та навіть сотнями, що підтверджується і археологічними знахідками. Про еволюцію колісничного бою вказує нам і зміна типів самої колісниці, яка послідовно чотири рази змінилася від легкої та складної в конструкції колісниці-короба до важкої, стандартизованої та дуже швидкісної рейкової біги. Як вказують джерела військові дії проходили не лише на полі бою, а велася також облогова війна та війна на морі. Ахейські кораблі дуже швидко еволюціонували від простих суден егейського типу до швидкохідних тонких кораблів з невеликою осадкою. Джерела також вказують постійні широкомасштабні військові походи ахейських греків, спочатку на Крит, а наприкінці бронзової доби в Малу Азію. Один з цих походів і знайшов своє відображення в поемі Гомера «Іліада».

Наступальне та захисне озброєння ахейців було найрізноманітнішим. Однак це не стосується метальної зброї, яка була представлена важкими 3-метровими списами та трьома різновидами легких дротиків, хоча різноманітність наконечників досить значне і дорівнює 13 різновидам. Навпаки, клинкове озброєння притерпіло значну еволюцію. Мечі нараховують більше 17 великих груп та безліч підгруп. На початку періоду використовували довгі мечі типу А, однофункціональні, які використовувалися у боях з невеликою кількістю воїнів, скоріш за все це були дуелі між знатними аристократами, пізніше стали використовувати багатофункціональні колюче-рубячі мечі типу С-Г, що привело до революції на полі бою: бійці тепер зближуються

між собою, бо клинок стає значно коротким, і битва ведеться значними за своєю кількістю учасниками.

При цьому слід повністю переосмислити техніку фехтування клинковою зброєю. Новітні сучасні спроби в рамках експериментальної археології та найсучасніша знахідка агата з бойовою сценою з Пілоса вказують на те, що воїни в першу чергу, намагалися нанести смертельний удар в шию супротивника поверх захисного обладунку, або в незахищені частини ніг. воїни цієї епохи уникали різких ударів, які могли пошкодити м'які клинки, і переважно вони користувалися технікою схрещування мечів. Ближче до кінця бронзового віку мітки стали вже групуватися по всій довжині клинків – бойове мистецтво розвивалося, і мечники вчилися завдавати ударів все точніше. На відміну від загальноприйнятих уявлень, в історичних боях на мечях удари, мабуть, були одночасно і атакуючими, і захисними, ці дві стратегії не чергувалися.

Слід також зазначити на відмінність бою, проведеного елітою на відміну від нееліти. Елітні бійці навчалися складнішими способами, що ілюструється набором зброї, яка становила їх комплект (меч, спис, кинджал, шолом, кіраса і навіть колісниця). Вивчені навички були доречні як для бою, так і для престижного полювання, і злиття цих видів діяльності було видно в елементах їхнього одягу, таких як шолом із іклів кабана. Вдягання захисних обладунків, таких як обладунки з Дендри, також вимагало допомоги іншої людини. Різноманітність ресурсів, що витрачаються на спорядження, також відображає доступ, який зазвичай надається лише представникам еліти.

Великою популярністю користувалися й бронзові кинджали, їх було знайдено більше як 200 екземплярів. Значно меншу роль відігравали пращники, до їх лав набирали найбільш необхідних воїнів і вони займали невелике місце в армії. Ахейці також використовували бойові сокири та молоти, вироблених з різних матеріалів.

Велику роль в захисному озброєнні відігравали щити. Існувало два види щитів: дуже великі, що закривали майже все тіло, і менші. Великі щити

виготовлялися з кількох шарів бичачої шкіри, іноді посиленої бронзовими пластинами. Серед них найпоширенішим типом був щит у вигляді вісімки. Маленькі були круглі: або з півмісяцем, відрізаним у нижній частині, або повністю круглі. Вони були виготовлені з кількох шарів шкіри з бронзовими умбонами. У перші роки пізньоелладського віку використовувалися різні типи шоломів. Один із найвідоміших типів – конічний, посилений рядами ікол кабана. Шоломи з «порожніми очима» були попередниками грецьких шоломів архаїчного та класичного періодів. Використовувалися також конічні шоломи, повністю виготовлені з бронзи. Захисні обладунки грали особливу роль. Серед них представлені: наплічники, кіраси, нагрудні пластини, мітри, поножі, наручі, а в пізню добу лускаті обладунки. Шкіра, льон та вовна у поєднанні з дерев'яними рамами та бронзою або навіть золотом, сріблом та електриком використовувалися для створення зручного захисного спорядження. Металеві елементи вимагали догляду, який, принаймні, включав застосування дорогоцінних масел.

Список використаних джерел та літератури

1. Аполлодор. Мифологическая библиотека / пер. с древнегреч. В. Г. Боруховича. Ленинград: Наука, 1972. 215 с.
2. Гесиод. Щит Геракла / пер. с древнегреч. О. П. Цыбенко // ВДИ. 1985. № 3. С. 203-206.
3. Говорун Л. Шлем из кабаньих клыков из могильника III века до н.э. в Мариуполе // Археологические открытия 1971 года. Москва, 1972. С. 166-167.
4. Геродот. История в девяти книгах / пер. с древнегреч. Г. А. Стратановского. Ленинград: Наука, 1972. 600 с.
5. Гомер. Іліада / пер. із старогр. Б. Тена. Харків: Фоліо, 2006. 414 с.
6. Гомер. Одіссея / пер. із старогр. Б. Тена. Харків: Фоліо, 2004. 574 с.
7. Из «Анналов» Тудхалии IV / пер. с хетт. В. Г. Боруховича // Антология источников по истории, культуре и религии Древней Греции. Санкт-Петербург: Алетейя, 2000. С. 78-80.
8. Из исторической преамбулы договора Муваталли, царя Хатти, с Алаксанду, царем Вилусы / пер. с хетт. В. Г. Боруховича // Антология источников по истории, культуре и религии Древней Греции. Санкт-Петербург: Алетейя, 2000. С. 74-75.
9. Из «Обличения Маддуваты» / пер. с хетт. В. Г. Боруховича // Антология источников по истории, культуре и религии Древней Греции. Санкт-Петербург: Алетейя, 2000. С. 81-84.
10. Из ритуального текста времени Мурсили II / пер. с хетт. В. Г. Боруховича // Антология источников по истории, культуре и религии Древней Греции. Санкт-Петербург: Алетейя, 2000. С. 68.
11. Павсаний. Описание Эллады / пер. с древнегреч. С. П. Кондратьева. Москва: Ладомир, 2002. Т. 1. 492 с.
12. Павсаний. Описание Эллады / пер. с древнегреч. С. П. Кондратьева. Москва: Ладомир, 2002. Т. 2. 503 с.

13. Письмо о Милавате / пер. с хетт. В. Г. Боруховича // Антология источников по истории, культуре и религии Древней Греции. Санкт-Петербург: Алетейя, 2000. С. 76-78.
14. Письмо о Тавагалаве / пер. с хетт. В. Г. Боруховича // Антология источников по истории, культуре и религии Древней Греции. Санкт-Петербург: Алетейя, 2000. С. 68-73.
15. Сидорова Н. А., Тугушева О. В., Забелина В. С. Античная расписная керамика из собрания Государственного Музея изобразительных искусств им. А. С. Пушкина. Москва: Искусство, 1985. 159 с.
16. Фукидид. История пер. с древнегреч. Г. А. Стратановского. Ленинград: Наука, 1981. 543 с.
17. Blegen C. Excavations at Troy, 1934 // The American Journal of Archaeology. 1935. Vol. 39. P. 1-34.
18. Blegen C. Excavations at Troy, 1935 // The American Journal of Archaeology. 1935. Vol. 39. P. 550-587.
19. Blegen C. Excavations at Troy, 1936 // The American Journal of Archaeology. 1937. Vol. 41. P. 17-51.
20. Blegen C. Excavations at Troy, 1937 // The American Journal of Archaeology. 1937. Vol. 41. P. 553-597.
21. Blegen C. Excavations at Troy, 1938 // The American Journal of Archaeology. 1939. Vol. 43. P. 204-228.
22. Chadwick J., Godart L., Killen J. T., Olivier, J. P. Sacconi A., Sakellarakis I. A. Corpus of Mycenaean Inscriptions from Knossos. Volume 1. 1-1063. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. 433 p.
23. Evans A. J. The Palace of Minos at Knossos. Vol. 2, 2: Town houses in Knossos of the new era and restored West Palace Section. London: Macmillan, 1928. 844 p.
24. Evans A. J. The Palace of Minos at Knossos. Vol. 3: The great transitional age in the northern and eastern sections of the Palace. London: Macmillan, 1928. 525 p.

25. Evans A. J. The Palace of Minos at Knossos. Vol. 4,1: Emergence of outer western enceinte, with new illustrations, artistic and religious, of the Middle Minoan Phase. London: Macmillan, 1935. P. 1-380.
26. Evans A. J. The Palace of Minos at Knossos. Vol. 4,2: Camp-stool Fresco, long-robed priests and beneficent genii. London: Macmillan, 1935 P. 381-1018.
27. The Greek Art of the Aegean Islands / Ed. J. P. O'Neill. New-York: The Metropolitan Museum of Art, 1979. 238 p.
28. The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia / Eds. K. Blegen, M. Rawson. Vol. 1: The Buildings and Their Contents. Princeton: Princeton University Press, 2015. 440 p.
29. The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia / Eds. M. L. Lang. Vol. 2: The Frescoes. Princeton: Princeton University Press, 2016. 256 p.
30. The Pylos Tablets. Texts of the Inscriptions found 1939-1954 / Ed. E. L. Bennett. Princeton: Princeton University Press, 1955. 252 p.
31. Schliemann H. Ilios: the City and Country of the Trojans. New York: Harper, 1881. 800 p.
32. Stocker Sh. R., Davis J. L. The Combat Agate from the Grave of the Griffin Warrior at Pylos // *Hesperia*. 2017. Vol. 86. № 4. P. 583-605.
33. Ventris M., Chadwick J. Documents in Mycenaean Greek. Three Hundred Selected Tablets from Knossos, Pylos and Mycenae with Commentary and Vocabulary. Cambridge: Cambridge University Press, 1959. 452 p.

34. Акимова Л. И. Искусство Эгейского мира. Троя. Киклады. Крит. Фера. Микены. Москва: БуксМАрт, 2020. 656 с.
35. Андреев Ю. В. От Евразии к Европе. Крит и Эгейский мир в эпоху бронзы и раннего железа (III – начало I тыс. до н.э.). Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин. 2002. 870 с.

- 36.Бартонек А. Златообильные Микены / пер. с чеш. Москва: Наука, 1991. 352 с.
- 37.Блаватская Т. В. Ахейская Греция во втором тысячелетии до н. э.. Москва: Наука, 1966. 255 с.
- 38.Блаватская Т. В. Греческое общество второго тысячелетия до новой эры и его культура. Москва: Наука, 1976. 172 с.
- 39.Блеген К. Троя и троянцы. Боги и герои города-призрака / пер. з англ. Москва: Центрполиграф, 2004. 363 с.
- 40.Бузескул В. П. Введение в историю Греции. Обзор источников и очерк разработки греческой истории в XIX и в начале XX в. Санкт-Петербург: Коло, 2005. 672 с.
- 41.Гиндин Л. А. Население Гомеровской Трои. Историко-филологические исследования по этнологии древней Анатолии. Москва: Наука, 1993. 210 с.
- 42.Гиндин Л. А., Цымбурский В. Л. Гомер и история Восточного Средиземноморья Москва: Наука, 1996. 328 с.
- 43.Горелик М. В. Оружие древнего Востока. (IV тысячелетие – IV в. до н.э.). Москва: Восточная литература. 1993. 352 с.
- 44.Ковалевская В. В. Конь и всадник (пути и судьбы). Москва: Наука, 1977. 150 с.
- 45.Кожин П. М. Кносские колесницы // Археология Старого и Нового Света. Москва: Наука, 1966. С. 76-80.
- 46.Колпинский Ю. Д. Искусство Эгейского мира и Древней Греции. Москва: Искусство, 1970. 446 с.
- 47.Коннолли П. Греция и Рим. Энциклопедия военной истории. Москва: ЭКСМО, 2012. 674 с.
- 48.Кравчук А. Троянская война. Миф и история / пер. с пол. Москва: Наука, 1991. 218 с.
- 49.Лурье С. Я. Язык и культура микенской Греции. Москва-Ленинград: Издательство АН СССР, 1957. 402 с.

50. Молчанов А. А. Социальные структуры и общественные отношения в Греции II тысячелетия до н. э. Москва: Изд-во РАН, 2000. 314 с.
51. Молчанов А. А., Нерознак В. П., Шарыпкин С. Я. Памятники древнейшей греческой письменности. Введение в микенологию. Москва: Наука, 1988. 192 с.
52. Нефедкин А. К. Боевые колесницы и колесничие древних греков (XVI-I вв. до н. э.). Санкт-Петербург: Петербургское востоковедение, 2001. 527 с.
53. Полякова Г. Ф. Социально-политическая структура пилосского общества. Москва: Наука, 1978. 271 с.
54. Поплинский Ю. К. Из истории этнокультурных контактов Африки и Эгейского мира: Гарамантская проблема. Москва: Наука, 1978. 203 с.
55. Предметно-понятийный словарь греческого языка. Крито-микенский период / Сос. В. П. Казанскене, Н. Н. Казанский. Ленинград: Наука, 1986. 209 с.
56. Сидорова Н. А. Новые открытия в области античного искусства. Москва: Искусство, 1965. 208 с. 1965.
57. Сидорова Н. А. Искусство Эгейского мира. Москва: Искусство, 1972. 227 с.
58. Соколов Г. И. Эгейское искусство. Москва: Изобразительное искусство, 1972. 168 с.
59. Тейлор У. Микенцы. Подданные царя Миноса / пер. с англ. яз. Москва: Центрполиграф, 2003. 165 с.
60. Чедвик Дж. Дешифровка линейного письма В / пер. с англ. яз. // Тайны древних письмен. Москва: Наука, 1976. С. 105-251.
61. Alušík T. Fortifications and Defensive Architecture // Brill's Companion to Warfare in the Bronze Age Aegean / Eds. L. A. Kvapil, K. Shelton. Leiden-Boston: Brill, 2023. P. 25-88.

62. Ancient Greece: from the Mycenaean Palaces to the Age of Homer / Eds. S. Deger-Jalkotzy, I. S. Lemos. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. 695 p.
63. Bietak M. Bronze Age Spearheads from Eastern Mediterranean. Chronology, Typology, and Contexts // *Aegaeum*. 2001. Vol. 22. P. 411-419.
64. Brill's Companion to Warfare in the Bronze Age Aegean / Eds. L. A. Kvapil, K. Shelton. Leiden-Boston: Brill, 2023. 511 p.
65. Bronze Age Warfare: Manufacture and Use of Weaponry / Eds. M. Uckelmann, M. Mödinger. London: BAR Publishing, 2000. 231 p.
66. Bryce T. R. The Kingdom of the Hittites. Oxford: Oxford University Press, 1999. 464 p.
67. Cameron M. A. S. A General Study of Minoan Frescoes with particular Reference to Unpublished Wall Painting from Knossos. Newcastle: Newcastle University, 1976. Vol. 1, P. 1: Text. P. 1-373.
68. Cameron M. A. S. A General Study of Minoan Frescoes with particular Reference to Unpublished Wall Painting from Knossos. Newcastle: Newcastle University, 1976. Vol. 1, P. 2: Text. P. 374-795.
69. Cameron M. A. S. A General Study of Minoan Frescoes with particular Reference to Unpublished Wall Painting from Knossos. Newcastle: Newcastle University, 1976. Vol. 2: The Plates 1-112.
70. Cameron M. A. S. A General Study of Minoan Frescoes with particular Reference to Unpublished Wall Painting from Knossos. Newcastle: Newcastle University, 1976. Vol. 3: Catalogue to the plates and restorations. 215 p.
71. Castleden R. Mycenaeans. London-New-York: Routledge, 2005. 282 p.
72. Catalin P. Homer and Archaeology: Perspectives from the East Aegean – West Anatolian Interface // *Homère et l'Anatolie* / Eds. V. Faranton, M. Mazoyer. Vol. 2. Paris: L'Harmattan, 2014. P. 9-70.

73. Chadwick J. *The Mycenaean World*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976. 201 p.
74. Cline E. Aššuwa and the Achaeans: the Mycenaean Sword at Hattušas and its possible implications // *The Annual of the British School of Athens*. 1995. № 91. P. 137-151.
75. Currier R. L. *Weapons and Warfare in Ancient Times*. London: Lerner Publications Company, 1976. 94 p.
76. D'Amato R., Salimbeti A. *Bronze Age Greek Warrior 1600-1100 BC*. Oxford: Osprey Publishing, 2011. 64 p.
77. Driessen J., Macdonald C. Some Military Aspects of the Aegean in the Late Fifteenth and Early Fourteenth Centuries B.C. // *The Annual of the British School at Athens*. 1984. Vol. 79. P. 49-74.
78. Fields N. *Mycenaean Citadels c. 1350-1200*. Oxford: Osprey Publishing, 2004. 64 p.
79. Fields N. *Bronze Age War Chariots*. Oxford: Osprey Publishing, 2006. 48 p.
80. Finley M. I. *Early Greece: the Bronze and archaic ages*. New York: Norton, 1970. 155 p.
81. From «LUGAL.GAL» to «Wanax»: Kingship and Political Organisation in the Late Bronze Age Aegean // Eds. J. Kelder, Dr. W. J. I. Waal. Leiden: Sidestone Press, 2019. 160 p.
82. Gener M. Carp's-tongue swords and their use: functional, technological and morphological aspects // *Warfare in Bronze Age Society* / Eds. Chr. Horn, K. Kristiansen. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. P. 136-152.
83. Georganas I. «Warrior graves» vs. Warrior graves in the Bronze age Aegean // *Warfare in Bronze Age Society* / Eds. Chr. Horn, K. Kristiansen. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. P. 189-197.
84. Georganas I., Kvapil L. A. *Weaponry* // *Brill's Companion to Warfare in the Bronze Age Aegean* / Eds. L. A. Kvapil, K. Shelton. Leiden-Boston: Brill, 2023. P. 89-116.

85. Hermann R. and all. Bronze Age Swordsmanship: New Insights from Experiments and Wear Analysis // *Journal of Archaeological Method and Theory*. 2020. Vol. 27. P. 1040-1083.
86. Howard D. *Bronze Age Military Equipment*. Barnsley: Pen & Sword Military, 2011. 132 p.
87. Erdkamp P. *Warfare in the Ancient World: From the Bronze Age to the Fall of Rome*. Oxford: Oxford University Press, 2007. 201 p.
88. Kelder J. M. Mycenaeans in Western Anatolia // *Talanta*. 2004-2005. Vol. 36-37. P. 49-88.
89. Kelder J. M. The Chariots of Ahhiyawa // *Dacia*. 2004-2005. Vol. 48/49. P. 151-160.
90. Kelder J. M. Greece during the Late Bronze Age // *Journal of the Ancient Near East Society*. 2005. Vol. 39. P. 131-179.
91. Kelder J. M. *The Kingdom of Mycenae. A Great Kingdom in the Late Bronze Age Aegean*. Bethesda: CDL Press, 2010. 172 p.
92. Kelder J. M. Ahhiyawa and the World of the Great Kings: A Re-evaluation of Mycenaean Political Structures // *Talanta*. 2012. Vol. 44. P. 41-52.
93. Kramer-Hajos M. Iconography // *Brill's Companion to Warfare in the Bronze Age Aegean* / Eds. L. A. Kvapil, K. Shelton. Leiden-Boston: Brill, 2023. P. 161-200.
94. Krzyszkowska O. H. Nixon L. *The Aegean Bronze Age*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. 201 p.
95. LaFayette Hogue Sh. The Trojan War, a Trojan War, or Some Trojan Wars? Considering the Historicity of the Trojan War // *Brill's Companion to Warfare in the Bronze Age Aegean* / Eds. L. A. Kvapil, K. Shelton. Leiden-Boston: Brill, 2023. P. 447-492.
96. Latacz J. *Troy and Homer: towards a solution of an old mystery*. Oxford-New-York: Oxford University Press, 2004. 342 p.
97. Littauer M. A., Crouwel J. H. Chariots in late Bronze Age Greece // *Antiquity*. 1983. Vol. 57. P. 187-192.

98. Lurie K. Mycenaean warrior armor and the construction of Homeric epic // *Classical Antiquity*. 2010. Vol. 29. №. 1. P. 91-102.
99. Molloy B. P. Swords and swordsmanship in the Aegean Bronze Age // *American Journal of Archaeology*. 2010. Vol. 114, 3. P. 403-428.
100. Molloy B. Bronze weaponry and cultural mobility in Late bronze age southeast Europe // *Warfare in Bronze Age Society* / Eds. Chr. Horn, K. Kristiansen. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. P. 81-100.
101. Morris I. Homer and the Iron Age // *A New Companion to Homer* / Eds. I. Morris, B. Powell. Leiden, 1997. P. 535-559.
102. Morris S. Homer and the Near East // *A New Companion to Homer* / Eds. I. Morris, B. Powell. Leiden, 1997. P. 599-623.
103. Moschos Y. A warrior's tomb at Souda in western Crete // *Greece & Rome*. 1988. Vol. 35. P. 117-130.
104. Obert J., Molloy B. Warfare in LH III A-C // *Brill's Companion to Warfare in the Bronze Age Aegean* / Eds. L. A. Kvapil, K. Shelton. Leiden-Boston: Brill, 2023. P. 245-267.
105. Palaima T. Mycenaean Militarism from a Textual Perspective // *Aegaeum*. 1999. Vol. 19. P. 367-378.
106. Papadopoulos A. An Aegean Warrior Ethos? // *Brill's Companion to Warfare in the Bronze Age Aegean* / Eds. L. A. Kvapil, K. Shelton. Leiden-Boston: Brill, 2023. P. 268-295.
107. Palmer L. R. Military arrangement for the defense of Pylos // *Minos*. Vol. 4. Fasc. 2. 1956. P. 120-145.
108. Palmer L. R. Mycenaean and Minoans: Aegean Prehistory in the Light of the Linear B Tablets. New-York: Knopf, 1965. 369 p.
109. Palmer L. R., Boardman J. *On the Knossos Tablets*. Oxford: Clarendon Press, 1963. 251 p.
110. Palmer L. R. *The Interpretation of Mycenaean Greek Texts*. Oxford: Oxford University Press, 1963. 488 p.

111. Rehak P. The Mycenaean Warrior Goddess revisited // *Polemos. Le contexte guerrier en Egee a l'Age du Bronze*. Liege, 1999. P. 227-239.
112. Sandars N. K. The First Aegean Swords and Their Ancestry // *American Journal of Archaeology*. 1961. Vol. 65, 1. P. 17-29.
113. Shelmerdine C. W. Mycenaean Warfare: The Evidence of the Linear B Tablets // *Brill's Companion to Warfare in the Bronze Age Aegean* / Eds. L. A. Kvapil, K. Shelton. Leiden-Boston: Brill, 2023. P. 116-160.
114. Snodgrass A. M. *Early Greek Armour and Weapons, from the End of the Bronze Age to 600 B. C.* Edinburgh: Edinburgh University Press, 1964. 324 p.
115. Snodgrass A. M. *Arms and Armor of the Greeks*. New-York: Cornell University Press, 1967. 151 p.
116. Stocker S., Davis J. Griffin Warrior Tomb // <https://griffinwarrior.org/griffin-warrior-tomb> (дата звернення 16.10.2024).
117. Stubbings F. H. *Mycenean pottery from the Levant*. Cambridge: Cambridge University Press, 1951. 111 p.
118. Strubbings F. H. The recession of Mycenaean civilization // *The Cambridge Ancient History* / Eds. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, E. Sollberger. Vol. 2, 2: *History of the Middle East and the Aegean Region c.1380-1000*. Cambridge: Cambridge University Press, 1975. P. 338-358.
119. Tartaron Th. *Maritime networks in the Mycenaean world*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. 341 p.
120. Wace A. J. B., Thompson M. S. Les tombes à tholos de Dendra en Argolide // *Annual of the British School at Athens*. 1913. Vol. 19. P. 91-132.
121. *Warfare in Bronze Age Society* / Eds. Chr. Horn, K. Kristiansen. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. 253 p.
122. Wood M. *In Search of the Trojan War*. New-York: Facts on File, 1985. 288 p.

ДОДАТКИ

Рис. 1. Мікенські воїни. Фреска. Фери, XIV ст. до н. е. (за Л. І. Акімовою).

Рис. 2. Так звана «Фреска Тарзан», що зображує відбиття атаки варварів. Пілоський палац, XIII ст. до н. е. (за А. Бартонеком).

Рис. 3. Марширующие солдаты. Керамический кратер. Микени. бл. 1300-1100 гг. до н. е. (за Греческое искусство Эгейских островов).

Рис. 4. Ритони у формі черевиків. Вулі, поблизу Афін, XII ст.. до н. е. (за Грецьке мистецтво Егейських островів).

А

Б

Рис. 5. А – Агат з бойовою сценою. Гема. Пілос, бл. 1450 до н. е.; Б – Прорисовка зображення гема (за Ш. Стокер та Дж. Девісом).

Рис. 6. Колесниця-короб. Золоте кільце. IV шахтна гробниця у Мікенах, бл. 1500 до н.е. (за Н. Філдзом).

Рис. 7. Квадрантна колісниця. Сердолікова печатка. Кносс, бл. 1450 до н.е. (за Н. Філдзом).

Рис. 8. Квадрантна колісниця. Теракотова статуетка. Фессалія, XIII ст. до н.е. (за Н. Філдзом).

Рис. 9. Біга. Гліняна печатка. Педіасос, Крит, 1460 р. до н.е. (за Н. Філдзом).

Рис. 10. Біга. Фреска. Пілос, бл. 1350 р. до н.е. (за Н. Філдзом).

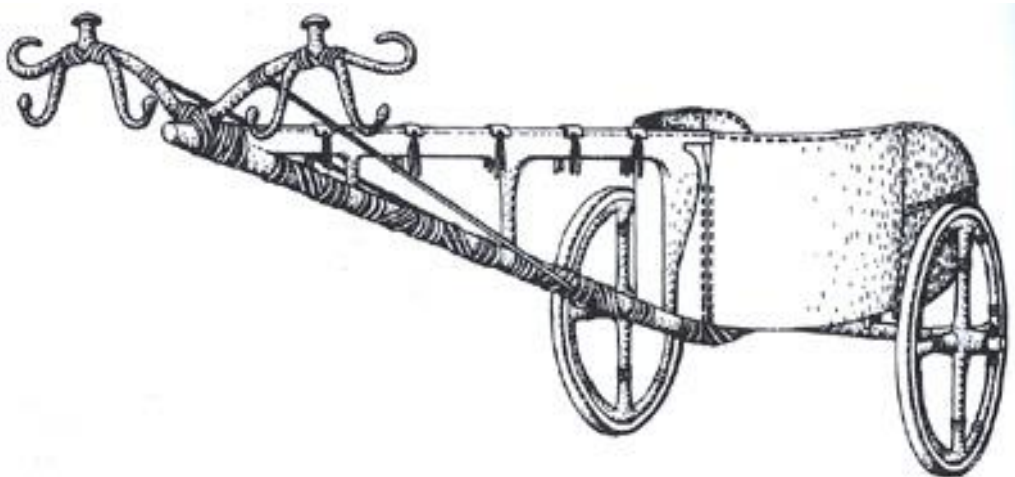

Рис. 11. Біга. Сучасна реконструкція (за Н. Філдзом).

Рис. 12. Рейкова біга. Кратер. Мікени, бл. 1300 р. до н.е. (за Н. Філдзом).

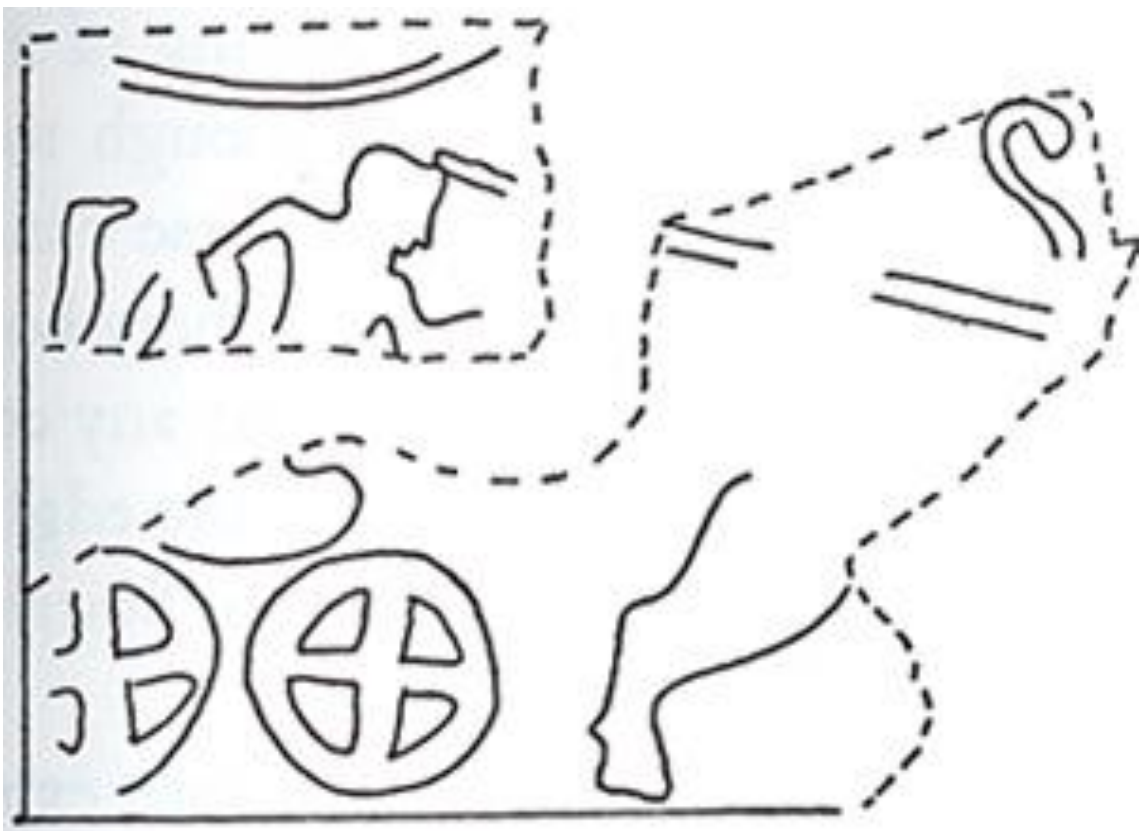

Рис. 13. Чотириколісна колісниця. Прорисовка. Стела. Мікени, бл. 1500 р. до н.е. (за Н. Філдзом).

Рис. 14. «Флотилія». Фреска. Акротірі (західний будинок, кімната 5), Фери, XVI ст. до н. е. (за Л. І. Акімовою).

Рис. 15. Залишки бронзових наконечників списів. Епідавр. XV-XII ст. до н. е. (за Р. Д'Амато).

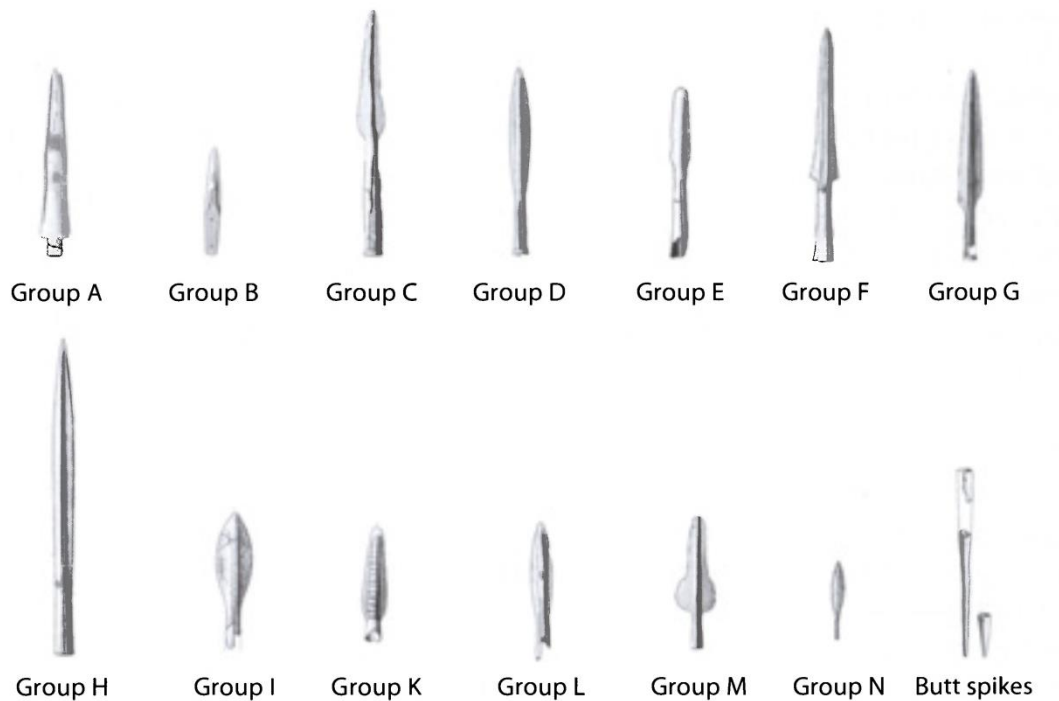

Рис. 16. Схема наконечників списів і дротиків ахейців. XVI-XII ст. до н. е. (за Р. Д'Амато).

Група А – Кнос; Група В – Стено; Група С – Мікени; Група D – Дендра; Група Е – Термон; Група F – Агіос Іоанніс; Група G – Просімна; Група H – Кнос; Група I – Мікени; Група K – Мітополь; Група L – Калліфея; Група M – Грібіані; Група N – Мікени; Sauroteres – Кнос і Марато; Бронзове древко – Вафіо.

Рис. 17. Бронзовий sauroter. Крит. XII ст. до н. е. (за Р. Д'Амато).

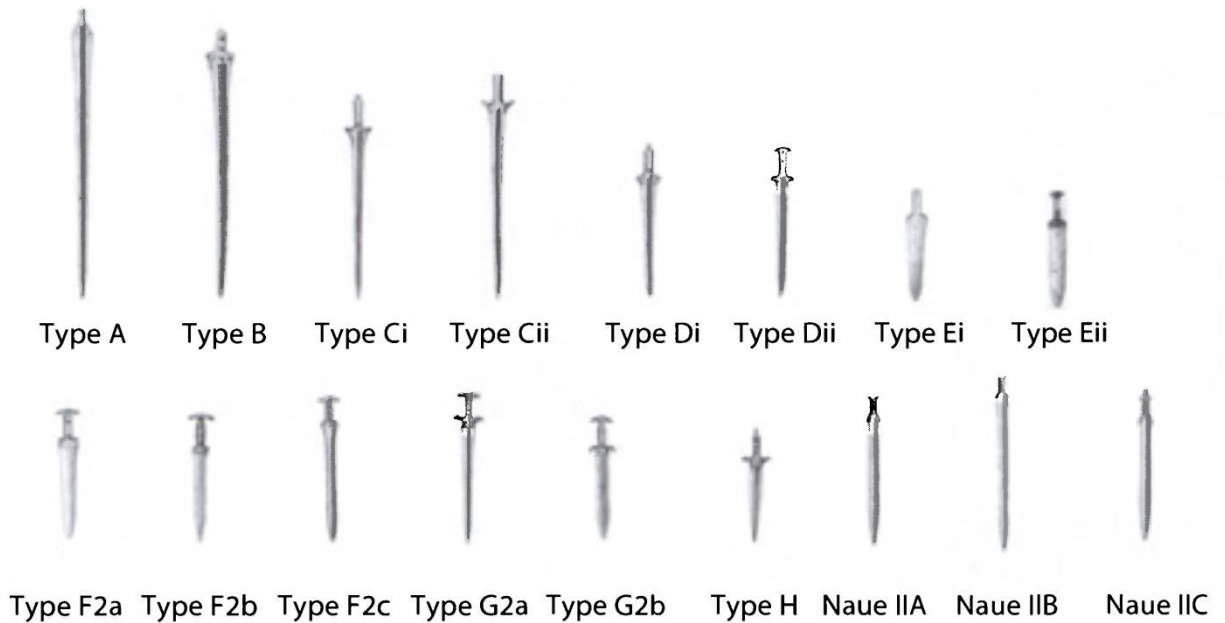

Рис. 18. Схема ахейських мечів. XVI-XII ст. до н. е. (за Р. Д'Амато).

Тип А – Кносс; Тип В – Орхомен; Тип С1 – Арханес; Тип С2 – Олімп; Тип D1 – Кносс; Тип D2 – Яліс; Тип E1 – Іолк; Тип E2 – Дендра; Тип F2a – Пассія; Тип F2b – Чамайзі; Тип F2c – Муліана; Тип G2a – Кносс; Тип G2b – Ітака; Тип H – Філі; Naue IIA – Кос; Naue IIB – Кіпр; Naue IIC – Месара.

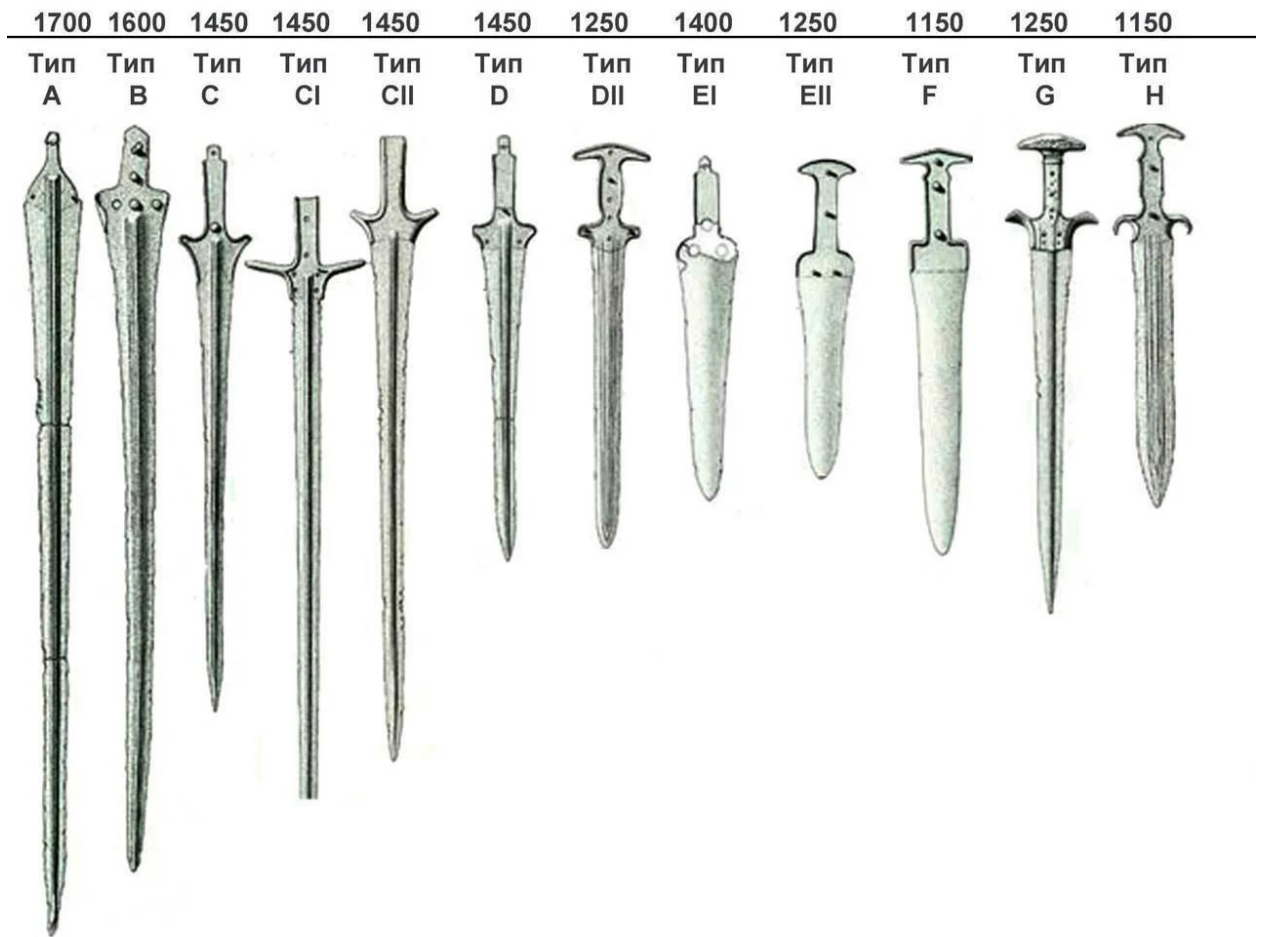

Рис. 18а. Схема ахейських мечів. XVI-XII ст. до н. е. (за С. Сандерсом).

Рис. 19. Ахейські кинджали. XVI ст. до н. е. (за Р. Д'Амато).
 № 1 – місце знаходження Просимна, №№ 2 та 3 – Мікени.

Рис. 20. Срібний ритон у вигляді голови бика з шахтної гробниці № 4. Мікени. Приблизно 1550 р. до н. е. (за Л. І. Акімовою).

Рис. 21. Перстень-печатка із так званої «скарбниці» акрополя Мікен, що зображує релігійну сцену, відому під назвою «Мінойський пантеон». XV ст. до н. е. (за Л. І. Акімовою).

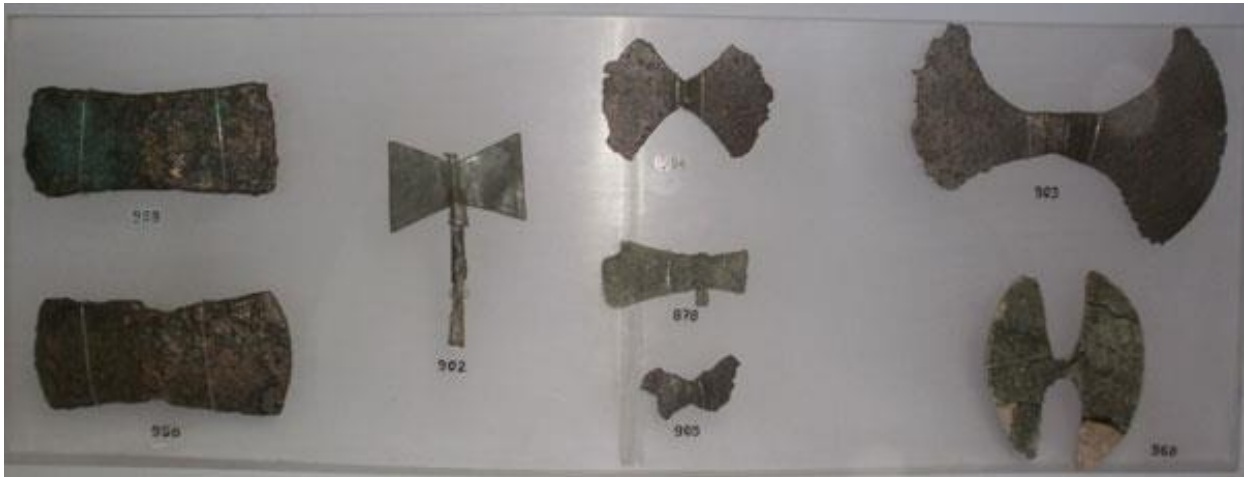

Рис. 22. Ахейські сокири. XIII-XII ст. до н. е. (за Р. Д'Амато).

Рис. 23. Ахейський бойовий молот. Агіа-Тріада. XIII ст. до н. е. (за Р. Д'Амато).

Рис. 23. Сцена битви. Срібний ритон. Мікени. XV ст. до н. е. (за Л. І. Акімовою).

Рис. 24. Щит у формі вісімки. Фреска. Пілос. XIII ст. до н. е. (за Л. І. Акімовою).

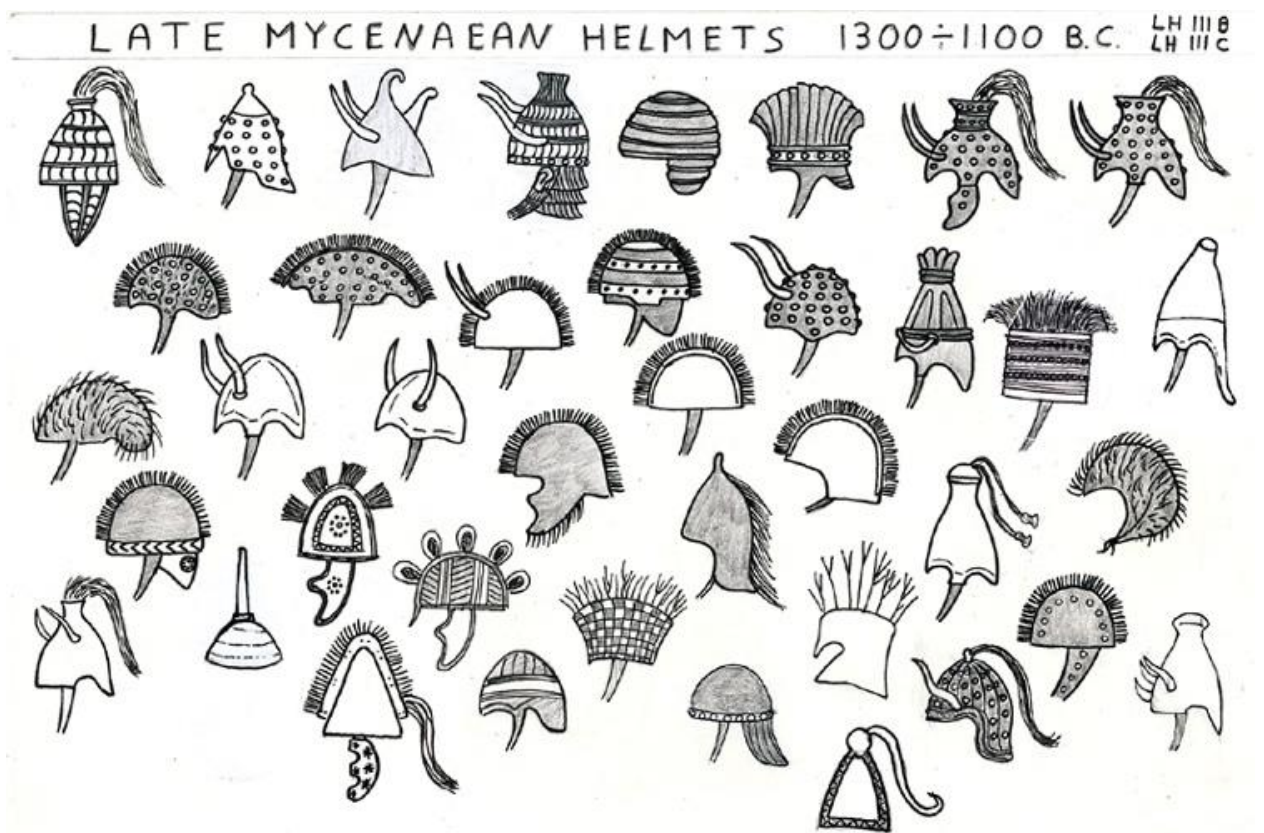

Рис. 25. Типи мікенських шоломів. XV-XI ст. до н. е. (за Р. Д'Амато).

Рис. 26. Шлем з іклів кабана. Мікени. XV ст. до н. е. (за Р. Д'Амато)..

Рис. 27. Бронзовий мікенський обладунок. Дендра, Арголіда. бл. 1400 р. до н. е. (за Р. Д'Амато).

Резюме

Демчук А. О. Військова справа ахейських греків.

У дипломі розглядається еволюція та зміни у ахейській військовій справі у добу бронзи. Автор приходять до висновку, що наступальна зброя та захисний обладунок піддавалися серйозним змінам, що вплинуло на зміни в тактиці бою. Бойові дії еволюціонували від дуелей і битв у невеликих групах на початку ахейської доби до міжгрупового бою з більш стандартизованою зброєю. В більш пізню добу лук і стріли та легкі металеві списи стають все популярнішими, одночасно збільшуючи відстань між бійцями. У той же час самі бійці зближуються, оскільки довжина мечів в цілому скорочується від рубаючих і колючих на відстані мечів типу А до рубаючих, колюче-рубаючих на близькій відстані мечів типу С-Г і, зрештою, мечів Naue II.

Протягом всього часу головну роль грали колісники. При цьому їхнє використання претерпіло певну еволюцію. Якщо спочатку це були «героїчні» поодинокі дуелі між найвиднішими аристократами, то пізніше використовували цілі армії колісниць, кількість яких доходила до кількох сотень.

Наступальне та захисне озброєння ахейців було найрізноманітнішим. До його складу входили: списи, дротики, мечі, кинджали, бойові сокири та молоти, шлеми, щити, кіраси та різноманітний захисний обладунок.

Summary

Demchuk A. O. Military affairs of the Mycenaean Greeks.

The thesis examines the evolution and changes in Achaean warfare during the Bronze Age. The author concludes that weapons and armor underwent major changes, which influenced changes in combat tactics. Combat actions evolved from duels and small-group battles in the early Achaean period to intergroup combat with more standardized weapons. In the later period, bows and arrows and light throwing spears became increasingly popular, simultaneously increasing the distance between fighters. At the same time, the fighters themselves became closer, as the length of swords generally decreased from the cutting and stabbing at a distance of the type A swords to the cutting, stabbing-cutting at close range of the type C-G swords and, finally, the Naue II swords.

Throughout time, chariots played a major role. At the same time, their use underwent a certain evolution. If at first these were «heroic» single duels between the most prominent aristocrats, then later were used entire armies of chariots, numbering several hundred.

The offensive and defensive weapons of the Achaeans were very diverse. They included: spears, darts, swords, daggers, battle axes and hammers, helmets, shields, cuirass and various protective armor.